

RTA4580015 ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร

กฎหมายตราสามดวง : แฉ่งสองสังคมไทย

เอกสารวิจัยฉบับสมบูรณ์ลำดับที่ ๒

กฎหมายตราสามดวง: การพิจารณาใหม่

๑๑ ปุณณสมิต

วินัย พงศ์ศรีเพียร

บรรณาธิการ

โครงการวิจัยและจัดพิมพ์เอกสารกฎหมายตราสามดวง ประมวลกฎหมายไทยเป็นฐานความรู้ของโลก

โครงการสนับสนุนทุนฯ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย สอว

กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย

ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๒

โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง: การพิจารณาใหม่

กฤษฎา บุณยสมบัติ

วินัย พงศ์ศรีเพียร

บรรณาธิการ

วิรัชชัย งามสันติกุล

ผู้ช่วยบรรณาธิการ

ในความสนับสนุน ของ
สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

จัดพิมพ์เผยแพร่โดยการสนับสนุน ของ
กองทุน ดำเนิน เลอะกุล เพื่อประวัติศาสตร์

๒๕๔๗

กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสังคมไทย
ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๒
โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง: การพิจารณาใหม่

วินัย พงศ์ศรีเพียร
บรรณาธิการ
วีรวัลย์ งามสันติกุล
ผู้ช่วยบรรณาธิการ

พิมพ์ครั้งแรก ๒๕๔๗ จำนวน ๑๐๐๐ เล่ม สงวนลิขสิทธิ์

ISBN 974-9633-30-X

ราคา ๑๒๐ บาท

จำนวน ๘๘ หน้า

ข้อมูลทางบรรณานุกรม กฎหมายตราสามดวง: แนวนั่งสังคมไทย
ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ลำดับที่ ๒ โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง: การพิจารณาใหม่
--- กรุงเทพฯ: เพ็ญฟ้า, ๒๕๔๗. ๘๘ หน้า, ๑. ไทย---ประวัติศาสตร์ ๒. กฎหมาย
I. กฎหมายตราสามดวง; โครงสร้าง II. กฎญา บุญยสมิต III. วินัย พงศ์ศรีเพียร บก.

จัดจำหน่ายโดย ศูนย์หนังสือจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
ถนนพญาไท เขตปทุมวัน กรุงเทพฯ ๑๐๓๓๐
ศาลาพระเกี้ยว โทร. ๐-๒๒๑๘-๗๐๐ โทรสาร ๐-๒๒๕๕-๔๔๔๑
สยามสแควร์โทร. ๐-๒๒๑๘-๔๘๘๘ โทรสาร ๐-๒๒๕๔-๔๔๔๕
มหาวิทยาลัยนเรศวร พิษณุโลก โทร ๐-๕๕๒๖-๐๑๖๒-๕
มทส (ม.เทคโนโลยีสุรนารี) จ.นครราชสีมา โทร. ๐-๔๔๒๑-๖๑๓๑-๔
ม.บูรพา จ.ชลบุรี โทร. ๐-๓๘๓๙-๔๘๕๕-๙ โทรสาร ๐-๓๘๓๙-๓๒๓๙
Call Center: ๐-๒๒๕๕-๔๔๓๓
<http://www.chulabook.com>

รูปเล่มและออกแบบปก โดย วีรวัลย์ งามสันติกุล

พิมพ์ที่ เพ็ญฟ้า โทร ๐ ๒๘๙๕ ๑๕๐๐

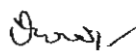
คำนำ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มีนโยบายส่งเสริมการวิจัยเพื่อสร้างองค์ความรู้ใหม่ การพัฒนานักวิจัยให้มีขีดความสามารถมากขึ้น รวมถึงการสร้างสำนึกในการทำงานแบบเป็นคณะและในเชิงสหสาขาวิชา และการวิจัยเพื่อการพัฒนา สกว. ถือเป็นนโยบายสำคัญในการส่งเสริมงานวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ โดยเฉพาะในการส่งเสริมงานวิจัยที่เป็นงานบุกเบิกพรมแดนความรู้ใหม่ ซึ่งควบคู่ไปกับการพัฒนาศักยภาพของนักวิจัยรุ่นใหม่เพื่อรองรับความคาดหวังของวิชาการและสังคม

ผมจึงรู้สึกยินดีที่โครงการวิจัยของ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” ได้ดำเนินการมาอย่างมีประสิทธิภาพ และได้เริ่มจัดพิมพ์ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ ซึ่งผ่านการตรวจสอบและได้รับความเห็นชอบจากผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการออกเผยแพร่เป็นลำดับ

สกว. เชื่อว่า ผลงานวิจัยในโครงการนี้ มีสถานภาพเป็นงานระดับอ้างอิงได้ดีสำหรับผู้สนใจไทยศึกษาในด้านต่างๆ เป็นการปูพื้นฐาน และอำนวยความสะดวกให้แก่ผู้สนใจศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวง ซึ่งถือว่าเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของไทยและศึกษาได้ยากที่สุดด้วย

นอกจากความจริงที่ว่า ผลงานจากโครงการวิจัยนี้จะช่วยเพิ่มพูนปัญญาแก่สังคมไทยแล้ว สกว. ยังยินดีที่ได้มีส่วนสำคัญในการอนุรักษ์มรดกด้านภูมิปัญญาของไทย และส่งเสริมการศึกษาประมวลกฎหมายตราสามดวง ในโอกาสที่ประมวลกฎหมายตราสามดวงจะมีอายุครบ ๒๐๐ ปี ในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๔๘ ทั้งนี้ ผมหวังเป็นอย่างยิ่งว่า ผลงานวิจัยที่เกิดจากโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. นี้จะเป็นประโยชน์แก่วงวิชาการไทยอย่างกว้างขวางต่อไป

(ศาสตราจารย์ ดร. ปิยะวดี บุญ-หลง)

ผู้อำนวยการ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

คำนำหัวหน้าโครงการ

โครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” เป็นโครงการที่สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ได้ให้การสนับสนุนแก่ ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร เมธีวิจัยอาวุโสของสกว. มีกำหนดระยะเวลา ๓ ปี (กันยายน ๒๕๕๕ - สิงหาคม ๒๕๕๘) โดยมีจุดประสงค์ที่จะส่งเสริมการวิจัยด้านมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ พัฒนาศักยภาพของนักวิจัยรุ่นใหม่ และส่งเสริมการวิจัยเป็นคณะในเชิงสหสาขาวิชา

โครงการวิจัยนี้ดำเนินมาได้โดยการทำงานร่วมกันอย่างใกล้ชิดระหว่างนักวิจัยรุ่นใหม่จากต่างสาขาวิชาและสถาบันกับผู้ที่ทรงคุณวุฒิในด้านต่างๆ ประจำโครงการรวมทั้งหมด ๒๔ ท่าน การศึกษากฎหมายตราสามดวง ซึ่งเป็นมรดกด้านภูมิปัญญาของไทยและเป็นเอกสารประวัติศาสตร์ที่สำคัญที่สุดของชาติ ยังไม่ปรากฏว่า มีนักวิชาการกลุ่มใดได้ทำการศึกษาวิจัยอย่างลึกซึ้งและเป็นระบบ แม้กฎหมายตราสามดวงจะได้รับความสนใจศึกษาจากนักวิชาการทั้งไทยและต่างประเทศในบางลักษณะตลอดระยะเวลาเกือบหนึ่งศตวรรษที่ผ่านมา

การศึกษากฎหมายตราสามดวงใหม่ทั้งระบบนี้เกิดขึ้น เพื่อเป็นการรำลึกถึงการที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้คณะนักปราชญ์ราชบัณฑิตจำนวน ๑๑ ท่านชำระประมวลกฎหมายไทยขึ้นใหม่ เพื่อเป็นหลักแก่แผ่นดินเมื่อวันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๓๔๘ เพราะฉะนั้น กฎหมายตราสามดวงจึงมีอายุครบ ๒๐๐ ปี ใน พ.ศ. ๒๕๔๘ ในทางปฏิบัติแล้ว กฎหมายตราสามดวง ได้เป็นรากฐานของระบบ และกระบวนการยุติธรรมของไทยมาจนถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งที่มีการปฏิรูประบบกฎหมายและการศาลของไทยให้เป็นแบบตะวันตก

กฎหมายตราสามดวงมิได้เป็นเพียงนิติวรรณกรรมธรรมดาเท่านั้น แต่ยังเป็นเอกสารสำคัญทางประวัติศาสตร์ที่ทำให้ผู้สนใจศึกษาเข้าใจถึงที่เป็น

รากฐานของสังคมไทยในปัจจุบัน ไม่ว่าจะเป็นภูมิปัญญาด้านนิติศาสตร์
อักษรศาสตร์ คติความเชื่อ ประเพณี พิธีกรรม ค่านิยมสังคม สภาพเศรษฐกิจ
วัฒนธรรม และสังคม ตลอดจนพัฒนาการด้านการเมืองและการปกครอง
ซึ่งยังคงมีอิทธิพลยังลึกจนถึงทุกวันนี้ การศึกษาสารัตถะในกฎหมาย
ตราสามดวงทำให้สังคมไทยร่วมสมัยได้เข้าใจตนเองมากขึ้น และเห็นรอยต่อ
ทางวัฒนธรรมระหว่างอดีตกับปัจจุบัน และเมื่อมองไปข้างหน้า ผลการวิจัย
ของโครงการฯ ควรจะเป็นพื้นฐานที่นำไปสู่การศึกษาสังคมไทยในเชิง
พหุติกรรมศาสตร์ต่อไป

ผลงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ของโครงการวิจัย “กฎหมายตราสามดวง:
ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” จะปรากฏออกมาสองชุด
ด้วยกัน คือ

ชุดแรกจะเป็นผลงานการชำระกฎหมายตราสามดวงจำนวน ๑๐ เล่ม
โดยมีการจัดหมวดหมู่ใหม่เพื่อให้นักวิชาการใช้ประโยชน์ได้สะดวกขึ้น

อีกชุดหนึ่งจะเป็นผลงานของนักวิจัยในการศึกษาและวิเคราะห์เนื้อหา
กฎหมายตราสามดวงในแง่มุมสำคัญต่างๆ ซึ่งจะได้พิมพ์เผยแพร่เป็นลำดับ
ไปจนกว่าจะเสร็จสิ้นโครงการ ผลงานทั้งหมดย่อมจะเกิดขึ้นไม่ได้หาก
ปราศจากการอุทิศตนอย่างกระตือรือร้นของผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการและ
การทำงานอย่างตั้งใจของนักวิจัยเจ้าของผลงานแต่ละเรื่อง

ในฐานะหัวหน้าโครงการวิจัยฯ นี้ ผมใคร่ขอขอบคุณสำนักงานกองทุน
สนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ได้ให้ความสนับสนุนการทำงานของคณะนักวิจัย
เป็นอย่างดี ขอขอบคุณคณะกรรมการชำระกฎหมายตราสามดวง “แปดผู้พี่”
ของโครงการนี้ และขอขอบพระคุณผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุษยกุล อาจารย์
จุลทัศน์ พยาฆรานนท์ ผมและคณะนักวิจัยใคร่ขอขอบพระคุณ พลตรี
หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี เป็นกรณีพิเศษในฐานะที่ท่านได้เอื้อเฟื้อ
แนะนำเอกสารหายากจำนวนมาก และท่านเป็นเสมือนตระลาการทางวิชาการ
เกือบทุกครั้งที่คุณของเราต้องร่วมวินิจฉัยประเด็นปัญหาที่สำคัญ ซึ่งช่วย
ทำให้การทำงานค้นคว้าของนักวิจัยดำเนินไปอย่างราบรื่น

ผลงานวิจัยทางมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์เมื่อทำเสร็จสมบูรณ์แล้ว แม้ว่าตัวอย่างใดก็ย่อมไม่เกิดประโยชน์แก่วงวิชาการและสังคม ถ้าหากว่าถูกนำไปไว้บนหิ้ง ผมจึงใคร่ขอขอบพระคุณทุกหน่วยงาน องค์กร และท่านที่ได้กรุณาสับสนุนให้มีการจัดพิมพ์ผลงานวิจัยของโครงการฯ ที่จะออกไปเป็นลำดับเพื่อประโยชน์แก่การพัฒนาภูมิปัญญาของสังคมไทย

ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร

หัวหน้าโครงการฯ

บทคัดย่อ

งานวิจัยเรื่องนี้มุ่งศึกษาองค์ประกอบสำคัญ ๓ ประการในประมวลกฎหมายที่ชำระครั้งรัชกาลที่ ๑ หรือ กฎหมายตราสามดวง ได้แก่

๑) หลักใหญ่ตามคัมภีร์มนุสฺสมรรณศาสตร์ ซึ่งเรียกว่า “พระธรรมศาสตร์”

๒) พระอัยการต่างๆ ที่สืบสาขาคติมาจากหลักใหญ่ตามพระธรรมศาสตร์ ซึ่งเรียกว่า “พระราชศาสตร์” และ

๓) ตัวบทกฎหมายต่างๆ อันมีที่มาจากจารีตประเพณี คติพิพจน์จากพระพุทธานุศาสน์ พระบรมราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์ในเรื่องต่างๆ ด้านการปกครอง การบริหารราชการแผ่นดิน และอื่นๆ ซึ่งเรียกว่า “พระราชนิติศาสตร์”

การศึกษาโครงสร้างกฎหมายตราสามดวงฉบับนี้ ยังมุ่งแสดงให้เห็นปรัชญา เจตนารมณ์ วิวัฒนาการของกฎหมาย และบทบาทของพระมหากษัตริย์ไทยที่ทรงตั้งพระราชบัญญัติ ชำระ และปรับปรุงตัวบทกฎหมายตลอดระยะเวลาที่มีการบังคับใช้กฎหมายนั้นๆ เพื่อให้การปกครอง การบริหารราชการแผ่นดิน การกำหนดสิทธิและหน้าที่ระหว่างปัจเจกชนต่อบุคคลด้วยกัน และระหว่างปัจเจกชนต่อรัฐให้เป็นไปด้วยความยุติธรรม เหมาะสมแก่สภาพการณ์ในขณะนั้น ผู้วิจัยได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างพระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ และพระราชนิติศาสตร์ในแง่ของจุดประสงค์ในการออกกฎหมายแบบเก่าของไทย และยังชี้ให้เห็นว่า การศึกษากฎหมายตราสามดวงทำให้เข้าใจบริบทสังคม ศาสนา ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียม จารีตประเพณี เศรษฐกิจ การเมือง และการปกครองของไทยโบราณได้ดีขึ้นอย่างไร

Abstract

This is an analytical study of the so-called “Kotmai Tra Samduang”, or the Law of the Three Seals, which was codified in 1805 during the reign of King Rama I, 1782-1808. It explains the complicated structure of the Law of the Three Seals. The writer points out that the Siamese law makers’ conception of legal authority and administration of justice had led them to divide the law texts into three separate categories, the **Dhammasastra**, the **Phra Rajasastra**, and the **Phra Rajanitsastra**. In dealing with the structure of the Law of the Three Seals, this study also discussed the philosophical foundation of the Siamese law code, its evolution, and the ultimate role of Siamese kings in the promulgation and revisions of Siamese laws. It is claimed that the Siamese kings made new decrees in response to the ever-changing social conditions, especially the factors influencing relations between individuals and between state and individuals. The principle of the **Phra Rajanitsastra** provided the kings with the right to issue new regulations in order to redress the various administrative and juridical problems. These regulations, provided they remained in use over a long period, were to be raised in status as the **Phra Rajasastra** and later to be included as one of the **Phra Aiyakan** (codified) sections of the corpus of the law of Siam. Finally, the writer emphasizes that it is imperative for one to study the Law of the Three Seals to truly understand Thai society from the historical, cultural, socio-economic, and political points of view.

๑ สารบัญ ๑

คำนำ

ผู้อำนวยการสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

หัวหน้าโครงการ

บทคัดย่อ

Abstract

ความนำ

๑

บทที่

๑ องค์ประกอบของกฎหมายตราสามดวง

๒

๒ ลำดับศักดิ์ของกฎหมาย

๑๔

๓ คดีความ ศาล ผู้พิจารณาตัดสิน และคู่ความ

๒๔

๔ โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง

๔๖

๕ บทสรุป

๖๗

บรรณานุกรม

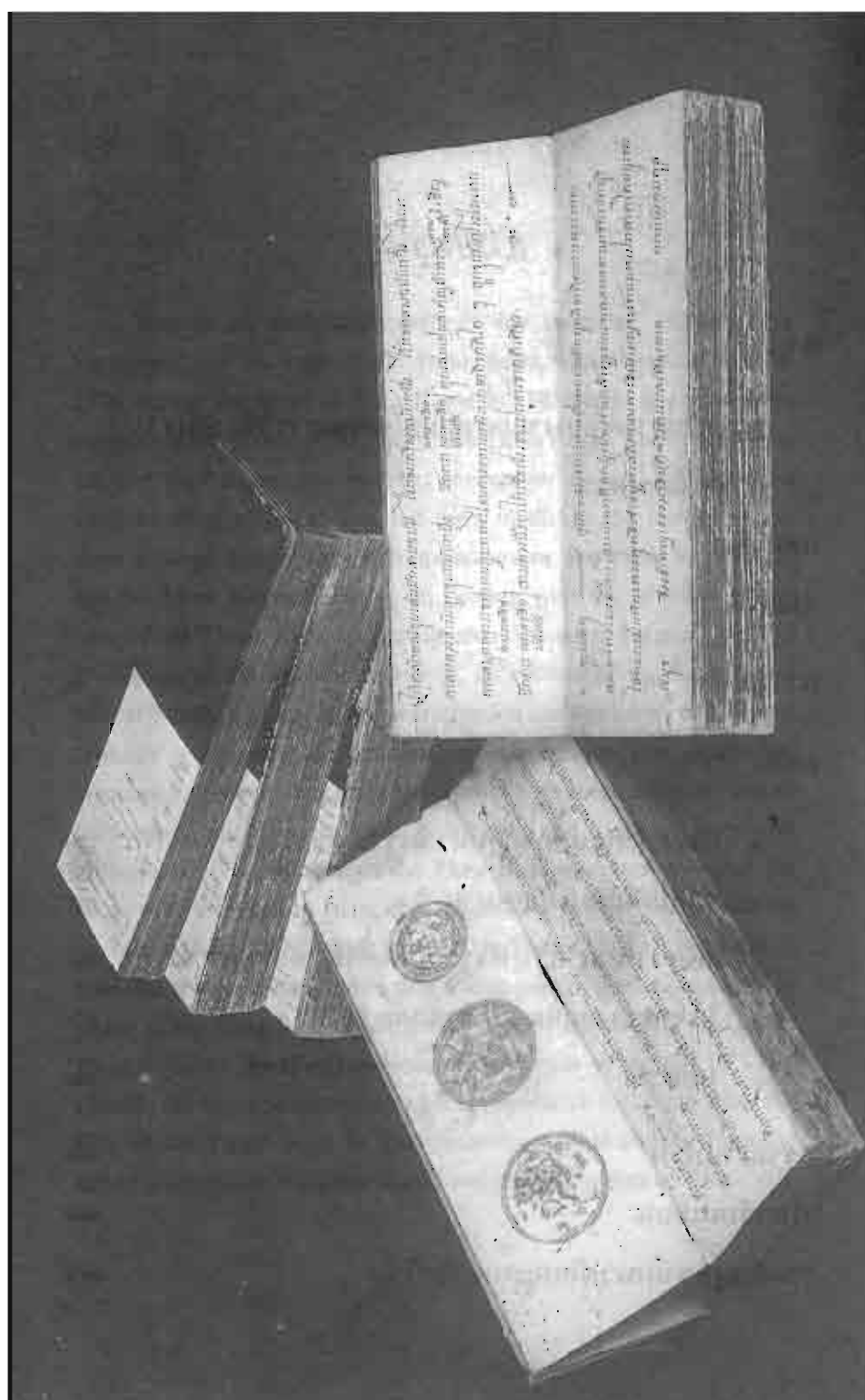
๗๐

เกี่ยวกับผู้เขียน

๗๕

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิและคณะนักวิจัย

๗๖

โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง: การพิจารณาใหม่

กฤษฎา บุญยสมบัติ

ความนำ

บทความนี้เกิดขึ้นได้จากการปาฐกถาพิเศษ เรื่อง “โครงสร้างกฎหมายตราสามดวงในมุมมองของนักประวัติศาสตร์” โดย พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี ในการสัมมนาประจำปีโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว. กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๒ ณ ห้องประชุมใหญ่ สำนักหอสมุดแห่งชาติ วันที่ ๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ปาฐกถาพิเศษดังกล่าวให้มุมมองอันเป็นความรู้ใหม่ที่น่าสนใจควรที่จะได้รับการบันทึกและทำให้แพร่หลายไปยังวงการประวัติศาสตร์ไทยเป็นอย่างยิ่ง ผู้เขียนในฐานะนักวิจัยในโครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. “กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก” ได้รับมอบหมายจาก ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร หัวหน้าโครงการ ให้เขียนบทความนี้ขึ้น ให้ได้สาระตรงตามปาฐกถาพิเศษดังกล่าว

บทความนี้สำเร็จลงได้โดยได้รับความกรุณาอย่างยิ่งจาก พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวัฒน์ เกษมศรี ที่ได้ให้แนวคิด ข้อเสนอแนะ การตรวจแก้ไขหลายครั้งเพื่อเสริมส่วนที่ขาดตกบกพร่องทำให้บทความนี้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

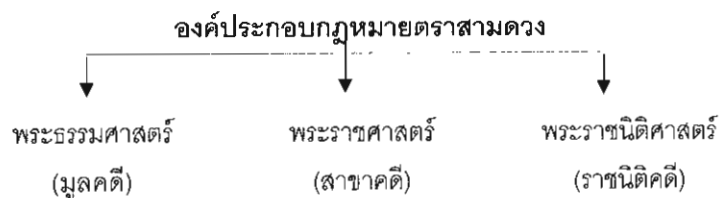
^๑ บทความนี้อ้างถึงตัวบทกฎหมายในกฎหมายตราสามดวง ฉบับมหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง จัดพิมพ์, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง เล่ม ๑-๓. (กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙), (อักษรวิธีตามต้นฉบับ)

บทที่ ๑

องค์ประกอบของกฎหมายตราสามดวง

ในการพิจารณาโครงสร้างของกฎหมายตราสามดวงต้องคำนึงถึงความเป็นมาทางประวัติศาสตร์ของระบบกฎหมายไทยโบราณ เมื่อแรกก่อตั้งราชอาณาจักรอยุธยาไทยได้รับอิทธิพลของอารยธรรมมอญ^๑ โดยนำคัมภีร์กฎหมายสำคัญที่มอญเรียกว่า "ธรรมสัทธัม" ซึ่งมอญรับอิทธิพลมาจากคัมภีร์ธรรมศาสตร์ของฮินดูอีกทีหนึ่ง เป็นหลักใหญ่ในการออกกฎหมายเรียกว่า "พระธรรมศาสตร์" จากนั้นพระมหากษัตริย์นำมูลคดีต่างๆ ในพระธรรมศาสตร์มาบัญญัติเป็นสาขาคดีต่างๆ เรียกว่า "พระราชศาสตร์" นอกจากพระราชศาสตร์แล้ว พระมหากษัตริย์ได้ทำการออกกฎหมายเกี่ยวกับการบริหาร และปกครองเพื่อให้สอดคล้องกับพระราชประสงค์ หรือสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในแต่ละยุคสมัย นอกเหนือไปจาก มูลคดีต่าง ๆ ในพระธรรมศาสตร์ กฎหมายส่วนนี้เรียกว่า "ราชนิติศาสตร์"

องค์ประกอบของกฎหมายตราสามดวงจึงเป็น ๓ ประการ ปรากฏตามแผนภูมิ ดังนี้

^๑ พม่าได้รับอิทธิพลจากคัมภีร์กฎหมายมอญเช่นกัน ดู, G.I. Harvey. *Outline of Burmese History* (Bombay; Calcutta; Madras; Longmans, Green and Co., 1947)

๑. พระธรรมศาสตร์

พระธรรมศาสตร์ คือ ส่วนที่ว่าด้วยมูลคดีต่างๆ ๓๙ มูลคดี พระมหากษัตริย์ไม่อาจกำหนดมูลคดีขึ้นใหม่ได้เป็นไปตามแนวคิดของลัทธิพราหมณ์ว่า คัมภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ เป็นหลักคำสอนในการดำรงชีวิตที่ชอบ มีลักษณะเป็นหลักสากลกำหนดโดยพระผู้เป็นเจ้า มิได้เกิดขึ้นจากน้ำมือของมนุษย์หลักการตามคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์นี้ ไม่ว่าผู้ใดไม่อาจเปลี่ยนแปลงและละเมิดมิได้

ชาติมอญกิตติชาติไทยกิตติ ต่างเป็นชนชาติที่ยึดถือพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ได้รับอิทธิพลคำสอนและหลักธรรมต่างๆ ในพระพุทธศาสนาเข้ามาปะปนกับหลักการดั้งเดิมตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ของฮินดู* ดังปรากฏจากคาถาบาลีต่างๆ ในตัวบทกฎหมายที่อาศัยพระธรรมศาสตร์เป็นต้นเค้า คาถาบาลีสอดคล้องของ "พระธรรมสาตร" ในกฎหมายตราสามดวง กล่าวว่ามีศการบูชาพระรัตนตรัย จากนั้นกล่าวถึงคัมภีร์สำคัญที่เป็นประโยชน์ต่อโลก ชื่อ "คัมภีร์พระธรรมศาสตร์" และระบุว่า พระมโนสารฤาษีได้กล่าวคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ไว้เป็นภาษามคร จากนั้นก็มาสู่รามัญประเทศเป็นภาษารามัญ เมื่อมาถึงสยามประเทศ จึงแปลคัมภีร์พระธรรมศาสตร์จากรามัญภาษาเป็นสยามภาษา" ดังนี้

"อัน อันทว่าข้า นตวา ถวายนมัสการแล้ว พุทธ ซึ่งสมเด็จพระพุทธิเจ้าอันตรัสรู้พระอริยสัจ ๔ โลกาทิจจ อันยังโลกยทั้งสามให้สว่างดุจดวงพระอาทิตย์ อันส่องโลกย ธมมัจ ซึ่งพระโลกุตรธรรม ๙ ประการ ๑๐ กับพระบริยัติกิติ อาทิจจ มณฑล อันมีบริณทลแห่งพระคุณปรุจบริณทลแห่งพระอาทิตย์...ปากฏ ปากฏ ธมมสตุถิ อิติ ชื่อว่าคำภีร์พระธรรมสาตร มนุสาเรน อัน พระมโนสารฤาษี ภาสิต์ กล่าว อาทิตโต ในตัน มูลภาสาย ด้วยมครภาษา ปรมุปรากติ อันปรัปราชารยนำสืบกันมา ปติฏจิตต์ ตั้ง

* อิทธิพลของมโนธรรมศาสตร์ฮินดูแพร่กระจายไปยังหมู่เกาะในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เช่น ชวา และบาหลี, ดูรายละเอียดใน R.C. Majumdar, *India and South East Asia*. (Delhi: B.R. Publishing Corporation, 1976), Chapter 10, Hindu Law in Java and Bali.

๒ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗. เล่ม ๑, ๗ - ๘.

อยู่ รามณเฑสู ในรามัญประเทศ ภาสาย ด้วยภาษา รามณเฑสู จ แห่ง
รามัญกิติ อิทานิ ในกาลบัดนี้ ปุริเสน อันบุรุษผู้เป็นวินิจัยอำมาตย
ทุกคาฟูหิ จะยังรู้เป็นอันยาก อิท สามเทเส ในสยามประเทศนี้ ตสุมา เหตุ
ดังนั้น อหิ อันว่าข้า รจิสสุล จักตกแต่ง ตั ธมมสตถุ ซึ่งคำภีร์พระธรรมสาตร
นั้น สามภาสาย ด้วยสยามภาษา ตุมเห อันว่าท่านทั้งหลาย สุนาถ จงฟัง ตั
สตถุ ซึ่งคำภีร์พระธรรมสาตรนั้น สนติกา แต่สำนักนิ เม แห่งเรา”^๙

หลักการใหญ่ๆ ในคัมภีร์พระธรรมศาสตร์จะกำหนดมูลคดี^{๑๐} ออกเป็นสอง
ประเภท คือ มูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ๑๐ ประการ ซึ่งเป็น
กฎหมายแม่เกี่ยวกับอำนาจศาลและวิธีพิจารณาความ ได้แก่

๑. ลักษณะอินทภาษ	๒. ลักษณะพระธรรมบัญญัติ
๓. ลักษณะพยาน	๔. ลักษณะตัดพยาน
๕. ลักษณะว่าต่างแก้ต่าง	๖. ลักษณะตัดสินสำนวน
๗. ลักษณะรับฟ้อง	๘. ลักษณะประวิงความ
๙. ลักษณะกรรมศักดิ์ (พรหมทัณฑ์)	๑๐. ลักษณะตัดฟ้อง

^๙ “นานาธรรมวิจารณ์.” ใน ประชุมพระราชนิพนธ์ภาษาไทย ในรัชกาลที่ ๔ ภาค ๒, (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒), ๑๓๓-๑๓๔ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงนางแจ่ม วิชาสอน (ผิน นิยมเหตุ) ณ เมรุวัดสังฆะระจาย ธนบุรี วันที่ ๒๐ กรกฎาคม พุทธศักราช ๒๕๑๒). ทรงอธิบายว่า “ยังมีหนังสือเก่าเป็นมาติกา แม้ตำรากฎหมายอยู่ฉบับหนึ่งเป็นของไทยโบราณ ได้มาแต่เมืองมอญเรียกชื่อว่าธรรมสาตร คำปฏิญญาต้นนิทานว่าเป็นของครูเดิมในต้นกลบ ชื่อ มโนสาราจารย์แต่งไว้ แต่เมื่อพิเคราะห์ไปโดยเลียดตามสังเขตสำนวนแต่งเป็นคาถาภาษามคร เป็นจะไม่เป็นคำคนต้นกลบ จะเป็นคำกลบจากภาษาอื่นที่เขียนไว้แต่ก่อนเป็นภาษามอญๆพม่า คนที่แต่งคาถาภาษามครก็ไม่รู้ภาษามครถ้วนถึตินัก เหมือนกับคนชาววัดเรียนรู้ภาษามคร บ้างตามทางพระพุทธศาสนา...”

^{๑๐} ยังมีมูลคดีพิเศษอีก ๓ ประการ รวมอยู่ในเหตุแห่งตระลาการ ๒๔ ประการ ได้แก่ “ติมูลโต มูลคดีสามประการนั้น อฎฎมูโล คือคำร้องฟ้องแลคำให้การเป็นมูลคดี ๑ อฎฎคาโห คือผู้รับคำร้องฟ้องแลให้การเป็นมูลคดี ๑ สามิมูโล คือโจทจำเลยมิได้วิบัติเป็นมูลคดี ๑” ดู, ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ ๙. เล่ม ๑, ๑๗.

และมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการ อันเป็นกฎหมายแม่ที่กำหนดสิทธิ และหน้าที่ของบุคคลที่เกิดกรณีพิพาทต่อกันไม่ว่าจะเป็นคดีแพ่ง อาญา หรืออื่นใด ได้แก่

๑. ลักษณะภูมิลำเนา	๒. ลักษณะเชื้อพระราชนครินทร์
๓. ลักษณะแบ่งมรดก	๔. ลักษณะให้ปัน
๕. ลักษณะจ้างวาน	๖. ลักษณะพนัน
๗. ลักษณะซื้อขาย	๘. ลักษณะโจร
๙. ลักษณะที่บานที่นา	๑๐. ลักษณะที่ไร่ที่สวน
๑๑. ลักษณะทาส	๑๒. ลักษณะวิวาทตีต่อกัน
๑๓. ลักษณะผัวเมีย	๑๔. ลักษณะโทษในพระราชสงคราม
๑๕. ลักษณะกบฏศึก	๑๖. ลักษณะละเมิดพระราชบัญญัติ
๑๗. ลักษณะเบียดบังอากรขนอนตลาด	๑๘. ลักษณะข่มเหงท้าว
๑๙. ลักษณะที่กระหนาบคาบเกี่ยว	๒๐. ลักษณะบุกรุก
๒๑. ลักษณะลักพา	๒๒. ลักษณะความสาเหตุ
๒๓. ลักษณะเกียจฉลาด	๒๔. ลักษณะฝ่ากทรัพย์
๒๕. ลักษณะทำกฤตยาคม	๒๖. ลักษณะเช่า
๒๗. ลักษณะยืม	๒๘. ลักษณะแบ่งปันบานแผนกหมู่ชา
๒๙. ลักษณะอุทธรณ์	รวมเป็นมูลคดีทั้งสิ้น ๓๙ ประการ [*]

๒. พระราชศาสตร์

พระราชศาสตร์ เป็นสาขาคดีมาจากมูลคดี ๓๙ ประการดังกล่าวข้างต้น

^{*} ในอินเดียตะวันออกหรือคริสต์ศตวรรษที่ ๖ ใช้กฎหมายมนุธรรมศาสตร์เรียกว่า “The Nārada-smṛiti or Nāradya Dharmaśāstra” แบ่งมูลคดีออกเป็น ๑๘ มูลคดี และสาขาคดี เป็น ๑๓๒ สาขาคดี. ดู F. Max Müller. Ed. *The Sacred Books of The East*. Vol. XXXIII. The minor Law-Books. Part I. (Delhi; Varanasi; Patna: Motilal Barasidass, 1965), 9-10.

๖ กฎหมายตราสามดวง: การพิจารณาใหม่

พระธรรมศาสตร์กำหนดให้พระมหากษัตริย์นำมูลคดีทั้ง ๓๙ ประการนี้เป็นหลักในการบัญญัติสาขาคดีต่างๆ ซึ่งเรียกว่า "พระราชศาสตร์" หากพิจารณาถึงอายุความเป็นที่มาแห่งพระราชศาสตร์นี้ มีข้อสังเกตจากคำบาลีในตัวบท "พระธรรมศาสตร์" ของกฎหมายตราสามดวง ความว่า

"ที่นี้จักสำแดงสาขาคดีมีประการเป็นอันมากโดยพระบาฬีดังนี้"

สาขตถนาเมน ปภทภินนา

อนนธรา สว วรปุณณวณเต

นัจจรวีจรรณสมุขณูเณ

น รฏฐวทุเมณ นิตตติณาวา

ไปราณราเชน นรินทรามา

อิปตติเยนาภิปรุกเมณ

ณานานุสาเรน ปี ธมมสาตุถิ

มาตุราภิธยเณ ปติฏจิตา เต

แปลเนื้อความว่า สว อตถา อันว่าสาขาคดีนั้น ปภทภินนา ต่างต่างกัน โดยประเภทชื่อว่าสาขาคดีมีประการเป็นอันมาก คือลักษณะ พระราชกำหนดพระอัยการ แลพระราชบัญญัติซึ่งจัดเป็นพระราชศาสตร์ทั้งปวง เต อตถา อันว่าสาขาคดีทั้งหลายดังพรรณนามานี้ ไปราณราเชน อันบุราณราชกระษัตริ์ วรปุณณวณเตน มีบุญญาภิหารสมภารบารมีเป็นอธิบดี ประชากร...ทรงพระอุตสาหะพิจารณาคำนี้ตามคำภีร์พระธรรมศาสตร์..."^๖

ในการชำระกฎหมายตราสามดวงนั้น การแปลความตอนนี้ได้แปลพระนาม "รามมา"^๗ มีประเด็นที่น่าคิดว่าเป็นพระมหากษัตริย์องค์ใด ที่ทรงให้พระนามว่า

^๖ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๓๐.

^๗ พระนางเจ้าเธอ กรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิยากร. พระพุทธยอดฟ้าทรงฟื้นฟูวัฒนธรรมของไทย. ม.ป.ท.: ม.ป.พ., ๔๙-๕๑ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้า ขจรจิรพันธ์ จิรประวัติ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๒๙ สิงหาคม พุทธศักราช ๒๕๑๔) มีความตอนหนึ่งให้ข้อสังเกตว่า "ที่

"พระรามาริบัติ" ซึ่งจะทำให้สันนิษฐานถึงอายุของพระธรรมศาสตร์ในส่วนพระราชศาสตร์นี้ได้ทางหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในจารึกสุโขทัย หลักที่ ๓๘ (ลักษณะโจร)^๕ ตราขึ้นใน พ.ศ. ๑๙๕๐ ด้านที่ ๑ ได้อ้างอิงถึงพระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์อยู่แล้ว ดังนั้น พระนามรามาริบัติที่ปรากฏในคาถาบาลีนี้น่าจะหมายถึง สมเด็จพระรามาริบัติ (อุทอง) ปฐมกษัตริย์แห่งอยุธยา ซึ่งสอดคล้องกับพระอัยการฉบับเก่าที่สุดในกฎหมายตราสามดวง

หลักอินทภาษเป็นมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ประการแรกในพระธรรมศาสตร์เป็นหลักการสำคัญ กำหนดจริยธรรม และองค์ความรู้ต่างๆ สำหรับบุคคลผู้ทำหน้าที่เป็นผู้พิพากษาและตุลาการพึงมี และถือเป็นหลักการศักดิ์สิทธิ์ที่มนุษย์มิได้เป็นผู้กำหนด แต่ได้รับโอวาทมาจาก "สมเด็จพระอัมรินทร์" เทวราชผู้เป็นใหญ่ในสวรรค์ชั้นจกตามหาราชา อธิบายถึงการตัดสินคดีของผู้พิพากษาว่าต้องกระทำโดยปราศจากอคติทั้งสี่ประการ ต้องกระทำด้วยความรอบรู้ในพระธรรมศาสตร์และพระราชศาสตร์ด้วย ความว่า

ท่านแปลไว้นี้ ท่านข้ามความสำคัญทางประวัติศาสตร์ไปเสียข้อหนึ่ง ซึ่งท่านคงเห็นว่าเป็นปัญหาที่แก้ไม่ออกจึงเลยไปเสีย เพราะถึงอย่างไรก็ไม่มีน้ำหนักอันใดในทางนิติศาสตร์ ความที่ท่านข้ามไปได้ขีดเส้นใต้ไว้ในคาถาข้างบนนี้แล้ว ในคาถาบาลีต้นฉบับนี้ท่านไม่ว่า "บุราณราชกษัตริ...ทุกทุกลำดับมาตราบเท่าทุกวันนี้" แต่ท่านว่า (เขียนรักษาตัวสะกดให้ เข้ารูปกับที่ท่านแปลไว้ว่า) "บุราณราชกษัตริ ทรงพระนามว่า พระเจ้ารามาริบัติ มีบุญญาภินิหาร ฯลฯ" ต่างหากข้อลำบากอยู่ที่ เราไม่รู้ว่าพระรามาริบัติพระองค์ใดในกรุงศรีอยุธยา พระรามาริบัติพระเจ้าอุทองผู้สร้างกรุงก็ทรงฝึกฝนในการออกกฎหมายอยู่ และยังมีเป็นพระรามาริบัติที่สอง (พ.ศ. ๒๐๓๔-๒๐๗๒) ซึ่งก็สนพระราชหฤทัยในทางนี้อยู่เหมือนกัน ถ้าเราวินิจฉัยได้ว่าเป็นพระองค์ใดแน่ เราจะได้รู้อายุของพระธรรมศาสตร์ส่วนที่ว่าด้วยราชสาตรา นอกจากสองพระองค์นี้ ยังอาจมีพระรามาริบัตินอกประเทศไทยอีก เช่น พระเจ้าธรรมเจดีย์แห่งพม่าประเทศ (พ.ศ. ๒๐๐๓-๒๐๓๔) เพราะในทางกฎหมายมอญกับไทยเกี่ยวข้องกันอยู่ และพระเจ้าธรรมเจดีย์พระองค์นี้ นอกจากทรงสนพระราชหฤทัยในทางนิติศาสตร์อยู่แล้ว ยังได้เป็นพระเจ้าแผ่นดินรามัญพระองค์เดียวที่ประวัติศาสตร์บันทึกไว้ว่า ทรงพระนามว่า "รามาริบัติ"

งานจารึกและประวัติศาสตร์ของประเสริฐ ณ นคร. นครปฐม: โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ, ๒๕๓๔, ๕๐-๕๕. (รวบรวมและจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองอายุครบ ๖ รอบ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร วันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๓๔)

"...แต่ซึ่งว่าให้ผู้พิพากษาปราศจากอันตรายคือนั้น คือให้ทำจิตรให้นิราศ
ขาดจากโลก อย่าได้เหนแก่ลภาวะโลกามิสันจางสิ้นบน...มีอาการอัน
เสมอเหมือนด้วยตราฯ ให้พิจารณาได้ไปตามธรรมสาดรราชสาดร อัน
โบราณบัณฑิตยชาติ แลกระษัตร์แต่ปางก่อนบัญญัติไว้อย่าให้พลั้งพลาด...

แลปราศจากโทษาคตินั้น คือให้ผู้พิพากษากะลาการกระทำจิตร
ให้เสมออย่าได้ไต่ไปตามอำนาจโทษาพญาบาทของเวร...พึงดำเนินไป
ตามธรรมสาดรราชสาดร แลตั้งจิตรไว้ในมัชฌะตุเบกขา...

ซึ่งว่าให้กระลาการแลผู้พิพากษาปราศจากพะยาอะคตินั้น คือให้ผู้
พิพากษากะลาการกระทำจิตรให้มั่นคง อย่าได้หวั่นไหวแต่ภยความกลัว
ฝ่ายโจทแลฝ่ายจำเลย...พึงยุคนวงซึ่งหลักคือสุจริตธรรม แล้วไต่ไปตาม
ธรรมสาดร ราชสาดรอันเป็นบันทัดถาน ...

แลให้ปราศจากโทษาคตินั้น โมหะเจตสิกดวงนี้ คือ ตัวอะวิชา มี
ลักษณะอันมีดไปในที่ทั้งปวง...แลผู้พิพากษากะลาการพึงมละเว้นเสียซึ่ง
โมหะนั้นให้ปราศจากสันดาน จะพิพากษาคติการประชาราชฎานั้น พึง
พิจารณาด้วยอุบายะปริชาอันบริสุทธิ์...แล้วพึงไต่ไปตามธรรมสาดร
ราชสาดร อย่างกลับซึ่งคดีอันแพ้ให้ชนะกลับคดีชนะให้แพ้ด้วยอำนาจแห่ง
โมหะคือความหลง..."^๔

พระราชศาสตร์เป็นสาขาคติต่างๆ สืบเนื่องมาจากมูลคดี ๓๙ ประการตาม
พระธรรมศาสตร์ (อิงบาลี) หากพิจารณาเนื้อหาของพระอัยการแต่ละฉบับจะ
เห็นการเกริ่นนำแต่ละสาขาคติด้วยคาถาบาลีเสมอ เช่น สาขาคติที่สืบเนื่องจาก
มูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ซึ่งเป็นเรื่องการวางหลักและวิธีพิจารณา
ความ เช่น "พระไอยการพรมคักติ" ความว่า

"จักกล่าวลักษณมูลคดีวิวาทอันเกิดความด้วยพิกัดกระเสียร
 อายุศม } ขยาย }
 หึง } อันตั้งอยู่ใน }
 ปัดจิม } ปดุม }
 มนิม } }
 ปัดจิม } }
 } ไวยโดยบาฬีคำกัร พระธรรมสาดร

^๔ ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ข. เล่ม ๑. ๔๒ - ๔๕.

ว่า **อศุมาปนาญ** เป็นต้นตงนี้เมื่อรรถาธิบายตั้งกล่าวมาแล้ว แต่นี้จสืบ
สาขคดี คือ กิ่งความ ตามพระราชบัญญัติอันนุรณราชกระษัตริทรงพระ
ราชวินิจัยตามคำภีรพระธรรมสาตรจัดเป็นบทมาตราสืบๆ มาดังนี้..."^{๑๐}

"พระธรรมนูน" ความว่า

"โย กัญจาปี วิจารโณ ธมฺมานุรูปฺลณฺจํ อวหาราทยตฺถาณํ โส ธมฺมา
นุญโณ ตี วุจฺจเร แปลว่า โย สภาโว อันว่าสภาวะอันใด วิจารโณ พิศเราะ
ดู ธมฺมานุรูปฺลณฺจํ ซึ่งกิริยาอันประทับฟ่องโดยสมควรแก่กระทรวงแล้ว
แลส่งไป...อันมะโนสราจารยกกล่าวไว้ **ธมฺมานุญโณ อิติ** ชื่อว่าพระธรรมนูน

ที่นี้จะแก้เป็นสาขะคดี มีโดยพระราชบัญญัติอันนุรณราชกระ
ษัตริค่านึงตามคำภีรพระธรรมสาตร แล้วตั้งเป็นบทกำหนดกระทรวงสืบๆ
กันมาดังนี้..."^{๑๑}

๓. พระราชนิติศาสตร์

พระราชนิติศาสตร์ คือ กฎหมายเกี่ยวกับการบริหารและการปกครอง
ที่พระมหากษัตริย์บัญญัติขึ้น นอกเหนือไปจากที่มีกำหนดไว้ในมุลคดี ๓๙
ประการ ตามคัมภีรพระธรรมสาตร ในสมัยของการปกครองด้วยระบอบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์ พระมหากษัตริย์ถืออำนาจสูงสุดเป็นสิทธิขาดแต่เพียง
ผู้เดียว ต้องทำหน้าที่ทั้งในทางบริหารและนิติบัญญัติ โดยเป็น "ผู้ตั้งกฎหมาย"
ทั้งปวง ในทางตุลาการเป็นผู้วินิจฉัยชี้ขาดตัดสินข้อพิพาทอันเป็นอรรถคดีทั้งหลาย
ไม่ว่าจะกระทำโดยพระองค์เอง หรือมอบให้บุคคลอื่นที่เรียกว่า "ผู้พิพากษาหรือ
ตุลาการ" เป็นผู้กระทำการแทน

การบริหารปกครองบ้านเมืองย่อมเกิดสภาพปัญหาในการทำงานที่เป็น
ลักษณะเฉพาะของชนชาตินั้น เนื่องจากจารีตประเพณี วัฒนธรรม อุปนิสัย และ
วิถีชีวิตของชนในชาติทุกชั้น ไม่ว่าจะเป็นชนชั้นปกครองหรือชนชั้นที่ถูกปกครอง

^{๑๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๖๑.

^{๑๑} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๓๐.

ตลอดจนพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ที่แตกต่างกันไปตามกาลสมัย ดังนั้น จึงต้องมีการออกกฎหมายเกี่ยวกับการบริหารและปกครอง ให้สอดคล้องกับสภาพบ้านเมืองและถูกต้องตามพระราชประสงค์ของพระมหากษัตริย์แต่ละพระองค์ อีกทั้งยังทรงพระราชอำนาจที่จะปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงยกเลิกกฎหมายในรายละเอียดที่บัญญัติไว้ในสาขาคดี (พระราชศาสตร์) ได้ด้วย ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความสงบเรียบร้อยในสังคมตามแนวทางที่เป็นพระราชประสงค์ กฎหมายส่วนนี้เรียกว่า “พระราชนิติศาสตร์” ในประกาศพระราชปวารณา กล่าวถึงกฎหมายทั้งในส่วนที่เป็นพระธรรมนูญ และโบราณราชนิติ ไว้ ความว่า

“...แต่ฝ่ายข้างอาณาจักรนี้ กระษัตริย์ผู้ดำรงแผ่นดินนั้นหาใคร่ซึ่งโบราณราชนิติ กฎหมายพระอัยการ อันกระษัตริย์แต่ก่อนบัญญัติไว้ ได้เป็นบันทัดถาน จึงพิพากษาดราสินเนื้อความราษฎรทั้งปวงได้โดยยุติธรรม และพระราชกำหนดบทพระอัยการนั้นก็พ้นเพื่อนวิปริตผิดซ้ำต่างกันไปเป็นอันมาก...จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม จัดข้าทูลลอองธุลีพระบาทที่มีสติปัญญาได้.. ชำระพระราชกำหนดบทพระอัยการอันมีอยู่ในหอหลวง ตั้งแต่พระธรรมนูญไปให้ถูกถ้วนตามบาฬีแลเนื้อความมิให้ผิดเพี้ยนซ้ำกันได้ จัดเป็นหมวดเป็นเหล่าเข้าไว้ แล้วทรงพระอุตสาหทรงชำระดัดแปลงซึ่งบทอันวิปลาดนั้นให้ชอบโดยยุติธรรมไว้...”^๑

นอกจากนั้นหลักอีกภาษา ยังอธิบายอดีตทั้งสี่ประการโดยพิสดาร ปรากฏความอ้างอิงถึงพระราชนิติศาสตร์และราชนิติคดี ในส่วนที่เป็นความ “โกรธ” และความ “หลง” ของผู้ทำหน้าที่ผู้พิพากษา ดังนี้

“...สมเด็จพระนรินทรราชา เมื่อจะตรัสสั่งแดงซึ่งคลองธรรมอันเป็นฝ่ายข้างทุจริตแห่งบุคคลอันไปตามอะคติให้พิศุการยิ่งขึ้นไป ...

แลประพฤคมิโดยโทษาคตินั้น คือบุคคลมากไปด้วยความโกรธ พิจารณาความพุ้งซ่านไปด้วยอำนาจโทโสอันมีลักษณะอันร้าย ละเสียซึ่งโบราณราชนิติศาสตร์อันเป็น บันทัดถาน ...

แลบุคคลอันถึงซึ่งโมหาคตินั้น คือพิจารณาความมีโมหะหลงละเมอ

^๑ “ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๓-๔.

เป็นเบื้องหน้า...ทั้งธรรมสาตราสารแลราชนิติคดีใดก็มีได้รอบรู้...
ธรรมที่กล่าวมานี้ ชื่อว่า กัณฑ์ธรรม...จะเป็นผู้พิพากษากระลาการฟังแะ
เว้นเสียซึ่งอะคัตถกรรมทั้งสัปปายะให้มีในสันดานได้ แล้วพึงวินยอคติการของ
พระราชารัฐให้ต้องโดยคลองยุติธรรมตามธรรมสาตราสาร"^{๑๓}

ราชนิติคดีเป็นกฎหมายบริหารและปกครอง เป็นอำนาจตรงของพระมหากษัตริย์ที่
ทรงบัญญัติขึ้น นอกเหนือไปจากที่มีกำหนดไว้ในมุลคดี ๓๙ ประการ ตาม
พระธรรมศาสตร์ ไม่จำเป็นต้องอิงบาลีธรรมศาสตร์ ไม่มีการเกริ่นนำด้วยคาถา
บาลีแต่อย่างใด เพียงแต่ทรงคำนึงถึงความถูกต้องชอบธรรม อันเป็นประเพณีการ
ปกครองบ้านเมือง เช่น กฎมณเฑียรบาล ความว่า

"ศุภมัศดุศักราช ๗๒๐ วันเสาเดือนห้าขึ้นหกค่ำ ชวดนักษัตรวศก สมเด็จพระเจ้า
รามาธิบดีบรมไตรโลกนาถมหาราชมวงกุฎเทพนุชวิสุทธิสุริยวงษของคฤทถางกูร
บรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงทศพิธราชธรรม...เสด็จสถิตยในรัตนสิงหาค
หาศบัญชาสิ่ง...จึงตั้งพระราชอาชญาโดยการทหารพ่อเรือน ชาย } สมณ
หญิง }
พรหมณาจารย์แลวานิชนิกรนรพระราชารัฐทั้งหลาย..."^{๑๔}

หรือตามพระธรรมนูญ (ก่อนหลัง) ความว่า

"ศุภมัศดุ ๑๕๕๕ ศกกฎนักสัตตวาสุสมาศกาลปักษทัมมิตติพิพุทธาว
พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรฐอิศวรบรมนาถบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัว
เสด็จในพระวิหารสมเด็จฝ่ายบูรพพิสารทิศแห่งไพชนมหาปราสาท จึงมี
พระราชโองการมานพระบันฑูลจำเพาะแก่พระศรีภริยปริชาธิราชเสนาธิบดี
ศรีสาลักษณ ให้ตราพระราชกฤษฎีกาประหยัดประเดียงแก่เจ้าพญาแล
พญาพระหลวงหัวเมืองมนตรีมุขลูกขุนราชินิกุลหัวนมื่นหัวพันสรรพ
กำนันทั้งปวงทุกกระทรวง ฝ่ายทหารพลเรือนชายชวา ตั้งแต่นี้ไปเมื่อหน้า
ถ้าแลกรมใดแลจะใช้ตราด้วยราชการ แลกิจการ...ให้ใช้ตามกระทรวงซึ่ง
ได้ใช้ คือตรามหาดไท ตราทะเลาใหม่ แลตราจตุสดมภ์...ตามกระทรวง

^{๑๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๔๖-๔๗.

^{๑๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๕๘.

ซึ่งมีในพระธรรมนูน"^{๑๕}

สรุป

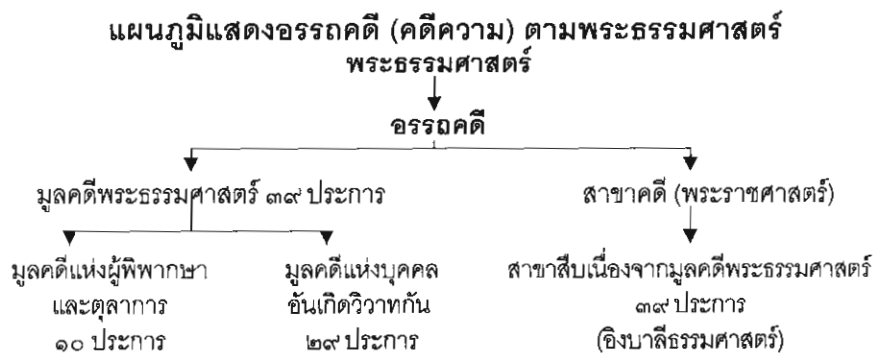
พระธรรมศาสตร์^{๑๖} แบ่งอรรถคดี คือ คดีความทั้งปวงที่เกิดขึ้นออกเป็น ๒ ประเภท คือ ๑) มูลคดี ๒) สาขาคดี (กิ่งความ)

มูลคดีตามพระธรรมศาสตร์ของไทยในกฎหมายตราสามดวง กำหนดไว้ทั้งสิ้น ๓๙ ประการ

สาขาคดี คือ พระราชศาสตร์อันเป็นสาขาคดีที่สืบเนื่องมาจากมูลคดี ๓๙ ประการ จะมีข้อสังเกตได้ คือ จะมีคำถาเป็นภาษาบาลีที่เป็นหัวข้อของมูลคดีกำกับอยู่ ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า "อิงบาลีพระธรรมศาสตร์"

ส่วนพระราชนิติศาสตร์หรือราชนิติคดีนี้จะไม่มีความบาลีกำกับ หรืออาจกล่าวได้ว่า "นอกบาลีพระธรรมศาสตร์"

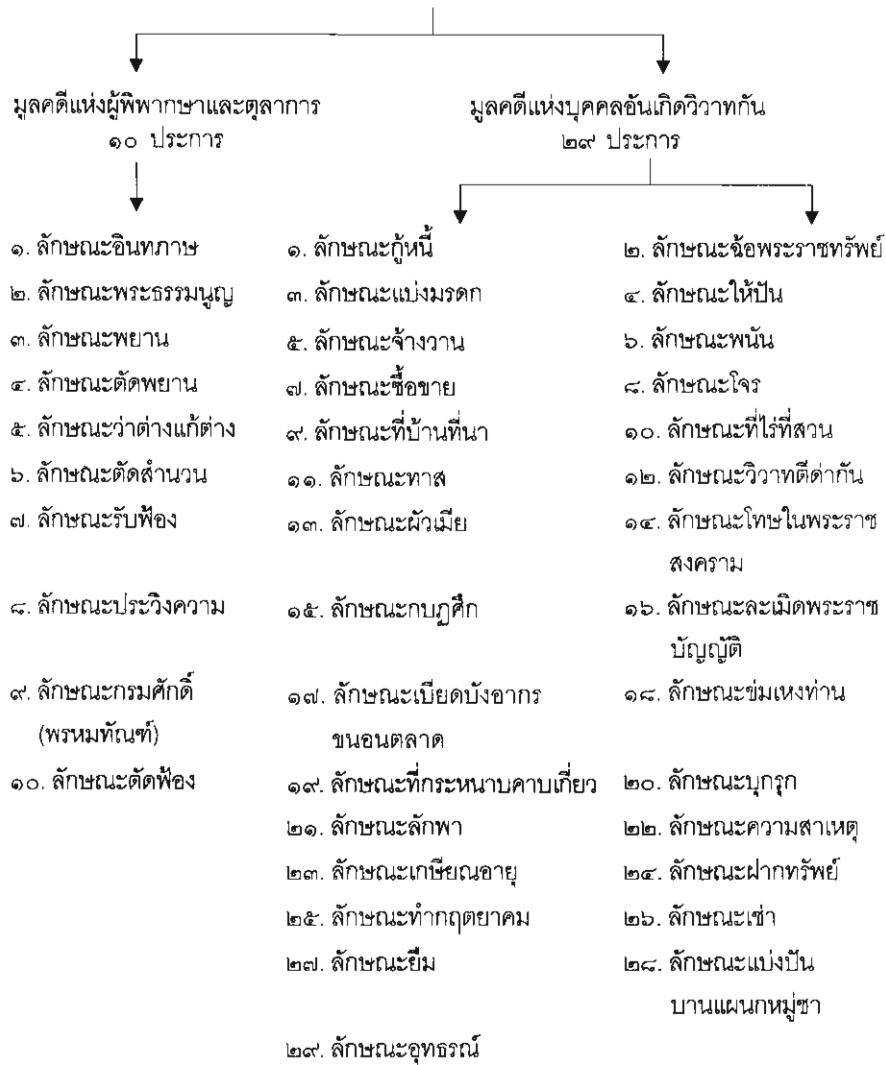
แผนภูมิแสดงอรรถคดี (คดีความ) ตามพระธรรมศาสตร์เป็นดังนี้

^{๑๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๙. เล่ม ๑. ๑๓๙ - ๑๔๐.

^{๑๖} อิทธิพลของมนุธรรมศาสตร์แผ่ขยายไปในหมู่เกาะต่างๆ ในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ด้วย ดังปรากฏในกฎหมายของชาวและบาลีซึ่งมีระบบกฎหมายทั้งรูปแบบและสาระสำคัญเป็นไปตามกรอบใหญ่ในมนุธรรมศาสตร์และผสมผสานกับจารีตประเพณีท้องถิ่น. ดู, R.C. Majumdar. *India and South East Asia*. (Delhi: B.R. Publishing Corporation, 1976), 121-138.

มูลคดีพระธรรมศาสตร์ ๓๙ ประการ

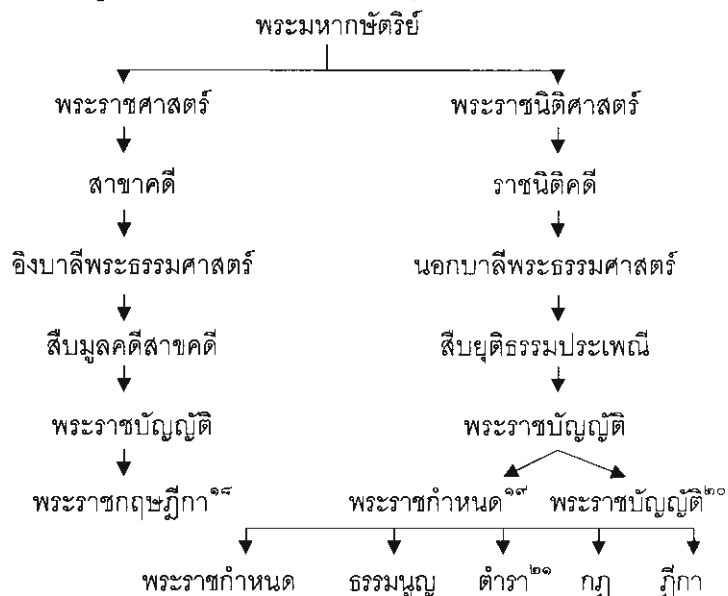
บทที่ ๒ ลำดับศักดิ์ของกฎหมาย

กฎหมายทุกประเภทในกฎหมายตราสามดวงนับแต่พระธรรมศาสตร์ไป เรียกรวมว่า พระราชกำหนดบทพระอัยการ ในสมัยอยุธยากล่าวกันว่า กฎหมาย แบ่งเป็น ๓ ประเภท คือ พระตำรา พระธรรมนูญ และ พระราชกำหนด ปราภฏ หลักฐานในจดหมายเหตุของ มร. เดอ ลาลูแบร์ อัครราชทูต ประเทศฝรั่งเศส เดินทางมาเจริญสัมพันธไมตรีกับไทย ในรัชสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บันทึกถึงกฎหมายสยามโบราณไว้ว่า "กฎหมายสยามนั้น จารึกไว้เป็นลายลักษณ์อักษรเป็นสมุด ๓ เล่ม เล่มแรกชื่อ พระตำรา (Pra Tam Ra) ระบุนาม, ตำแหน่ง และหน้าที่ราชการของขุนนางทุกกรมกอง เล่มสองชื่อพระธรรมนูญ (Pra Tam Non) รวบรวมกฎหมาย และพระราชกฤษฎีกาของพระมหากษัตริย์ในอดีตเอาไว้ และเล่มที่สามชื่อว่า พระราชกำหนด (Pra Rayja Canmanot) รวบรวมกฎหมาย และพระราชกฤษฎีกาครั้งแผ่นดินพระชนกนาถกับพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลปัจจุบันเอาไว้"^{๑๙} เนื้อความทำนองเดียวกันนี้ปรากฏในหนังสือ ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม ซึ่งนายฟรังซัวส์ อังรี ทรแปง ชาวฝรั่งเศส เป็นผู้รวบรวมขึ้น โดยได้รับข้อมูลจากมิชชันนารีที่เคยเข้ามาเผยแผ่คริสต์ศาสนาในไทย ตีพิมพ์ครั้งแรกในฝรั่งเศสเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๔ เมื่อมีการชำระกฎหมายตราสามดวง นักปราชญ์กฎหมายรุ่นหลังมิได้รวบรวมกฎหมายขึ้นไว้เป็นหมวดหมู่ในระบบดังกล่าวอีกต่อไป

การกำหนดและเรียกชื่อกฎหมายต่างๆ เป็นพระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกา พระราชกำหนด ธรรมนูญ ตำรา กฎ และฎีกา มีข้อน่าสังเกตว่า มีนัยเป็นการจัดชั้นของกฎหมาย ตามแผนภูมิ ดังนี้

^{๑๙} สันต์ ท. โกมลบุตร, ผู้แปล, จดหมายเหตุลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์, เล่ม ๑. (พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิลพร, ๒๕๑๐), ๓๖๒-๓๖๓.

แผนภูมิลำดับศักดิ์กฎหมายในกฎหมายตราสามดวง

^{๑๙} พระราชกฤษฎีกา แผลงมาจากคำว่า "กติกา"

^{๑๙} คำว่า "กฎ" แผลงเป็นกำหนด เห็นได้เมื่อจบพระราชกำหนดฉบับใดลงท้ายด้วยคำว่า "กฎ ให้ไว้ ณ..." การออกกฎเป็นเรื่องของฝ่ายบริหาร เมื่อใช้บังคับแล้วได้ผล หรือต้องตามเจตนารมณ์ของรัฐ และประชาชนก็จะรับรองให้เป็นตัวบทกฎหมายที่แน่นอนก็ย้ายมาอยู่ในพระราชกฤษฎีกา หลักการนี้ยังปรากฏร่องรอยอยู่ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยทุกฉบับ รวมทั้งฉบับปัจจุบันพุทธศักราช ๒๕๕๐ หากมีการออกพระราชกำหนดซึ่งเป็นเรื่องเร่งด่วนเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นไปก่อนแล้ว จากนั้นต้องนำพระราชกำหนดนั้นเสนอให้รัฐสภาอนุมัติ หากไม่อนุมัติพระราชกำหนดนั้นก็ตกไป หากอนุมัติก็มีผลบังคับใช้เป็นพระราชบัญญัติ

^{๒๐} พระราชศาสตร์ที่สืบสาขาคดีจากมูลคดีตามบาลีพระธรรมศาสตร์ก็ดี พระราชนิติศาสตร์นอกบาลีก็ดี ออกเป็นกฎหมายโดยบัญญัติของพระราชจึงเรียกว่าเป็น "พระราชบัญญัติ" ทั้งสิ้น เมื่อตั้งขึ้นแล้วผ่านการพิสูจน์ว่าเป็นบทบัญญัติที่เหมาะสม ไม่มีเหตุต้องเปลี่ยนแปลงตามกาลสมัย ถือว่ามั่นคงเป็น "พระราชกฤษฎีกาเป็นเขาพระสุเมรุราชหลักโลกย์อันมั่นคง"

^{๒๑} สิ่งที่เป็นธรรมเนียมแบบแผนในทางบริหาร เช่น คำธรรมเนียมต่างๆ เมื่อกำหนดเป็นหลักเกณฑ์แล้วมักเรียกว่า พระตำรา. ดูรายละเอียดใน, พระตำราบรมราชูทิศเพื่อการกัลปนา สมัยอยุธยา

พระราชศาสตร์ → พระราชบัญญัติ → พระราชกฤษฎีกา

การจัดชั้นของกฎหมายดังกล่าวจะเห็นได้ว่า หากเป็นพระราชศาสตร์ที่สืบสาขาคดีจากมูลคดีตามพระธรรมศาสตร์ (อิงบาลี) ในแต่ละพระอัยการเมื่อกล่าวนำถึงมูลคดีที่เป็นบาลีธรรมศาสตร์ว่าเป็นกฎหมายลักษณะใดแล้ว ก่อนจะลงเนื้อหาหมายมาตรา จะใช้คำว่า **พระราชบัญญัติ** และ**พระราชกฤษฎีกา** เช่น พระอัยการลักษณะตุลาการ เมื่ออ้างคาถาบาลีและคำอธิบายจบแล้ว จะต่อว่า

"ที่นี้จะสำแดงซึ่งสาขาคดีอันมีในพระธรรมสาตรโดยพระราชบัญญัติจัดเป็นบทมาตราอันมีมาโดยลำดับบูรณราชกระษัตริสืบๆ มาดังนี้

ศุภมัศดุ ๑๙๐๐ ศกวงนกัถตวเดือนเจดแรมค่านึง สมเด็จพระบรมบพิตรพระพุทธเจ้าอยู่หัวเสด็จในพระบรมมหาราชวังปราสาทอุดรทิศเสวยคนธกฏี หมั่นโชตบงคมทูลพระกรุณาฯ ด้วยลูกขุนทั้งหลายพิพากษาความโดยพระธรรมสาตร**พระราชกฤษฎีกา** อันท่านกล่าวไว้โดยยุติธรรมแล้วคนผู้ร้าย ดิเตียนมิพึงผู้พิพากษาต่งนี้ จะควรเป็นต่งฤจะชอบด้วยราชการ พระเจ้าอยู่หัว มีพระราชโองการว่าแต่นี้สืบไปเมื่อนำให้ว่าแก่ลูกขุนเจ้าราชนิกฤษ์แลขุนการฤดาชเสมียรทุกตระหวง ให้พิพากษาบังคับบัญชาโดย**พระราชกฤษฎีกา**..."^{๒๒}

ในพระอัยการต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นกรมศักดิ์ บานแผนก รับฟ้อง พยาน อุทธรณ์ ผัวเมีย มรดก เบ็ดเสร็จ อาชญาหลวง อาชญาราษฎร์ ฯลฯ จะใช้ข้อความทำนองนี้ เช่น พระอัยการลักษณะมรดก ความว่า

"...ทรงตรา**พระราชบรรณัติ**จัดเป็นบทพระไอยการชื่อว่าสาขะคดีมีมาตราออกไปโดยยุติธรรม...ให้แต่ง**พระราชกฤษฎีกา** แต่นี้ไปเมื่อนำ..."^{๒๓}

หรือ พระอัยการทาส ความว่า

"...มีพระราชโองการมาณพระบันฑูล ให้แต่งพระราชกำหนดพระ

ภาค ๑ (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, พ.ศ.๒๕๑๐), ๔๐-๔๒.

^{๒๒} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ฯ เล่ม ๑, ๓๘๑.

^{๒๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ฯ เล่ม ๒, ๑๔๑ - ๑๔๓.

ราชกฤษฎีกาไว้ดังนี้..."^{๒๔}

หรือ พระอัยการเบ็ดเสร็จ ความว่า

"...ที่นี้จักกล่าวสาขาคดีถึงความตามโบราณกษัตริย์ทรงพระราชบัญญัติ
จัดออกแต่คำกึ่งพระธรรมนูญ เป็นบทมาตราสืบ ๆ มาดังนี้..."^{๒๕}

หรือพระอัยการอาชญาหลวง หลายบท ความว่า

"...มีตราภูมิคุ้มห้ามแลพระราชกำหนดกฎหมายให้แก่ผู้ใด และมีผู้รู้ว่ามีตรา
ภูมิคุ้มห้ามแลพระราชบัญญัติให้ไว้แล้ว และมีทั้งตราภูมิคุ้มห้ามพระราช
กำหนดนั้น..."^{๒๖}

หรือ

"...มีพระราชโองการตรัสสั่งแก่ขุนจำแสนศรีสงครามนายก ให้ตราพระ
ราชกฤษฎีกานี้แต่เพียงแก่เสนามายุทธาภิมุขมนตรี กระวีชาติราชนิเทศ
หมื่นแสนยหวั่นประหารราษฎรทั้งหลาย..."^{๒๗}

หรือ

"...ด้วยพระมโนสาราจารย์กล่าวในพระธรรมนูญพระราชกฤษฎีกาไว้...
ให้ตราพระราชบัญญัติ..."^{๒๘}

หรือ

"...แต่ให้กดเป็นพระราชกฤษฎีกาคำนับไว้ ห้ามมิให้ผู้ใดทำสืบไป..."^{๒๙}

หรือพระอัยการอาชญาราษฎร์ ความว่า

"...จึงทรงพระราชบัญญัติจัดเป็นพระราชกฤษฎีกากำหนดเป็นมาตรา

^{๒๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๑๑๓.

^{๒๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๒๖๑.

^{๒๖} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๔๑๔.

^{๒๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๔๒๕.

^{๒๘} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๔๒๔-๔๒๕.

^{๒๙} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๔๓๖.

ไว้ดังนี้...”^{๑๐}

จะเห็นได้ว่า โดยส่วนใหญ่เนื้อความแต่ละมาตราเป็นข้อความที่กระชับกินความกว้าง มีร่องรอยว่าได้ผ่านการขัดเกลาและปรับปรุงมาเป็นอย่างดี เพื่อให้ครอบคลุมข้อเท็จจริงที่แตกต่างกันไปในแต่ละคดีที่เกิดขึ้นภายใต้บทบัญญัติมาตรานั้นๆ เป็นข้อสันนิษฐานประการหนึ่งว่า บทบัญญัติแต่ละมาตราผ่านการพิสูจน์มาแล้วว่า เป็นบทบัญญัติที่มีลักษณะเป็นทั้งความเป็นธรรมตามธรรมชาติ เป็นหลักการที่ไม่เปลี่ยนแปลง ตลอดจนเหมาะสมกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ และการปกครองบ้านเมือง เรียกว่า “พระราชกฤษฎีกา” เป็นกฎหมายที่มีลำดับศักดิ์สูง พระราชศาสตร์ที่เป็นพระราชกฤษฎีกานี้ หลักอรรถาธิบายเปรียบดูเขาพระสุเมรุ คือ ตั้งมั่นไม่โอนเอียงหวั่นไหว ดังความว่า

“อนึ่งให้ผู้พิพากษาถือเอาซึ่งแว่นแก้วคือหลักอรรถาธิบายแล้วเอาพระธรรม
สาตรเป็นจักษุ...เอาพระราชกฤษฎีกาเป็นเขาพระสุเมรุราชหลักโลกยอัน
มั่นคง...”^{๑๑}

ด้วยเหตุผลดังกล่าวมาแล้วจะเห็นได้ว่า พระราชกฤษฎีกา คือ พระราชศาสตร์ ที่เป็นสาขาดีมาจากพระธรรมศาสตร์นั่นเอง

พระราชนิติศาสตร์ → พระราชบัญญัติ → พระราชกำหนด (กฎ)

พระราชนิติศาสตร์ (ราชนิติคดี) เป็นเรื่องนอกบาสีธรรมศาสตร์ จะปรากฏชัดเจนในกฎหมายตราสามดวงว่า เป็นกฎหมายเกี่ยวกับการบริหารงานยุติธรรมส่วนหนึ่ง กฎหมายเกี่ยวกับการบริหารราชการแผ่นดินส่วนหนึ่ง และ

^{๑๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒, ๔๔๙.

^{๑๑} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑, ๕๕.

ความสำคัญของพระราชกฤษฎีกานั้น กฎมนเทียรบาล บทที่ ๑๐๒ กำหนดโทษว่าผู้ใดทำเทียม (ปลอม) พระราชกฤษฎีกา โทษฆ่าเสีย ดู, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑, ๙๒.

ส่วนการแปลงพระราชบัญญัติกำหนดกฎหมาย (พระราชกำหนด) พระอัยการอาญาหลวงกำหนดโทษไว้ลดหลั่นกันหลายสถาน ดู, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒, ๓๖๙-๓๗๐

กฎหมายพิเศษเกี่ยวกับพระสงฆ์

พระราชวินัยศาสตร์อาจเปลี่ยนแปลงปรับปรุงแก้ไขได้ตลอดเวลา ส่วนใหญ่จะมีลักษณะเป็นรายละเอียด ข้อเท็จจริงรายคดีที่เป็นปัญหาให้ต้องทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยให้เป็นบรรทัดฐาน แต่ละเรื่อง หรือคดี หรือกลุ่มคดี เรียกเป็นพระราชบัญญัติบ้าง พระราชกำหนดบ้าง ในพระราชกำหนดเก่า และพระราชกำหนดใหม่จะใช้คำต่าง ๆ กันเป็น พระราชกำหนด หรือ ธรรมนูญ หรือ ตํารา หรือกฎ หรือฎีกา ตัวอย่างการตราพระราชบัญญัติเป็นพระราชกำหนด เช่น พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๓๕ ความว่า

“...แลทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งให้ตราพระราชบัญญัติไว้ แต่
ไปเมื่อหน้า ให้ทำตามพระราชกำหนดกฎหมายไว้ณสถานหลวงนั้น ถ้าผู้
ต้องปรับจะร้องฟ้องหาอาชญากรรมแก่ผู้พิจารณากระทำการใช้...”^{๓๒}

การใช้คำว่า พระธรรมนูญ เช่น พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๑๕ ความว่า

“...จุลศักราช ๙๖๑ ปีฤกษะเอกศก เชษฐมาศนักสัตรทัศวาระอาทิตย์วาร พระ
บาทสมเด็จพระเอกาทศวรร...จึงมีพระราชโองการมาณพระบันฑิตตรัสเหนือ
เกล้าฯ สั่งว่า ให้แต่งพระทำนูนไว้สืบไปเมื่อหน้า...”^{๓๓}

การใช้คำว่า “ตํารา” เช่น พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๓๓ ความว่า

“๓๓...จุลศักราช ๑๑๒๑ ปีเถาะเอกศก เพลาเช้าพญาพระคลัง ผู้ว่า
ราชการณที่สมุหนายกออกนึ่งว่าราชการณตึกป่าตะกั่วหลวงมงคล
รัตนบ้านอยู่บางเขียนเขียนเอาตําราค่าตั้งตราผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการณ

หัวเมือง $\left. \begin{matrix} ๑ \\ ๒ \\ ๓ \\ ๔ \end{matrix} \right\}$ มาแต่หอหลวงเรียนแก่พระ ๔ เจ้าท่านสั่งให้นายเวน

ลอกไว้ แลในตํารานั้นว่า ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานค่า

ตั้งค่าตราผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการณ $\left. \begin{matrix} พระ \\ หลวง \\ ขุนหมื่น \end{matrix} \right\}$ เจ้ากรมปลัดกรมๆ

^{๓๒} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๒๓๒ - ๒๓๓.

^{๓๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๑๑๕.

การหัวเมืองเอกเมืองโทเมืองตรีเมืองจัตวาแก่เจ้าพนักงานผู้ใดเป็น
เมืองขึ้นทั้งปวงในนี้..."^{๓๔}

การใช้คำว่ากฎ เช่น ในกฎ ๓๖ ข้อ ข้อ ๑๐ ความว่า

"๑๐ ด้วยพระมหาเทพรับพระราชโองการใส่เกล้าฯ สั่งว่า...จุลศักราช
๑๐๔๓ ปีระกาตรีนิศก เพลาเช้า เสด็จออกทอดพระเนตรแต่งตัวไม้วัดยม
นายเดชมหาตเล็กเอาฟองจิ้งก่ซึ่งกล่าวโทษขุนพิณดีใจ นายทองอินเสมียร
พิจารณาเนื้อความมิได้สบบดสาบาลตัวตามกฎรับสั่งนั้น กราบทูลพระ
กรุณาฯ กล่าวโทษนายทองอินเสมียร จึงทรงพระกรุณาฯ สั่งว่า จะเชื่อ
ฟองแลสบบดมิได้แล้ว..."^{๓๕}

หรือตามพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๓๔ ความว่า

"๓๔ กฎให้แก่เจ้าพญาแลพญาพระหลวงเจ้าราชินิกุลขุนหมื่นพันทนาย
ฝ่ายทหารพลเรือนมหาตเล็กขอเฝ้าฯ ขวาทที่เข้าเจ้าต่างกรมฝ่าย หน้า } แล
ใน }
ผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการ ให้ประกาศป่าวร้องแก่ไพร่ฟ้าประชาภอรแล
ข้าทหารทั้งปวงจงทั่ว

ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมหากรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ
สั่งว่า ให้ศัคนามเมืองแลชื่อมนายลงไว้ในข้อมือไพร่ฟ้าประชาภอรข้า
ทแลหัวทหารทั้งปวงดังนี้ เพื่อจะให้ทำราชการทั่วหน้ากัน เลือกข้าทูล
ของฯ แลผู้รักษาเมืองผู้รั้งกรมการไพร่ฟ้าประชา ภอรข้าทหารทั้งปวง ไม่
แจ้งในพระราชกำหนดกฎหมายเหนแต่ได้ความสบาย ทำเลกปลอมดัก
แลชะโมยเลกของหลวงไปดักแต่อาเพอใจหาผู้ลุ่นงันมิได้ ต้องด้วยบท
พระอวยการว่าปลอมพล..."

กฎ ให้ไว้ณวัน ๑๒ + ๖ คำจุลศักราช ๑๑๓๖ ปีมะเมียฉศก"^{๓๖}

^{๓๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ร. เล่ม ๓. ๒๒๖.

^{๓๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ร. เล่ม ๓. ๖๒.

^{๓๖} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ร. เล่ม ๓. ๒๓๑.

หรือตามพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๔ ความว่า

“...แลให้มหาดไทยกระลาโหมกฎหมายบอกแก่กระลาการผู้ได้ พิจารณาผู้
ร้ายให้ทำตามรับสั่ง บัดนี้ถ้ากฎหมายมีที่จะเอาผู้กฎหมายบอกเป็นโทษ
ถ้ากฎหมายบอกทั่วแล้ว ผู้ใดมิได้กระทำตามกฎหมาย แลมีผู้เอาเนื้อความมาว่า
จะเอาผู้นั้นเป็นโทษตามกฎหมาย

กฎให้ไว้วันศุกร์ เดือนญี่แปดสิบเบ็ดคำ จุลศักราช ๑๐๘๘ ปี
มะเมียอัฐศก”^{๓๗}

หรือตามพระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๒ ความว่า

“...บทพระไวยะการคำนวณท่านว่าไว้ศุภมคัมภีรภาพ ยากที่บุคคลจะรู้ตัว
ไปราชการชนอนิดกรงเก่าทางเพียงนี้เมียมมีผู้ส่วยอื่น สู้เจ้าจะว่าต่างเมือง
ใหม่ทวีคูณได้แลหนา กำหนดกฎหมายนเทียรบาล กระษัตริ์แก้ปางก่อนให้...”^{๓๘}

ตัวอย่างการใช้คำว่า “ฎีกา” จะปรากฏทั่วไปในกฎหมายส่วนที่เป็นพระราช
นิติศาสตร์ เช่น กฎ ๓๖ ข้อ: ข้อ ๑๐, ๑๘, ๒๐, ๒๒, ๒๕ และ ๒๗ พระราชบัญญัติ
ฉบับที่ ๔ พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๔, ๖, ๑๕, ๑๘ ถึง ๒๐ และในที่อื่นอีก
หลายแห่ง พระราชกำหนดใหม่ ฉบับที่ ๖, ๒๖ และที่อื่นอีกหลายแห่ง การที่คู่
ความทูลเกล้าฯ ถวายฎีกาต่อพระมหากษัตริย์ ในการปกครองแบบ
สมบูรณาญาสิทธิราชย์เมื่อพระองค์ทรงมีพระบรมราชวินิจฉัยเป็นประการโดยอ้อมมี
ผลบังคับใช้เป็นกฎหมาย

ในพระตำราบรมราชูทิศเพื่อการกลับมาสมัยอยุธยาจะพบเนื้อความ
อ้างถึงพระราชนิติศาสตร์ในรูปของ พระราชกำหนด พระธรรมนูญ พระตำรา
และฎีกา หลายแห่ง เช่น

“...ที่มีจำนวนพระราชโองการ สมเด็จพระมโหฬารมีพระบันฑูรดำรัสสั่งพระ
ศรีภูริปริษณาราชเสนาบดีศรีสาลักษณ์ให้ทำตำราและตราพระราช
โองการนั้น...”

^{๓๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๑๑๕.

^{๓๘} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๘๐ - ๘๑.

“...เป็นพระตำราพระราชโองการพระราชกำหนดโดยฎีกาออกมา
ไว้เป็นพระธรรมนูญ...”

“(ไว้)ปลายอักษรพระตำราพระราชอุทิศนั้นสนองพระตำราเดิม
โดยพระราชกำหนด...”^{๓๙}

ลำดับศักดิ์ของพระราชกำหนด ธรรมนูญ ตำรา กฎ และฎีกาจึงน่าจะอยู่ต่ำกว่า
พระราชกฤษฎีกา จนเมื่อพระราชกำหนด ธรรมนูญ ตำรา กฎ และฎีกาต่างๆ
เหล่านี้ได้บังคับเป็นบทบัญญัติที่มีลักษณะเป็นทั้งความเป็นธรรมตามธรรม
ชาติ เป็นหลักการที่ไม่เปลี่ยนแปลง ตลอดจนเหมาะสมกับสภาพสังคม เศรษฐกิจ
และการปกครองบ้านเมือง และมีพัฒนาการจนในที่สุดปรับปรุงเนื้อความให้
กระชับ กินความกว้างลงเป็นบทมาตราต่างๆ บรรจุลงเป็นพระราชกฤษฎีกาใน
เรื่องหรือลักษณะนั้นๆ ต่อไป

ทั้งพระธรรมนูญ (พระราชธรรมนูญ) พระตำราและฎีกา ล้วนกำเนิดไป
จากพระราชกำหนดอันเป็นพระราชโองการบัญญัติขึ้นตามนัยแห่งพระราช
นิติศาสตร์ การไปปรากฏอยู่ในสาขาคดี (พระราชศาสตร์) พึงเข้าใจได้ว่าเป็น
การยกย้ายพระราชกำหนดไปเป็นส่วนหนึ่งของพระราชกฤษฎีกา หรือเป็นแต่
เพียงอ้างอิงไว้ในฐานะเป็นกฎหมายรอง (กฎหมายลูก) กล่าวคือ เมื่อมีคดีความ
เกิดขึ้นก็ต้องบังคับใช้ทั้งส่วนที่เป็นพระราชกฤษฎีกา (พระราชศาสตร์) และ
พระราชกำหนด (พระราชนิติศาสตร์)^{๔๐}

^{๓๙} พระตำราบรมราชูทิศเพื่อการกลับนา สมัยอยุธยา ภาค ๑, ๑๘ - ๑๙, ๔๐ และ ๔๕.

^{๔๐} ลำเนาพระราชหัตถเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึง
เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยายมราช (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงธรรม, พ.ศ.
๒๔๘๒), ๑๓๖ - ๑๓๗ (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) วัน
ที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส) ลำเนาพระราชหัตถเลขา ลงวันที่ ๖
กรกฎาคม ร.ศ. ๑๒๘ ความว่า “...ประกาศที่อ้างพระนามหรือประกาศที่ฝรั่งเรียกว่าดีกรี ฤ็เรา
เรียกว่าพระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกาอะไร ต่างๆ กันไปบ้าง ที่แท้วิธีสั่งเช่นนี้เป็นอย่างฝรั่ง
คือ เจ้าแผ่นดินสั่งรวบยอดเหมือนบาฬี กฎเสนาบดีที่รับพระบรมราชโองการ ออกเป็นอรรถถก
เพื่อจะให้ไม่ต้องออกพระนามสั่งการเล็ก ๆ น้อย ๆ หยุมหยิม จึงสั่งรวบยอดเสียครั้งเดียว ต่อนั้น
ไปเป็นแต่อ้างพระราชโองการเป็นธรรมเนียมที่ดี ใช้ทั่วไปทุกบ้านทุกเมือง จนกระทั่งถึงเมืองจีน

ส่วนบทบัญญัติใดที่เป็นเรื่องเฉพาะสมัย เมื่อพ้นสมัยแล้วก็อาจยกเลิกไป เช่น ในกฎหมายราชบุรี เล่ม ๒ กฎ ๓๖ ข้อ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ ทรงให้ เจริญรณธธิบายไว้ว่า กฎข้อ ๓^๑ เป็นคำสั่งชั่วคราวสมัย^๒

ก็ใช้ เมื่อเราเคยใช้เป็นแบบอย่างมาแล้ว..."

^๑กฎหมาย เล่ม ๒ สำหรับผู้พิพากษาแลทนายว่าความ (กฎหมายราชบุรี) พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองสุโขทัย, ร.ศ. ๑๒๓), ๓๙.

^๒ร.แสงกาต์ ให้แนวคิดกฎหมายไทยโบราณย่อมอยู่ในจารีตประเพณีและธรรมสัดถัมหรือ ธรรมศาสตร์โดยสิ้นเชิง คัมภีร์ธรรมศาสตร์เป็นที่ชุมนุมของข้อบังคับหลักเกณฑ์อย่างทั่วไปที่มี น้ำหนักสูงยิ่งกว่าน้ำหนักของบทกฎหมายธรรมดา มีแดนของการบังคับกว้างไพศาลประหนึ่ง เป็นประมวลอันยืนยงของหลักความยุติธรรม ขณะเดียวกันพระมหากษัตริย์ในการปกครองด้วย ระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย่อมทรงอำนาจเต็มที่ที่จะจัดการทุกอย่างตามความพอพระราช หฤทัย ทรงมีอิสระเต็มที่ในการวินิจฉัยชี้ขาดคดีหรือบัญญัติกฎหมายไปในทางที่ขัดตรงกันข้าม กับธรรมศาสตร์หรือจารีตประเพณี แต่พระราชวินิจฉัยชี้ขาดหรือราชโองการนั้นย่อมไม่เป็นที่ยอมรับของมหาชน ยังใช้ได้ก็เพราะบังคับด้วยกำลัง ในทางตรงกันข้ามพระราชวินิจฉัยชี้ขาดหรือราช โองการที่เป็นการถูกต้องตรงกับหลักยุติธรรมคือตรงกับธรรมศาสตร์ พระราชวินิจฉัยหรือราช โองการนั้นย่อมประกอบรวมอยู่ในธรรมศาสตร์ และมีอำนาจเช่นเดียวกับธรรมศาสตร์ และเรียก ชื่อว่า ราชศาสตร์ ธรรมศาสตร์กับราชศาสตร์ย่อมคอยประกอบทำความครบถ้วนบริบูรณ์ให้แก่ กันและกัน ธรรมศาสตร์โดยสภาพเป็นสิ่งที่รู้จักเปลี่ยนแปลงและดำรงคงทนตลอดไปไม่มีการ ยกเลิก ส่วนพระราชวินิจฉัยและพระบรมราชโองการนั้นอาจเพิกถอนได้เสมอ และมีผลใช้บังคับ ได้แต่ในรัชสมัยของพระราชวินิจฉัยและพระบรมราชโองการนั้นเข้าสมทบไว้เสียในพระธรรมศาสตร์ หากเห็นว่าการบังคับได้กับพระธรรมศาสตร์โดยเอาเนื้อความในพระราชโองการแต่งเป็นบทมาตรา ต่างๆ. ร. แสงกาต์. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย เล่ม ๑ (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโครงการตำรา สังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์, ๒๕๒๖), ๔๓-๔๔. ในความเห็นของผู้เขียน ร.แสงกาต์ มอง กฎหมายในส่วนพระราชศาสตร์และพระราชนิติศาสตร์รวมเข้าไว้เป็นราชศาสตร์

บทที่ ๓ คติความ ศาล ผู้พิจารณาตัดสิน และคู่ความ

เมื่อได้พิจารณาถึงองค์ประกอบของกฎหมายตราสามดวงและลำดับศักดิ์ของกฎหมายแล้ว ก่อนทำการการวิเคราะห์โครงสร้างใหญ่ของกฎหมายตราสามดวง ควรที่จะทำความเข้าใจประเภทคติความ ศาล ผู้พิจารณาตัดสิน และคู่ความ ในระบบโครงสร้างย่อยของกฎหมายตราสามดวง ตามแผนภูมิ ดังนี้

^{๓๓}โดยปกติคดีต่างๆ ส่วนใหญ่จะอยู่ในประเภทคดีทั้งห้าตามแผนผังนี้เสมอ ดูพระราชกำหนดใหม่ ฉบับที่ ๖. *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑*. เล่ม ๓. ๓๒๖. "...แต่เขากล่าวโทษว่าชื่อนั้นด้วยแพ่ง, อาชญา, อุธร, นครบาล, มรฎก เป็นเนื้อความหลายข้อก็ให้ส่งตัวมาว่าเนื้อความกัน..." แต่อาจมีคดีประเภทอื่นบ้าง ดังปรากฏตามพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๑๕. *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑*. เล่ม ๓. ๑๒๖. ความว่า "...ถ้าในใบฎีกานั้นมีเนื้อความแต่เป็นกระทรวงพระสุริยวง และเนื้อความอุทธรระลาการก็ดี แลความนครบาลก็ดี แลความอาชญาดี แลความแพ่งก็ดีแลความมรดกก็ดี แลความธรรมการก็ดี แลความสละพิบูลก็ดี แลความกรมพระคลังก็ดี แลความแพทยาก็ดี ถ้าเนื้อความทั้งนี้มีในใบฎีกานั้นให้ อย่าให้เอาใบฎีกานั้น ทูลเกล้าฯ ถวาย และให้ส่งไปตามกระทรวง..." ความสละพิบูลนี้ ผู้เขียนพยายามสืบค้นความหมายแล้วแต่ยังไม่พบ

คำว่า "สละ" หมายถึง การเสียสละ

คำว่า "พิบูล" ความเต็มคือ "สละพิบูล" ในทางคดีน่าจะหมายถึง การละเสียซึ่งข้อต่อสู้ทั้งหลายเพื่อผ่อนผันให้แก่กัน คือ การประนีประนอมยอมความกัน จึงน่าจะเป็นความหมายเดียวกับ "ความแก้แค้น" ก็ได้

ประเภทคดี

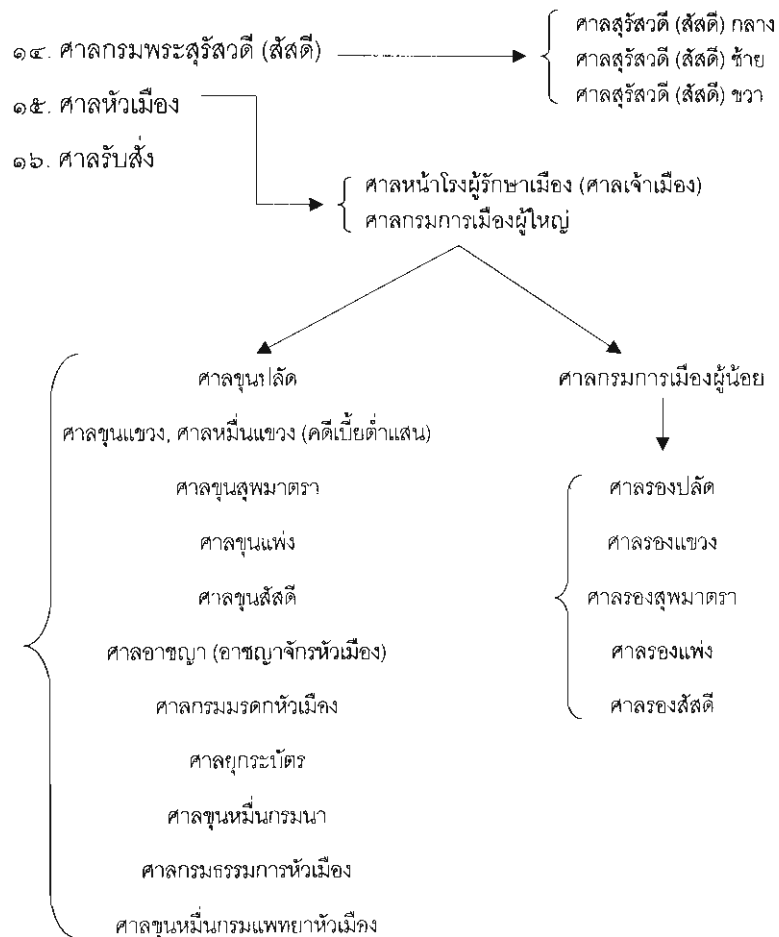
๑. ความแพ่ง
๒. ความอาชญา
๓. ความนครบาล
๔. ความอุทธรณ์
๕. ความมรดก

ประเภทศาล

๑. ศาลกรมมหาดไทย —————→ { ศาลหลวง (ศาลลูกขุน หรือ ศาลอุทธรณ์)
ศาลราชฎี (อาชญาตระลาการ)
ศาลสำรวจ (อาญาจักร)
๒. ศาลกรมกลาโหม (ศาลอาชญานอก)
๓. ศาลกรมพระนครบาล
๔. ศาลกรมวัง —————→ { ศาลอาชญาวัง
ศาลนครบาลวัง
ศาลแพ่งวัง
ศาลมรดก
ศาลสรรพากรใน
ศาลสรรพากรนอก
๕. ศาลกรมพระคลัง
๖. ศาลกรมท่า —————→ { ศาลกรมท่ากลาง
ศาลกรมท่าซ้าย
ศาลกรมท่าขวา
๗. ศาลกรมนา (ศาลแพ่งอาชญาใน)
๘. ศาลแพ่งกลาง
๙. ศาลแพ่งเกษม
๑๐. ศาลกรมแพทยา —————→ { ศาลกรมแพทยาหน้า
ศาลกรมแพทยาหลัง
๑๑. ศาลกรมธรรมการ
๑๒. ศาลกรมสังฆการี
๑๓. ศาลกรมพระคลังมหาสมบัติ

ประเภทศาล (ต่อ)

ประเภทผู้พิจารณาตัดสิน

๑. ลูกขุน
๒. ผู้พิพากษา
๓. ตุลาการ (ตุลาการ)

ประเภทคู่ความ

๑. โจทก์/ จำเลย
๒. เครือญาติ/ คู่สมรสของโจทก์- จำเลย
๓. ผู้ว่าต่างแก้ต่างแทนตัวผู้มี ศักดินา ๔๐๐ ขึ้นไป

๑. ประเภทคดีความ

คดีความที่เกิดขึ้นอันเป็นการฝ่าฝืนพระราชสาส์นที่สืบสาขาคดีมา
จากบาลีพระธรรมศาสตร์ก็ดี ฝ่าฝืนพระราชนิติศาสตร์ก็ดี ไม่ว่าเป็นคดีเรื่องใดๆ จะ
จำแนกได้เป็น ๕ ประเภทคดีใหญ่ๆ คือ

- ๑.๑ ความแพ่ง (คนละความหมายกับคดีแพ่งปัจจุบัน ให้ดูพระธรรมนูญ
บทที่ ๕, ๘, ๑๑, ๑๒, ๑๔, ๑๕)
- ๑.๒ ความอาชญา (ให้ดูพระธรรมนูญ บทที่ ๒, ๓, ๑๔)
- ๑.๓ ความนครบาล (คดีอุกฉกรรจ์ทั้งหลาย ดูพระธรรมนูญ บทที่ ๔, ๕)
- ๑.๔ ความอุทธรณ์ (คนละความหมายกับคดีอุทธรณ์ปัจจุบัน เป็นเรื่อง
คู่ความพิพาทกับผู้พิพากษาหรือตุลาการ ให้ดูพระธรรมนูญ บทที่ ๑)
- ๑.๕ ความมรดก (ให้ดูพระธรรมนูญ บทที่ ๖)

๒. ประเภทศาล

ศาลที่มีอำนาจชำระคดีนั้น มีองค์ประกอบต้องพิจารณาทั้งประเภทคดี สังเกตและฐานะของคู่ความในคดี หากพิจารณาตามพระธรรมนูญ บทที่ ๑ ถึง ๑๕ ซึ่งเป็น "ลักษณะพระธรรมนูญไต่ต่องความ"^{๔๔} จะปรากฏศาลที่มีอำนาจ ซึ่งสังกัดกรมต่างๆ รวม ๑๔ ศาล กับศาลรับสั่งจำนวนเล็กน้อย สุดท้ายจะทรงโปรดให้มีขึ้นสำหรับชำระความรับสั่ง และยังมีศาลหัวเมืองต่างๆ ด้วย

แต่เมื่อพิจารณาลงไปในรายละเอียดรายมาตราหรือบทต่างๆ ของพระธรรมนูญ พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน พระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับตัวบุคคลที่ทำหน้าที่ตัดสินคดีประกอบกับพระราชกำหนด เก้า ฉบับที่ ๓๑ และฉบับที่ ๕๐ ซึ่งอธิบายความถึงศาลและอำนาจศาลต่างๆ ไว้ ดังปรากฏความในพระราชกำหนดเก้า ฉบับที่ ๓๑ ความว่า

"...ด้วยมีพระทำนุไว้สำหรับขุนโรงขุนสารทำเนียบให้พิจารณาเนื้อความ ตามกระทรวงเอาพิในจ่ายราชการสำหรับแผ่นดินสืบมาแต่ก่อนนั้น แลกรมหมาดใหม่ป็นลัดนั่งสารสำหรับ^{๔๕} คนหนึ่ง ขุนบุรินทร์นั่งสารหลวง^{๔๖}ได้

^{๔๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๓๐-๑๓๙. และให้ดู, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ไขการปกครองแผ่นดิน (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐), ๑๓-๓๓. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ในวันตรงกับเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐)

^{๔๕} น่าจะเป็นขุนราชพิณจิราราชปลัดสังกัดกรมมหาดไทย (สมุหนายก) เป็นผู้ถือพระธรรมนูญ ทำหน้าที่พิจารณาว่าจะใส่ (ส่ง) ฟ้องไปกระทรวงใด, ดู ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๘๒.

^{๔๖} ศาลหลวง (ศาลลูกขุน หรือบางครั้งเรียกศาลอุทธรณ์) ดู พระธรรมนูญ, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๓๑ - ๑๓๒. พระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๒, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๘๐-๘๒. จะกล่าวถึง ลูกขุน ณ ศาลา ๑๔ คน ลูกขุน ณ ศาลหลวง ๗ คน รวมให้คำปรึกษาพระเจ้าแผ่นดินในการตัดสินคดีเรื่องหนึ่ง ตำแหน่งของลูกขุน ณ ศาลาจะเห็นว่าอยู่ในสังกัดของฝ่ายบริหารบ้านเมืองทั้งสิ้น และพระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๒๑, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๑๐๓-๑๐๔. กล่าวถึง ตุลาการศาลอุทธรณ์ และศาลอุทธรณ์

พิจารณาเนื้อความอุทธรณ์ และขุนเทพอาชวาทนั่งสารราช ได้พิจารณาเนื้อความอาชวาทระลาการ และขุนอาชวาทนั่งสารสำรวจ ได้พิจารณาแปลงคารมลายมือซึ่งข้อหมอลความ มิได้เป็นญาติว่าเป็นญาติ เข้ากฎหมายร้องฟ้องหาความแก่ราษฎร แลกรมกระลาโหมขุนประเทศพรราชปหลัดนั่งสาร ได้พิจารณาเนื้อความอาชวาทนอกซึ่งมิได้เป็นสมภักนัการ ทำข่มเหงผู้มีชื่อ แลในกรมพระนครบาลขุนจำเมืองราชปหลัดนั่งสาร ได้พิจารณาความโจรผู้ร้ายปล้นสดมเป็นความหันดโทษแลกรมวังนั้นมิปหลัดนั่งสารสามคน ขุนอินอาญาได้พิจารณาเนื้อความอาญาวัง แลขุนพรหมสุภาได้พิจารณาเนื้อความนครบาลวัง แลขุนเทพสุภาได้พิจารณาเนื้อความแพ่งวัง ถ้าจำเลยเป็นสมในขุนสาร ๓ สารนี้ได้พิจารณา แลกรมพระคลังราชการนั้นขุนพินิจไจราช ปหลัดนั่งสาร ได้พิจารณาเนื้อความฝ่าหรั่งอังกฤษ วิลันดาจีนญวนญี่ปุ่นแขกประเทศมลายู แลกรมนาขุนโกชนากอนราช

ตำแหน่งลูกขุน ณ ศาลหลวงจะอยู่ในสังกัดพระมหาราชครูพระครูมหิธร และพระมหาราชครูพระราชประโรหิตซึ่งเป็นพราหมณ์. ดู พระราชกำหนดเก่าฉบับที่ ๑๑, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓, ๑๓๑-๑๓๓.

มีลูกขุน ณ ศาลา ๑๒ คน ลูกขุน ณ ศาลหลวง ๑๑ คน รวมให้คำปรึกษาเช่นกัน ที่น่าสนใจคือ ลูกขุน ณ ศาลหลวงในที่นี้มีขุนนางของวังนอกคือขุนราชฤทธานันและขุนนทเสน. ดู พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑, ๑๙๔.

มีขุนศาลของกรมมหาดไทยถึง ๔ คน คือ ขุนราชพินิจไจ ผู้ถือพระธรรมนูญ ขุนอาญาจักร นั่งศาลสำรวจ ขุนบุรินทร นั่งศาลหลวง และขุนเทพอาญา นั่งศาลราษฎร. ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑, ๑๘๒ - ๑๘๓.

ตำแหน่งทั้งสี่ปะปนอยู่ในตำแหน่งลูกขุน ณ ศาลหลวง ซึ่งอยู่ในสังกัดของพระมหาราชครู พระครูมหิธร และพระมหาราชครู พระราชประโรหิต ซึ่งเป็นพราหมณ์ ชวนสงสัยว่าขุนนางวังนอก และขุนศาลในกรมมหาดไทย จัดอยู่ในพวกเกี่ยวกับพราหมณ์ลูกขุน ณ ศาลหลวงได้ด้วย. พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ข้าราชการแผ่นดินฯ, ๒๑-๒๒. ทรงอธิบายว่า "...แต่คำว่าศาลหลวงนี้ ถ้าจะคิดเอาว่าเป็นพยานว่า ศาลหลวงนี้เป็นศาลลูกขุนตามเช่นสงไสยว่า ความจะรวมอยู่ในลูกขุน เช่น ว่าเป็นแล้วแต่ก่อนก็ขอบอกอยู่ แต่เหตุใดจึงมาแบ่งกระทรวงพร้อมกับศาลอื่นๆ จะเป็นด้วยแก้ไขกันต่อๆ มา ประการใดไม่ได้ความชัด แต่กระทรวงนี้ตอกอยู่ในกรมมหาดไทย ศาลนี้เป็นศาลที่ความอุทธรณ์ทั้งในกรุงและหัวเมืองศาลเดียว..."

ปหลัดนั่งสาร ได้พิจารณาเนื้อความแห่งอาชญา แลขุนศรีราชบุตรนั้นได้พิจารณาเนื้อความมรรฎก แลสารแห่งกลางขุนราชสุภาไช แลแห่งกระเสมขุนสุภาเทพขุนสุภาภาร ได้พิจารณาเนื้อความจำเลยเป็นสมนอก แลกรรมแพพญานั้นขุนพรหมเกวได้พิจารณากระทำอาคมวิธยาคุณไศรยแก่กันเป็นฉบบจักกळे แลกรรมฆารภากรในขุนวิสุทธิโกษาได้พิจารณานายรวางกำนันพันที่เชิงเรือนสมภักษรชนอนตลาดซึ่งที่วิวาทแก่กัน แลกรรมฆารภากรนอกขุนศรีสาครได้พิจารณาเสนากำนันเบาะแลเบียดบังชนอนตลาดคู่สังแล กรรมธรรมการได้พิจารณาเนื้อความพระสงฆ์สามเณรทำผิดด้วยกิจพระวินัย แลพระคลังมหาสมบัติได้พิจารณาเนื้อความพระราชทรัพย์ในท้องพระคลังหลวง แลมีผู้เอาไปจำรายเสียแลมีผู้เบียดบังไว้เป็นอนาประโยชน์ แลกรรมสัสดีได้พิจารณาหมู่ไพร่หลวงสมสังักัดพรรคแลทาสเลวไทแลบันลุกหมู่แก่กัน...”^{๔๗}

พระราชกำหนดฉบับนี้ให้ไว้เมื่อจุลศักราช ๑๑๑๖ หรือ พ.ศ. ๒๒๙๗ ส่วนพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๕๐ ให้ไว้เมื่อจุลศักราช ๑๑๐๒ หรือ พ.ศ. ๒๒๘๓ รัชสมัยของสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศทั้งสองฉบับ สาเหตุในการออกพระราชกำหนดทั้งสองฉบับก็คล้ายคลึงกัน คือ ขุนนางผู้มีหน้าที่ไม่ปฏิบัติตามพระธรรมนูญที่ให้รับฟ้อง และพิจารณาเนื้อความตามกระทรวงทำให้ราษฎรได้รับความเดือดร้อน ทรงกำชับให้ทำตามธรรมเนียม พิจารณาเนื้อความตามกระทรวงและอธิบายถึงอำนาจศาลและตัวขุนศาลต่างๆ ไว้ เมื่อเปรียบเทียบความกันกับพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๕๐ แล้วจะเห็นได้ว่าประเภทศาล จำนวนศาล และตัวขุนศาล (ตามพระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน และพระอัยการตำแหน่งนาทหารหัวเมือง) เนื้อความลงกันได้สนิท แต่อาจเรียกผิดแผกกันไปบ้างเท่านั้น ดังปรากฏในฉบับที่ ๕๐ ^{๔๘} บางตอน ความว่า

“...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าข้าทูลของทูลีพระบาทอนาประชาราษฎร์จะมีคดีสิ่งใดๆ ถ้าฝ่ายทหารก็ให้ฟ้องแก่สมุหนะกะลาใหม่ ถ้าฝ่ายพลเรือนก็ให้ฟ้อง

^{๔๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๒๑๙ - ๒๒๑.

^{๔๘} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๒๗๙ - ๒๘๑.

แก่สมุหนายก ตามพระทำนองตั้งไว้แต่ก่อนจนทุกประการ...

อนึ่งมีพระทำนองไว้สำหรับขุนโรงขุนสาร ทำเนียบให้พิจารณาเนื้อความตามกระทรวง เอาพิโนจ่ายราชการสำหรับแผ่นดินสืบมาแต่ก่อนนั้น แลกรรมมหาโตมีปลัดนั่งสารสามคน^{๔๙} ขุนบุรินทร์นั่งสารหลวงได้พิจารณาเนื้อความอุธร ขุนเทพอาษาได้พิจารณาความอาชวาระลาการ ขุนอาษาจกนั่งสารสำรวจได้พิจารณาแปลกการมลายมือ คนที่ข้อหมอล ความ มิได้เป็นญาติว่าเป็นญาติ เข้ากฎหมายร้องฟ้องความแก่ความต่าง ราษฎร กรมกระลาโหมนั้นขุนประสาธพรราชปลัดนั่งสาร^{๕๐} ได้พิจารณาเนื้อความอาชวานอก ซึ่งมีได้เป็นสมกับนักการเมือง ทำช่มเหงผู้มีชื่อ ใน กรมพระนครบาลนั้นขุนจำเมืองราชปลัด^{๕๑} ได้พิจารณาเนื้อความโจรผู้ร้ายปล้นสดมเป็นโทษมะหันตโทษ กรมวังนั้นปลัดนั่งสารสามคน^{๕๒} ขุนอินอาษาได้พิจารณาเนื้อความอาชว ขุนพรหมสุภาได้พิจารณาเนื้อความฉกลักพินแทงกันไม่ถึงตาย จำเลยเป็นสมใน ขุนเทพสุภาได้พิจารณาเนื้อความ ถ้าจำเลยเป็นสมในขุนสารสามสารนี้พิจารณา กรมพระคลังราชการ ขุนพินิจไจราชปลัดนั่งสาร^{๕๓} ได้พิจารณาเนื้อความฝรั่งอังกฤษวิลันดาจีน ญวนญี่ปุ่นแขกประเทศมะลายู กรมนาขุนโกษาธากอราชปลัดนั่งสาร^{๕๔} ได้พิจารณาเนื้อความแพ่งอาชวานา ขุนศรีราชบุตร^{๕๕} ได้พิจารณาเนื้อความมรฎก แลสารแพ่งกลางขุนราชสุภา^{๕๖} สารแพ่งกระเสมขุนสุภา

^{๔๙} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗. เล่ม ๑. ๑๘๒ - ๑๘๓.

^{๕๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗. เล่ม ๑. ๒๓๐.

^{๕๑} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗. เล่ม ๑. ๑๘๖.

^{๕๒} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗. เล่ม ๑. ๑๙๔.

^{๕๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๘๙.

^{๕๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๘๘.

^{๕๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๙๔.

^{๕๖} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๒๑๘.

เทพขุนสาร^{๕๗} สองสารนี้ ได้พิจารณาเนื้อความแฟ่งจำเลยเป็นสมนอก แล
กรมแพทยานัน ขุนพรหมเกวี่^{๕๘} ได้พิจารณาเนื้อความกระทำคุณไสแก่
กันเป็นอะมบจะกละ แลกรมสาระภากรใน ขุนวิสุทธิโกษา^{๕๙} ได้พิจารณา
นายระวางกำนันพันที่เชิงเรือนสมภักษรชนอนตลาดซึ่งวิวาทแก่กัน กรม
สาระภากรนอกขุนศรีสาคร^{๖๐} ได้พิจารณาเสนากำนันเบาะแสแล
เบียนดบังอากรชนอนตลาดคู่สัจแสกรมธรรมการ^{๖๑} ได้พิจารณาเนื้อ
ความพระสงฆเถรเถรณะชาวรูปชีทำผิดด้วยพระวินย แลกรมพระ
คลังมหาสมบัติ^{๖๒} ได้พิจารณาพระราชทรัพย์ในพระคลังหลวง มีผู้เอาไป
จำรายเสียแลมีผู้เบียดบังไว้เป็นอนาประโยชน์ กรมพระสุรัสวดี^{๖๓} ได้
พิจารณาหมู่ไพร่หลวงสังกัดพันเลวทาสเลวไทแลบันลุกหมู่แก่กัน..."^{๖๔}

ประเภทศาลดังที่กล่าวมาแล้ว เป็นศาลสำหรับคดีความที่เกิดในกรุง แต่สำหรับ
ศาลหัวเมือง หากเป็นการกล่าวหาอุทธรณ์ผู้พิพากษาดูลาการในเรื่องต่างๆ ที่
กระทำไปโดยมิชอบในการพิจารณา และตัดสินคดีตามพระธรรมนูญบทที่ ๑

^{๕๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๑๘.

^{๕๘} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๑๕. (ขุนพรหมเกวี่เป็นปลัดนั่งศาลกรมแพทยานัน
ยังมีขุนศรีเกวี่ เป็นปลัดนั่งศาลแพทยาหลังด้วย)

^{๕๙} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๐๒ (ขุนวิสุทธิโกษาเป็นปลัดทูลฉลอง มีขุนมหาวิสุทธิ
เป็นปลัดนั่งศาล)

^{๖๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๐๓ (ขุนศรีสาครเป็นปลัดทูลฉลอง มีขุนศรีสุพรรณ
ราชเป็นปลัดนั่งศาล)

^{๖๑} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๑๙๗ (ขุนศรีปานนทเป็นปลัดนั่งศาล)

^{๖๒} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๑๙. (หลวงพิพิทสมบัติเป็นปลัดนั่งศาล ยังมีศาล
กรมธรรมการอีกแห่งหนึ่ง มีขุนมหาสิทธิโวหาร เป็นปลัดนั่งศาล. ดูหน้า ๒๒๔).

^{๖๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๑. ๒๐๓-๒๐๔. (ศาลพระสุรัสวดีกลางมีปลัดนั่งศาล ๒
คน คือ ขุนวิสุทธิเสนี และขุนศรีกระดานพล ศาลพระสุรัสวดีซ้าย มีขุนพรหมราชประยา เป็นปลัดนั่ง
ศาล ส่วนศาลพระสุรัสวดีขวา มีขุนอินวิเชียร เป็นปลัดนั่งศาล).

^{๖๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๓. ๒๗๙ - ๒๘๑.

เป็นอำนาจของศาลหน้าโรงผู้รักษาเมือง^{๖๕}พิจารณา ส่วนคดีที่ขึ้นศาลอาชญา
ราชฎรหากเกิดที่หัวเมืองก็เป็นอำนาจของศาลอาชญาราชฎรหัวเมือง ซึ่งขุน
ปลัดรองปลัดเป็นผู้พิจารณาตามพระธรรมนูญ บทที่ ๒ และจะเห็นการกำหนด
อำนาจศาลหัวเมือง^{๖๖} ในประเภทคดีต่างๆ ตามพระธรรมนูญ บทที่ ๓-๘, ๑๐-๑๔

^{๖๕} ดู ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๑. ๑๓๒. ศาลใหญ่ในหัวเมือง คือ ศาลหน้าโรง
ผู้รักษาเมือง (ศาลเจ้าเมือง) รองลงมาเป็นศาลของกรมการเมืองในหน้าที่ต่างๆ อย่างไรก็ดี ศาล
เจ้าเมืองไม่มีอำนาจไปก้าวก่ายคดีที่อยู่ในอำนาจของศาลกรมการเมืองต่างๆ. ดู, กฎ ๓๖ ข้อ ข้อ
ที่ ๒๔, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓. ๗๒ ความว่า "อนึ่งมีกฎให้ไว้ว่า มีผู้ร้องฟ้องใน
กรมใดๆ แลให้เจ้ากรมปลัดกรมส่งฟ้องไปโรงงาน ผู้ได้ความให้พิจารณาตามตระหวง อย่า
ให้เจ้าพญาแลพญาพระหลวงขุนหมื่นเอาความว่าเป็นความหน้าโรง..." หากเป็นคดีที่เป็นโทษ
หลวง ศาลหัวเมืองไม่มีอำนาจพิจารณา ต้องส่งเข้ามาให้ในกรุงพิจารณา. และ, พระราชกำหนด
เก่า ฉบับที่ ๔๕, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓. ๒๕๔. "...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าพระ
หลวงเมืองขุนหมื่นราชฎรซึ่งอยู่ณแขวงจังหวัดหัวเมืองทั้งปวงจะร้องฟ้องอาชฎรแก่กันก็ดี
แลเนื่องความนั้นเกิดเมืองใดให้ผู้รักษาเมืองผู้รั้งแลปลัดกรมยุกระเบัตรกรมการทั้งหลายพิจารณา
ให้สำเร็จแต่ณเมืองนั้นให้แล้ว อย่าให้ช้า... อนึ่งถ้าแลพระหลวงเมืองขุนหมื่นแลราชฎรทั้งปวง
หาความแก่กัน แลความนั้นเป็นโทษหลวงใช้ อย่าให้เจ้าเมืองผู้รั้งกรมการเอาความนั้นว่า ให้ส่ง
เข้าไปยังกรุงเทพพระมหานครจะได้พิจารณา..."

^{๖๖} ตำแหน่งเจ้าเมือง และกรมการเมือง ตามเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี เมืองจัตวา เช่น

เมืองเอก มี เจ้าเมือง ปลัดเมือง กรมการเมืองประกอบด้วย พล, มหาดไทย, สัสดี, เมือง,
วัง, คลัง, นา

เมืองโท มี ผู้รักษาเมือง ปลัดเมือง กรมการเมืองประกอบด้วย ยุกระเบัตร, มหาดไทย,
สัสดี, เมือง, วัง, คลัง, นา

เมืองตรี มี ผู้รักษาเมือง กรมการเมืองประกอบด้วย ปลัดเมือง, ยุกระเบัตร, จำเมือง, แพ่ง,
สัพมาตรา, รองปลัดเมือง, รองจำเมือง, รองแพ่ง และรองสัพมาตรา บางกรณียังไม่ตั้งเป็นผู้
รักษาเมืองแต่ตั้งเป็นผู้รั้งเมือง คำตราตั้งกลดไปตามส่วน. ดู, พระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๓๓
ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓. ๒๒๖ - ๒๓๑.

จะเห็นหลักเกณฑ์การตั้งกรมการเมืองเอก เมืองโท เมืองตรี และเมืองจัตวา เช่น
ตำแหน่งทูขราชของเมืองขึ้นมหาดไทย ให้จางวางมหาดไทยตั้ง ตำแหน่งทูขราชของเมืองขึ้น
กลาโหม ให้จางวางกลาโหมตั้ง ตำแหน่งทูขราชของเมืองขึ้นกรมท่า ให้จางวางกรมท่าตั้ง หรือ
ตำแหน่งยุกระเบัตร, วัง, สัพมาตรา, รองสัพมาตรา หรือ นายพ้อมรง ให้เจ้าพนักงานกรมวังตั้ง

ซึ่งกำหนดคู่กันไว้กับอำนาจศาลในกรุงสำหรับคดีประเภทเดียวกัน

ดังนั้น ในภาพรวมจะปรากฏศาลใหญ่หลายศาลและศาลย่อยลงมาซึ่งสังกัดศาลใหญ่อีกหลายศาล ดังปรากฏตามแผนภูมิ หน้า ๒๕-๒๖

๓. บุคคลที่ทำหน้าที่พิจารณาและตัดสินคดี

บุคคลที่ทำหน้าที่พิจารณาและตัดสินคดีจะประกอบด้วย

๓.๑ ตุลาการ (ตระลาการ) ของกระทรวงความ (ศาล) ที่รับผิดชอบพิจารณาทำหน้าที่สอบสวนรวบรวมพยานหลักฐานและข้อเท็จจริงทั้งหมด (ข้อเท็จจริง) แล้วส่งสำนวนไปให้ผู้พิพากษา

๓.๒ ผู้พิพากษาทำการชี้ข้อกฎหมายส่งให้ลูกขุน^{๖๗}

๓.๓ ลูกขุนทำการชี้ขาดว่า ฝ่ายใดชนะคดี และฝ่ายใดแพ้คดี เพราะเหตุใด ตุลาการนำคำชี้ขาดของลูกขุนส่งให้ผู้ปรับวาทะตามกฎหมาย แล้วส่งให้ตุลาการบังคับศาลตามกฎหมายตราสามดวงไม่มีศาลสูง เช่น ศาลอุทธรณ์ฎีกาในปัจจุบัน คู่ความที่ไม่พอใจการพิจารณาและคำตัดสินของศาลตามกระทรวงความต่างๆ จะเป็นกรณีพิพาทกับผู้พิพากษาศาลการ และต้องดำเนินการไปตามบทบัญญัติแห่งพระอัยการอุทธรณ์ต่อไป

แพ่ง, รองแพ่ง, สุภา, รองสุภา ให้เจ้าพนักงานกรมแพ่งกลาง กรมแพ่งเกษมตั้ง เป็นต้น ดู, พระราชกำหนดใหม่ ฉบับที่ ๔๔, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓, ๔๕๔-๔๕๘.

ศาลหัวเมืองจึงน่าจะมีลำดับลดหลั่นกัน ศาลหัวเมืองใหญ่ คือ ศาลหน้าโรงผู้รักษาเมือง (ศาลเจ้าเมือง) รองลงมาคงเป็นศาลกรมการเมืองผู้ใหญ่ ถัดมาเป็นศาลกรมการเมืองผู้น้อยตามแต่ประเภทคดี

^{๖๗} ลูกขุนในความหมายดั้งเดิม หมายถึงข้าราชการ (อำมาตย์มนตรี) ทั่วไป แต่ลูกขุน ณ ศาลหลวง หมายถึงรวมทั้งผู้พิพากษาและผู้ปรับ เมื่อปฏิบัติหน้าที่จะเป็น อิสระแยกจากกันและอาจกล่าวได้ว่าตามความหมายอย่างกว้างทั้งผู้พิพากษาและผู้ปรับต่างเป็นลูกขุน ดู, พระราชบัญญัติฉบับที่ ๔, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓, หน้า ๘๘-๘๙. ในบางกรณีหากมีประเด็นสำคัญต้องวินิจฉัย พระมหากษัตริย์จะเรียกทั้งลูกขุน ณ ศาลา และลูกขุน ณ ศาลหลวง ร่วมปรึกษากัน ดู, พระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๒, ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖ เล่ม ๓, ๘๐-๘๒.

ตามพระอัยการลักษณะตุลาการ แบ่งลักษณะตุลาการเป็น ๖ จำพวก มี
ตุลาการจำพวกหนึ่งมีลักษณะพิเศษ เรียกว่า "กระลาการอันคู่ความยอมให้บังคับ
เอง" เมื่อทำการตัดสินชี้ขาดแล้ว แม้ว่าคู่ความไม่พอใจก็ไม่อาจนำคดีมาอุทธรณ์ให้
บังคับใหม่ได้ ตุลาการจำพวกนี้ คือ "อนุญาตตุลาการ" นั้นเอง^{๖๘}

๔. ประเภทคู่ความ

"คู่ความ" ในพระอัยการลักษณะรับฟ้อง ระบุไว้ว่า นอกจากตัวโจทก์จำเลยที่
มีข้อพิพาทต่อกันแล้ว ยังการกำหนดให้ผู้อื่นที่มีความสัมพันธ์ทางสายโลหิตเป็น
เครือญาติใกล้ชิด หรือมีความสัมพันธ์อันสามารถเรียกว่าต่างหรือแก่ต่างคดีแทนกันได้
และผู้มีบรรดาศักดิ์นา ๔๐๐ ขึ้นไปจะฟ้องคดี หรือแก้ต่างคดีโดยตรงต่อศาลไม่ได้
ต้องให้ทนาย (คนละความหมายกับทนายความในสมัยปัจจุบัน) ทำการว่าต่างแก้
ต่างแทนตนเท่านั้น

คดีที่มีลักษณะพิเศษบางประการ

คดีที่มีลักษณะพิเศษบางประการที่ไม่เป็นไปตามกฎเกณฑ์ปกติ ได้แก่

๑) กรณีพิพาทระหว่างชาวกรุงหรือชาวต่างประเทศฝ่ายหนึ่งกับชาวต่าง
ประเทศด้วยกันไม่ว่าจะเป็นฝรั่ง อังกฤษ ฮอลันดา แวกชวา แวกมลายู แวก
มกเกสัน ญวน จีน ที่เข้ามาสู่พระบรมโพธิสมภาร หากเหตุฟ้องในกรุง ให้ขุนพิณิจไ
ราชปลัด กรมพระคลัง เป็นผู้พิจารณาคดี หากเป็นเหตุฟ้องในหัวเมืองให้
ยกกระบัตรเป็นผู้พิจารณา^{๖๙} ทั้งยังกำหนดด้วยว่าชาวต่างประเทศที่เข้ามามี
คดีความในเมืองใดก็ให้ใช้กฎหมายของเมืองนั้น

^{๖๘} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๓๔๐.

^{๖๙} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗ เล่ม ๑. ๑๓๕. และในช่วงที่ชาติตะวันตกแผ่อิทธิพลเข้ามา มี
ศาลจัดตั้งใหม่ (ศาลนอกกฎหมายตราสามดวง) เนื่องมาจากการทำสัญญาทางพระราชไมตรี
กับนานาประเทศ คือ ศาลรับสั่ง ว่าความโจทก์เป็นคนต่างประเทศ จะไม่ว่าความแพ่ง ความ
อาญา หรือความนครบาล ศาลนี้ลูกขุนไม่ได้สั่งฟ้อง ไม่ได้ตัดสินชี้ขาด เป็นศาลเดียวที่มีได้เกี่ยวข้องกับ
กับ ลูกขุน ณ ศาลหลวง เลย.

๒) กรณีขุนนางหรือราษฎรได้รับความเดือดร้อนทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวาย มีขั้นตอนกำหนดให้ผ่านการกลั่นกรองโดยมูลนาย สมุหนายก หรือสมุหกลาโหม ตามลำดับก่อน เรื่องที่ทำฎีกาทูลเกล้าฯ ต้องเป็นเรื่องสำคัญ หากเป็นคดีธรรมดา ห้ามมิให้รับฎีกานั้นทูลเกล้าฯ ถวาย แต่ให้ส่งไปพิจารณาตามกระทรวงความที่คดีอยู่ในอำนาจ ดังปรากฏในพระราชกำหนดเกล้าฯ ฉบับที่ ๑๕ ออกเมื่อ จุลศักราช ๙๖๑ น่าจะตรงกับ พ.ศ. ๒๑๔๒ รัชสมัยของสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (อาจจะคลาดเคลื่อน ๑ หรือ ๒ ปี เนื่องจากการลบศักราชในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง) ความบางตอนว่า

"จุลศักราช ๙๖๑ ปีกุญเอกศก...พระบาทสมเด็จพระเอกาทศวรรุธิศบรมนาถ...ตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ให้แต่งพระทำนุไว้สืบไปเมื่อหน้า

ถ้าแลพระหลวงหัวเมืองแลเจ้าราชนิกุล...แลราษฎรทั้งปวงมีความแค้นเคืองเดือดร้อนด้วยประการใดๆ แลจะทำฎีกาให้มุนนายอนาปะชาบาลทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย แลให้นายนำเอาใบฎีกานั้นไปเจรจาด้วยสมุหนายก สมุหกลาโหมพิจารณาดูใบฎีกานั้น แลเนื้อความในฎีกาซึ่งจุลเกล้าฯ ถวายนั้น ผู้คิดมิชอบแลจกระทำร้ายแก่แผ่นดินให้จุลาจลก็ตี...แลหนึ่งไปครองเมืองแลรั้งเมืองแลทำข่มเหงกันไขกราษฎรไพร่เมือง...อันึงลูกขุนพิพากษารรคดีแลมีเตมใจในความพิพากษาก็ดี...แลมีเนื้อความซึ่งกล่าวมานี้มีใบฎีกานั้น จึงเอาใบฎีกานั้นทูลเกล้าฯ ถวายให้ทราบล่องทูลีพระบาท ถ้าใบฎีกานั้นมีเนื้อความแต่เป็นกระทรวงพระสุริยวงศดี แลเนื้อความอุธรระลาการก็ดี...ความมรดกก็ดี แลความธรรมการก็ดี แลความสละพิบุรก็ดี แลความกรมพระคลังก็ดี แลความแพทยาก็ดี ถ้าเนื้อความทั้งนี้มิมีใบฎีกานั้นใช้ อย่าให้เอาใบฎีกานั้นทูลเกล้าฯ ถวาย แลให้ส่งไปตามกระทรวง...ถ้าผู้ใดมิทำตามพระราชบัญญัตินี้ใช้ ท่านให้ลงโทษผู้นั้นจงหนักโดยโทษนูโทษ ญะเอกศก"^{๙๐}

พระราชกำหนดเกล้าฯฉบับนี้มีข้อแปลกกว่าฉบับอื่น คือ นำจุลศักราชที่ประกาศใช้กฎหมายมาไว้หน้าความ ขณะที่ฉบับอื่นๆ จะระบุศักราชไว้ท้ายความ

^{๙๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๔ เล่ม ๓. ๑๖๑-๑๖๒.

ความบางตอนในพระราชกำหนดเกล้า ฉบับที่ ๕๐ ออกเมื่อ จุลศักราช ๑๑๐๒ น่าจะตรงกับ พ.ศ. ๒๒๔๓ ตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ^{๗๑} ทำความถึงศาลรับสั่งในสมัยนั้นว่ามีในหน่วยงานเพียงบางแห่ง แต่สมุหกลาโหม และสมุหนายก ละเลยการปฏิบัติตามพระธรรมนูญ ทำให้ราษฎรขาดที่พึ่ง พระเจ้าแผ่นดินจึงต้องทรงกำชับให้ผู้มีหน้าที่ปฏิบัติตามพระธรรมนูญอย่างเคร่งครัด ความว่า

“...แต่ก่อนนั้นสมุหะกลาโหม สมุหนายกกระทำตามพระทำนอง แลพระราชกำหนดกฎหมายขนบทำเนียมราชการทั้งปวง จึงมิได้พ้นเพื่อน จึงมีกระลาการว่าความรับสั่ง แต่ตำรวจใน กรมวัง ทหารใน สนม แต่เท่านี้ ต่อทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่งจำเพาะให้ผู้ใดพิจารณาจึงจะพิจารณาว่ากล่าวได้ แลกระลาการหาความจะถามมิได้อีก ทุกวันนี้ กระลาการทุกหมู่ทุกกรมทั่วไปทั้งกรุงเทพพระมหานคร แล้วลี้ยังมีอกูลความอีกเล่า เหตุว่าสมุหะกลาโหมสมุหนายกละวางพระราชกำหนดกฎหมายเสีย...” แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าข้าทูลของทูลีพระบาทอนาประชาราษฎร์จะมีคดีสิ่งใด ถ้าฝ่ายทหารก็ให้ฟ้องแก่สมุหะกลาโหม ถ้าฝ่ายพลเรือนก็ให้ฟ้องแก่สมุหนายก ตามพระทำนองตั้งไว้แต่ก่อนจงทุกประการ...”

ความบางตอนในพระราชกำหนดเกล้า ฉบับที่ ๕๐ กล่าวต่อไปว่า

“...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้าห้ามอย่าให้ข้าหลวงเจ้าต่างกรมรับเอาฟ้องอนาประชาราษฎร์ซึ่งหาแก่นั้นกราบทูลเจ้าต่างกรมสมเด็จพระเจ้าลูกเธอหลานเธอเป็นอันขาดทีเดียว ต่อเมื่อใดมีผู้เอาเนื้อความมาฟ้องว่า มีผู้กระทำความผิดคิดขบเบียดบังพระราชทรัพย์เป็นเนื้อความข้อใหญ่ จึงเอาฟ้องกราบทูลเจ้าต่างกรมแลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอหลานเธอ แลให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอหลานเธอรับเอาฟ้องกราบทูลพระกรุณา แล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่ง...”^{๗๒}

^{๗๑} อาจมีความคลาดเคลื่อน ๑ หรือ ๒ ปี เนื่องจากการลบศักราชในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททองดังกล่าวมาแล้ว.

^{๗๒} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๗. เล่ม ๓. ๒๓๔-๒๓๕, ๒๔๓.

จึงเห็นได้ว่าคดีที่มีลักษณะเป็นเรื่องสำคัญหรือกระทบกระเทือนส่วนรวม หรือเป็นภัยต่อความมั่นคงของอาณาจักร จึงให้ฟ้องต่างจากพระธรรมนูญได้ เมื่อความทราบถึงพระเนตรพระกรรณ พระเจ้าอยู่หัวจะทรงลงมากำกับดูแล แล้วแต่พระเจ้าอยู่หัวจะทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมสั่ง ความทำนองเดียวกันนี้ปรากฏในพระราชกำหนดเกล้า ฉบับที่ ๓๑^{๗๓} ศาลที่ทำการพิจารณาคดีทำนองนี้คือ "ศาลรับสั่ง" นั่นเอง คือสุดแต่จะพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ความรับสั่งนี้มีปรากฏในเรื่องค่าธรรมเนียมตามพระราชกำหนดเกล้า ฉบับที่ ๑๖ ออกเมื่อจุลศักราช ๑๑๐๕ น่าจะตรงกับพ.ศ. ๒๑๘๖ ซึ่งเป็นรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ค่าธรรมเนียมสำหรับความรับสั่งคิดแตกต่างไปจากคดีสามัญ ความว่า

"...กฎให้แก่ขุนโรงขุนสารทั้งปวง ผู้ได้พิจารณาเนื้อความทุกหมู่ทุกกรมในกรุงนอกกรุงจึ่งทั่ว ด้วยพระวิจิตทราชาศรับริยมหมัดกราบทูล

พระกรุณาว่าราชฎราหาความแก่กันเป็นเนื้อความอุธร อาญาแพ่ง } นครบาล

แลกระลาการเรียกเอาค่าฤชาแก่โจทก์จำเลย... นั้นล้าเหลือ... มีพระราชโองการ... ให้แต่งพระทำนุไว้สืบไปเมื่อหน้าว่า... ครั้นวางตราแล้วฯ ส่งผู้ต้องอุทธรคดีให้แก่นายพำมรงค์ฯ เรียกเอาค่าหลดจำถ้า

ความรับสั่งเรียกเอาค่าลดจำเลย $\frac{2}{2}$ ถ้าความอุธร นครบาล อาญาแพ่ง } ให้เรียกเอาค่าลดจำเลยแต่ $\frac{1}{2}$ ^{๗๔}

และยังปรากฏในพระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๒๑^{๗๕} ประกาศใช้เมื่อจุลศักราช ๑๑๖๖ ตรงกับ พ.ศ. ๒๓๔๗ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก อันมีการชำระกฎหมายตราสามดวง ความว่า

^{๗๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฯ เล่ม ๓. ๒๒๒-๒๒๓.

^{๗๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฯ เล่ม ๓. ๑๖๔-๑๖๕.

^{๗๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฯ เล่ม ๓. ๑๐๔.

"...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้ากระลาการสานอุทธพิจารณาว่ากล่าวข้อ
 อรรถเสร็จแล้ว คู่ความเดิมเป็น อาชฏ
 แฝง } แลกระทรวงใดๆ ก็ดี ก็สั่งให้
 นครบาล }
 เจ้ากระทรวงพิจารณาตามตามพระทำนุตามกฎหมายแต่โบราณสืบมา
 ถ้าเป็นความรับสั่ง ฯ ทรง ฯ สั่งให้สานอุทธพิจารณา จึงให้สานอุทธ
 พิจารณาตามรับสั่ง..." ^{๔๖}

๓) คดีพิพาทเกี่ยวกับหนี้การพนันถือว่ามีลักษณะพิเศษ ไม่มีการนำเข้าสู่กระบวนการยุติธรรมของศาล แต่กำหนดให้ขุนนางที่เกี่ยวข้องเป็นผู้ตัดสินตามธรรมเนียมปอนการพนัน ดังปรากฏในพระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๑๙ ความว่า

"... แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าวิวาทกันด้วยเงินติดค้างเป็นการปอน อย่าให้เอา
 ไปว่าโรงสานแลลูกขุนเลย ให้ไปว่าแก่พระศรีวิโรจนาयตรา ให้ตัดสินว่า
 กล่าวตามหย่างทำเนียมลักษณปอน.." ^{๔๗}

^{๔๖} ดู, พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก่ในการปกครองแผ่นดินฯ, ๒๓-๒๔, ๒๗-๒๙. ทรงอธิบายรายละเอียดเกี่ยวกับความที่มาเป็นความรับสั่งไว้อีก (อาจเป็นศาลในกฎหมายตราสามดวง หรือต้นรัตนโกสินทร์ หรืออาจจะเป็นศาลที่มีในรัชสมัยของพระองค์ก็เป็นได้) ได้แก่ ความนครบาลที่มีผู้ร้ายปล้นสดมภ์ฆ่ากันตาย พระเจ้าแผ่นดินรับเป็นพระราชอุระเพื่อระงับปราบปรามผู้ร้ายให้สงบโดยเร็ว ความนครบาลจึงเจือเป็นความรับสั่งโดยมาก และยังมีศาลรับสั่งความลักข้างม้าโคกระบือ ซึ่งเป็นศาลแยกมาจากกรมพระนครบาลให้กรมพระตำรวจช่วยชำระ ความปาราชิก ซึ่งขึ้นศาลกรมธรรมการก็มักเป็นความรับสั่ง เมื่อถึงเวลาตัดสินพระเจ้าแผ่นดินทรงตัดสินเอง ไม่ได้ให้ลูกขุนปรึกษาวางบท และยังมีศาลเกิดใหม่ที่เป็นศาลรับสั่งในชั้นหลัง ซึ่งน่าจะเป็นศาลนอกกฎหมายตราสามดวง เพราะเจ้านายและเชื้อสายในราชตระกูลมีมากขึ้น จึงต้องตั้งอีกกระทรวงหนึ่ง คือ ศาลราชตระกูล เพื่อชำระความในราชตระกูลไม่ว่าเป็นโจทก์เป็นจำเลย ไม่ว่าจะเป็นความประเภทใด ยกเว้นความที่มีผู้ถึงแก่ความตาย, อนึ่ง คำว่า "สานอุทธ" พบว่ามีที่ใช้แห่งเดียวในพระราชบัญญัติฉบับที่ ๒๑ จึงชวนคิดว่ารัชกาลที่ ๑ ทรงเริ่มกำหนดให้ศาลอุทธรณ์เป็นศาลสูงพิจารณาความรับสั่งก็เป็นได้ (ผู้เขียน)

^{๔๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ฯ เล่ม ๓. ๑๐๐.

๔) คดีที่พิพาทแต่มีกระบวนการให้ตกลงกัน หรืออาจสันนิษฐานได้ว่าไกล่เกลี่ยประนีประนอมกันได้จึงไม่ต้องประทับฟ้อง กฎหมายเก่าใช้คำว่า “ความเฝ้า, ความแก้” ดังปรากฏในพระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๕ ความว่า

“...พระมหาราชครูกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ทุกวันนี้ราษฎรทั้งปวง
 เปนความกันชุกชุมขึ้นจะขอพระราชทานพระ ^{เดช}คุณ } ปกเกล้าฯ จะให้
 ประทับเปนความ ^{เฝ้า} } เสียก่อน ถ้ามีตกลงกันจึงไปทูลขอให้ประทับ
 แ่ }
 ให้เจ้ากระทรวงพิจารณาเอา...จึงมีพระราชโองการมานพระบันทูลสู่
 สิงหาคมดำรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่าเปนอย่างไรทำเนียมโบราณมีอยู่
 ให้ทำตามพระมหาราชครูกราบทูลพระกรุณาเถิด”^{๔๘}

คำว่า “ความเฝ้า, ความแก้” หรือ “ความผู้เฝ้า, ความผู้แก้” พบในพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๓๑ และฉบับที่ ๕๐^{๔๙} ซึ่งเป็นความทำนองเดียวกันว่า มีผู้ทำผิดพระธรรมนูญ นำไปฟ้องกราบทูลเจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายหลัง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอสมเด็จพระเจ้าหลานเธอฯ ก็รับฟ้องไว้โดยไม่ส่งฟ้องไปพิจารณาตามกระทรวงความที่มีอำนาจตามพระธรรมนูญ และข้าหลวงของเจ้านายฝ่ายหน้าฝ่ายหลัง สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ นำฟ้องกราบทูลให้มีรับสั่งว่าเป็นความผู้เฝ้าผู้แก้บ้าง ความขาเดียวบ้าง และอื่นๆ ทำให้พระเจ้าแผ่นดินต้องออกกฎหมายมิให้ข้าหลวงของเจ้าต่างกรมเอาฟ้องที่ราษฎรกล่าวหากันกราบทูลสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เว้นแต่เป็นเรื่องใหญ่ เช่น เรื่องกระทบกระเทือนส่วนรวม หรือเป็นภัยต่อความมั่นคงของอาณาจักร ก็ให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ สมเด็จพระเจ้าหลานเธอรับฟ้องนั้นมากราบทูลพระเจ้าแผ่นดินเพื่อแล้วแต่จะทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เป็นประการใด อันเป็นที่มาของศาลรับสั่งดังกล่าวมาแล้ว

คำว่า “ผู้เฝ้าผู้แก้” มีหลายความหมายที่น่าสนใจ คือ ความหมายที่เป็นผู้ปกครอง หรือผู้ที่คนทั่วไปเคารพนับถือ เช่น ในพระอัยการเบ็ดเสร็จ^{๕๐} มาตรา ๔๑,

^{๔๘} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๘๔.

^{๔๙} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๒๒๑-๒๒๓, ๒๔๒-๒๔๓.

^{๕๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๒๑๔, ๒๒๑.

๕๕ และอีกหลายมาตรา "ผู้เฝ้าผู้แก่" จะอยู่ในกลุ่มเดียวกับนายระวางกำนันพันบ้านไปทำหน้าที่ในทางปกครอง เช่น ชี้เขตที่ดิน หรือในพระอัยการลักษณะผิดเมีย^{๕๕} มาตรา ๖๕ ผัวเมียที่วิวาทกันต่างฝ่ายต่างให้หนึ่งสัปดาห์กันต่อหน้าผู้เฝ้าผู้แก่ ก็ให้ฟังเป็นหลักฐานได้ ถือว่าผิดเมียขาดจากความเป็นสามีภริยากัน หรือในพระอัยการลักษณะวิวาทตีต่อกัน^{๕๖} มาตรา ๕ บุคคลในครอบครัววิวาทตีต่อกันให้สมากันเสียตามผู้ใหญ่ผู้น้อย หรือตามมาตรา ๑๐ คนแก่อายุ ๗๐ ขึ้นไป (เฝ้า ๗๐) ไปตีต่อกันผู้อื่นมิให้ปรับไหมมิโทษ แต่ให้นายบ้านนายเมืองช่วยว่ากล่าว และให้ผู้กระทำความผิดขอขมาผู้เสียหายตามสมควร

"คดีผู้เฝ้าผู้แก่" น่าจะหมายถึง คดีที่เกี่ยวข้องกับผู้สูงอายุในสถานะต่างๆ เช่น ในบทบาทเป็นที่เคารพของชาวบ้าน และมีบทบาทในทางปกครอง ว่ากล่าวตัดสินข้อพิพาทได้ หรือในบทบาทเป็นผู้กระทำความผิดที่กฎหมายไม่เอาโทษ กล่าวโดยสรุป คือ คดีที่ตกลงกันได้ตามเงื่อนไขที่กฎหมายกำหนดโดยไม่ต้องถึงศาลตามพระธรรมนูญ ตอนต้นความว่า

"...จึงมีพระราชโองการมานพระบันฑูล จำเพาะพระศรีวิสุทธิราชเสนาบดีศรีสาลักษณ์ให้ตราพระราชบัญญัติแก่สารกำนันการทั้งปวง เหตุกระหรงการว่าตั้งแต่ไปเมื่อหน้า ซึ่งผู้ได้วราขการทุกกรมอันหาโรงงานมิได้ ไซ้กระลาการที่จะพิจารณาความบังคับบรรดคดีอนาประชาราษฎรผู้เป็นข้าแผ่นดิน..."^{๕๗}

คำว่า "สารกำนัน" อาจแปลความหมาย คือ ๑) หน่วยงานทั่วไป ๒) อาจหมายถึงศาลชำระความที่ทำโดยกำนัน ซึ่งเป็นผู้ปกครองท้องที่ ความหมายอย่างหลังนี้มีเหตุผลสนับสนุนตามสมควร หากได้พิจารณาถึงร่องรอยที่ปรากฏในพระราชกำหนดเก่า ครึ่งกรุงศรีอยุธยา หลายฉบับเกี่ยวกับลักษณะการปกครองท้องที่ อำนาจศาลต่างๆ และการเรียกค่าธรรมเนียม และค่าปรับเป็นพินัยหลวง จะแสดงลำดับชั้นของศาลเล็กและศาลใหญ่ และขุนนางหรือผู้มีหน้าที่ใช้อำนาจตุลาการ

^{๕๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๓๒-๓๓.

^{๕๖} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๒๗๒-๒๗๔.

^{๕๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๓๐-๑๓๑.

ในการพิจารณาคดีและทำการปรับโทษความที่ยอมความไว้ เช่น กฎว่าด้วยการเรียกค่าสินไหมพินัยคดีความ ให้ไว้ ณ วันศุกร์ เดือน ๑๒ ขึ้น ๔ ค่ำ จุลศักราช ๑๐๘๔ ปีชวด จัตวาศก (พ.ศ.๒๒๖๕ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) ความตอนหนึ่งว่า

"กฎให้แก่พระสุรัสวดี ข้าฯ ขวา ใน นอก ให้กฎหมายบอกแก่เจ้าพระยา และพระยา เจ้าราชินิกุล ขุน หมื่น พัน ทนาย ฝ่ายทหาร พลเรือน ผู้รักษาเมือง ผู้รั้ง กรมการ ผู้บรรดาได้พิจารณาความทั้งปวงจนทั่ว...ฝ่ายโจทก์ ฝ่ายจำเลย ประสงค์ยอมกันเสียมิว่าเนื้อความแก่กัน และช่วยกันผูกสินไหมพินัยก็ดี และยอมผูกสินไหมพินัยแต่ข้างเดียวก็ดี ผู้รักษาเมือง ผู้รั้ง กรมการ และขุนแขวง หมื่นแขวงพันแขวง สิบ ร้อย อาัยต์ และนายอำเภอทั้งปวงมิได้ปรับโทษเอาแต่ตามอำเภอใจเองหาได้..."^{๔๔}

หรือ กฎ เรื่องลักษณะการปกครองหัวเมือง ให้ไว้ ณ วันจันทร์ เดือน ๘ ขึ้น ๘ ค่ำ ปีมะแม นพศก จุลศักราช ๑๐๘๙ (พ.ศ.๒๒๗๐ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าท้ายสระ) แสดงการปกครองและตำแหน่งของผู้ปกครองลดหลั่นกันไปตามลำดับ มีหน่วยปกครองที่เรียกว่า "ตำบล" และผู้ปกครองหน่วยดังกล่าวคือ "กำนัน" แล้ว ดังความตอนหนึ่งว่า

"..ให้กรมการนำด่านทาง ตำบลใดจะไปต่อตำบลใดก็ดี ให้รู้จักตำบลแล้ว และให้เจ้าเมือง ผู้รั้ง แลกรมการไปพิจารณาดูด่านจักรวรรดิแขวงเมืองนั้นจนทั่วให้รู้จักว่า จักรวรรติด่านใดไปต่อแดนตำบลใด . . . อนึ่ง ผู้เป็นกรมการให้ตั้งใจสมัครักัดรักษาขอบเขตสีมาพระราชราษฎรทั้งปวงให้เปนสุข และอย่าให้ตั้งกรมการแขวงนายบ้านอันขึ้นซ้อนโกหกขัดระบัด แลแต่ชื่อๆ มาเป็นกรมการ และแขวงนายบ้านใดอำเภอใด ถ้าผู้ใดจะมาข่มเหงประชาราษฎรทั้งปวง แลรู้เห็นด้วยประการใดไ้รู้จะให้เอาเงินหลอมใส่ปากเสีย.. อนึ่งถ้าเทศกาลจะทำนาและอาณาประชาราษฎรทั้งปวงทำนานั้นน้อยอยู่ผู้มีไร้วัยยกกระบัตร์ และเจ้าเมือง และผู้รั้ง แลกรมการ และกำนัน ให้ว่าแก่

^{๔๔} พระราชกำหนดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา. (พระนคร. โรงพิมพ์ทำรุ่งนุกุลกิจ, ๒๔๗๖). ๑๓-๑๔ (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลาปณฺธิจิตรการ (จิตร คันทวงเสน) ณ วัดมกุฏกษัตริย์ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๗๖)

ราษฎรทั้งปวงนั้น ให้ท่านางมั่งคั่งกว่าแต่ก่อนนั้น”^{๔๕}

และยังปรากฏหลักฐานในกฎ เรื่องเจ้าหม่อมขุนนางเบิกคู่ความไปใช้ในราชการ ให้ไว้ ณ วันศุกร์ เดือน ๘ แรม ๑๐ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๐๖ ปีชวด จอศก (พ.ศ. ๒๒๘๗ รัชกาลสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ) ความตอนหนึ่งว่า

“...ประการหนึ่งราษฎรอยู่ในอำเภอนั้น มีคดีเนื้อความมาฟ้องกฎหมายพระธรรมนูญ แขวางเกาะมายังมิได้ทันตาม...ฝ่ายข้างลูกความนั้นเห็นว่าเนื้อความของตัวพิรุณบุบช้าลงแล้วลอบไปคิดอ่านให้มีนายรับสั่งเบิกเอาตัวไปบ้าง...ข้างขวางกลัว ก็ส่งลูกความให้ และเนื้อความเร็ดร้างค้างสูญเสีย เพราะด้วยกระทำการนี้เพิ่นอันมาก แขวางเป็นคนต่ำจะติดตามว่ากล่าวคืนเอาเนื้อความมาพิจารณาสืบไป เอาพิณจ่ายราชการนั้นมิได้เพราะเหตุนี้...แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า ถ้าราษฎรมีข้ออยู่ในท้องอำเภอขวาง มีอรรถคดีร้องฟ้องกฎหมายให้ขวางพิจารณาต้องด้วยกฎหมายพระธรรมนูญ...ให้มีนายมาเบิกเนื้อความศาลขวางไปนั้นจงทุกประการ...”^{๔๖}

ความในกฎเรื่องนี้จึงแสดงว่าใน “ขวาง” ซึ่งเป็นหน่วยปกครองขนาดเล็กในหัวเมืองมีศาลขวางประจำขวางต่างๆ ด้วยและคงเป็นความเล็กน้อย ซึ่งรับกับความในพระธรรมนูญในกฎหมายตราสามดวง บทที่ ๔ ที่ว่า “...ถ้าแลหัวเมืองขุนขวางหมื่นขวางพิจารณาแต่เบี้ยต่ำแลน”^{๔๗}

กรณีพิพาทที่เกิดขึ้นจากเรื่องต่างๆ ย่อมมีปริมาณคดีความที่เป็นเรื่องเล็กน้อยมากกว่าความอุกฉกรรจ์ การมีศาลชำระความที่กระทำได้โดยกำนัน ผู้ปกครองท้องที่ สำหรับคดีความเล็กน้อยเพื่อบริหารคดีเล็กน้อยต้องไปสู่ศาลจึงเป็นสิ่งที่สังคมนั้นๆ ต้องการและชอบด้วยเหตุผล ดังปรากฏตามรายงานของพระยามหาอำมาตยาธิบดี (แสง วีระศิริ) เรียบเรียงไว้เมื่อยังเป็นพระสฤษดิพจนกรไปตรวจการเมืองพม่าใน ร.ศ. ๑๑๒ (ปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๓๖)^{๔๘} กล่าวถึง

^{๔๕} พระราชกำหนดเกล้าครั้งกรุงศรีอยุธยา. ๒๖, ๓๕-๓๖.

^{๔๖} เรื่องเดียวกัน. ๔๕-๔๖, ๕๐.

^{๔๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๓๓.

^{๔๘} รายงานเรื่องศาลชำระความเมืองพม่า. (โรงพิมพ์สยามอักษรกิจ, ม.ป.ป.). ๑-๑๖.

ศาลชำระความเมืองพม่า มีศาลลำดับต้นเป็นศาลกำนัน ทำหน้าที่พิจารณาตัดสินความอาญาที่มีโทษเล็กน้อย เช่น ตีรันฟันแทงวิวาทกันเล็กน้อย โทษปรับไหมไม่เกิน ๓ บาท ๔๘ อัฐ ลักทรัพย์สิ่งของราคาไม่เกิน ๓ บาท ๔๘ อัฐ หรือความแพ่งที่มีทุนทรัพย์ที่พิพาทกันไม่เกิน ๑๕ บาท ที่เกิดขึ้นในตำบลของตนได้ โจทก์มาฟ้องปากเปล่ากับกำนันได้โดยไม่ต้องทำคำฟ้องมายื่นและมีวิธีพิจารณาที่ไม่ยุ่งยากคดีเล็กน้อยจึงไม่ต้องไปถึงศาลที่มีตุลาการจริงๆ เช่น ศาลนายแขวง ศาลผู้ว่าราชการเมือง หรือศาลข้าหลวง หรือที่ปรากฏในพระราชบัญญัติลักษณะปกครองท้องที่ ร.ศ. ๑๑๖ (พ.ศ. ๒๔๔๑) มาตรา ๒๗ กำหนดว่า

"กำนันตำบลมีอำนาจ ดังนี้...เปรียบเทียบความแพ่ง ข้อ ๓ ความแพ่งกำหนดโดยทุนทรัพย์หรือเบี้ยปรับไหมไม่เกิน ๑๐๐ บาทและเป็นความต่ำไม่มีโทษหลวงเหล่านี้เกิดขึ้นในตำบลใด หรือตัวจำเลยอยู่ในตำบลใด ถ้าโจทก์มาร้องฟ้องต่อกำนัน ก็ให้กำนันนายตำบลนั้นมีอำนาจที่จะเรียกตัวจำเลยและพยานมาใต้ตามแลเปรียบเทียบให้แล้วต่อกัน ตามสมควรโดยไม่ต้องไปร้องฟ้องยังโรงศาล ในการเปรียบเทียบนี้ถ้าโจทก์หรือจำเลยจะเอาคดีเรื่องนั้นไปร้องฟ้องยังโรงศาลต่อไปอีกไม่ได้ ถ้าหากว่าโจทก์หรือจำเลยไม่ยอมตามคำเปรียบเทียบก็ให้กำนันบอกโจทก์ไปร้องฟ้องว่ากล่าวกันตามโรงศาล..."^{๔๙}

จะเห็นได้ว่า ศาลกำนันของไทยอาจเทียบเคียงกับศาลกำนันของพม่า ซึ่งมีวิธีพิจารณาและตัดสินสอดคล้องกับ "ความเถ้า, ความแก่" หรือ "ความผู้เถ้า, ความผู้แก่"^{๕๐} ที่ปรากฏในพระราชกำหนดเก่า ฉบับที่ ๓๑ และฉบับที่ ๕๐ และการให้

^{๔๙} จุฬาลงกรณ์ราชบัณฑิต, *กฎหมายรัชกาลที่ ๕*, เล่ม ๖. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิชาการบ้านหม้อ, ร.ศ. ๑๑๗), ๒๑๖๐.

^{๕๐} ปรากฏในตราภูมิคุ้มห้าม เลกไพร่หลวงชาวที่ ซึ่งพระราชทานให้บุคคลต่างๆ เมื่อ จ.ศ. ๑๑๘๖ ในรัชกาลที่ ๓ กล่าวถึงกรณีหมู่ไพร่หลวงวิวาทกันในหมู่เป็นแต่คดีในศาลเบ็ดเสร็จเล็กน้อย มิใช่ความข้อใหญ่หนักโทษ ให้เจ้ากรมปลัดกรมสมุหบัญชี เจ้าหมื่นนายหมวดสมัคสรสมาว่ากล่าวเป็นความเถ้าแก่ให้สำเร็จแต่ในกรม ห้ามมิให้ผู้รักษาเมือง ผู้รั้ง กรมการเอาไปพิจารณาเรียกค่าฤชาสินไหมพินัยแก่หมู่ไพร่หลวง ถ้าเป็นกรณีไพร่ต่างหมู่กล่าวโทษหมู่ไพร่หลวงๆ ฟ้องกล่าวโทษไพร่ต่างหมู่จึงให้ผู้รักษาเมือง ผู้รั้ง กรมการเอาไปพิจารณาตามพระราชกำหนดกฎหมาย. ดู, จด

อำนาจผู้เฒ่าผู้แก่ นายระวางกำนันพันบ้าน ในการตัดสินเปรียบเทียบข้อพิพาทเล็กน้อยตามบทบัญญัติหลายมาตราในพระอัยการลักษณะเบ็ดเสร็จ หรือพระอัยการลักษณะผิวเผิน

“ความเฒ่าแก่” มีปรากฏในประกาศรัชกาลที่ ๔ ฉบับที่ ๓ ประกาศเรื่องค่าฤชาธรรมเนียม โดยแยกความแพ่งเป็นสองประเภทคือ

“...ความแพ่งประทับเฒ่าแก่แล้วกัน ให้ตุลาการเรียกค่าเชิงประกัน ๑ บาท ยอม ๓ สลึง รักษายอม ๑ บาท ปรีกษายอมความ ๒ สลึงเพื่อง รวม ๓ บาทสลึงเพื่องข้างละเท่านี้ ถ้าความแพ่งประทับพิจารณาให้ตุลาการเรียกค่าฤชาเชิงประกัน ๒ บาท ที่นั่งวงกลาสลึงเพื่อง สืบพยาน ๑ บาท ๒ สลึง ชันสูตร ๑ บาท ๒ สลึง เบี้ยเลี้ยงเพื่อง ๑ ชั่งสองสถาน ๒ สลึงเพื่อง ไบสัง ๑ บาท ๒ สลึง ทูเลา ๒ สลึงเพื่อง รักษาสำนวน ๓ บาท คัดกระทงแกลง ๑ บาทสลึง ชีขาด ๑ บาทสลึงเพื่อง ไบสัง ๑ บาท ๒ สลึงทูเลา ๒ สลึงเพื่อง ดิง ๒ สลึงเพื่อง รวม ๓ ตำลึง ๓ บาท ข้างละเท่านี้...”^{๔๑}

จะเห็นได้ว่า กระบวนพิจารณาคดีแพ่งประทับพิจารณาเฒ่าแก่ซึ่งยอมความกัน กับคดีแพ่งประทับพิจารณา ซึ่งต้องสืบพยานต่อสู้กันมีข้อยุ่งยากกว่ากันและเสียค่าใช้จ่ายมากกว่าความเฒ่าแก่เกือบห้าเท่าตัว

“ความขาดเดียว” น่าจะหมายถึง กรณีดังที่ปรากฏในกฎว่าด้วยการเรียกค่าสินไหมพินัยคดีความ จุลศักราช ๑๐๘๔ ที่ว่า

“...ฝ่ายโจทก์ฝ่ายจำเลยยอมกันเสียมิว่าเนื้อความแก่กัน และช่วยกันผูกสินไหมพินัยก็ดี และยอมผูกสินไหมพินัยแต่ข้างเดียวก็ดี...”^{๔๒}

หรือในอีกทางหนึ่งอาจหมายถึงกรณีไม่มีคู่ความฝ่ายตรงข้าม ทำนองเดียวกับคดีที่มีการยื่นคำร้อง หรือคำขอฝ่ายเดียวในปัจจุบัน

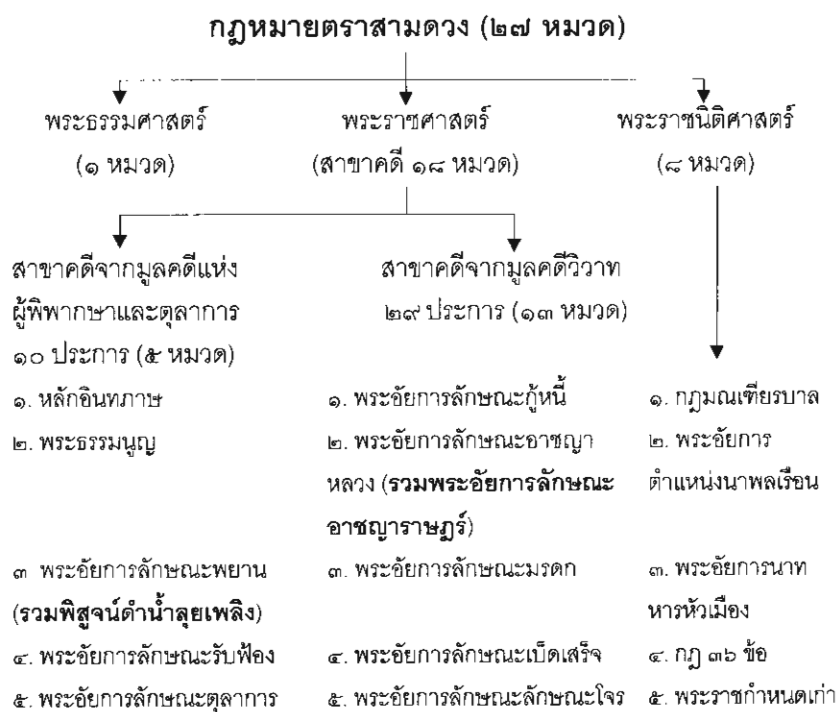
หมายเหตุ รัชกาลที่ ๓. เล่ม ๑. (กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพาณิชย์, ๒๕๓๐), ๒๙-๓๘.

^{๔๑} ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พุทธศักราช ๒๓๙๔ - พุทธศักราช ๒๔๐๕. ๑๐-๑๔.

^{๔๒} ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑. เล่ม ๒. ๓๒-๓๓.

บทที่ ๔ โครงสร้างกฎหมายตราสามดวง

เมื่อได้พิจารณาและเข้าใจความสัมพันธ์โดยรวมและองค์ประกอบของกฎหมายตราสามดวง ได้แก่ พระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ พระราชนิติศาสตร์ ลำดับศักดิ์ของกฎหมาย ประเภทดีความ ศาล ผู้พิจารณาตัดสิน และคู่ความ จะเห็นโครงสร้างใหญ่ที่เป็นองค์ประกอบสำคัญของกฎหมายตราสามดวงเด่นชัดขึ้นมา สามารถ แบ่งเป็น ๓ กลุ่มใหญ่ รวม ๒๗ หมวด ดังแผนภูมิ

กฎหมายตราสามดวง (๒๗ หมวด) (ต่อ)

๖. พระอัยการทาส	๖. พระราชบัญญัติ ^{๙๓}
๗. พระอัยการลักษณะวิวาทคดี	๗. พระราชกำหนดใหม่ ^{๙๔}
๘. พระอัยการลักษณะผัวเมีย	๘. กฎพระสงฆ์
๙. พระอัยการลักษณะกบฏศึก	
๑๐. พระอัยการลักษณะลักพา	
๑๑. พระอัยการพรมศักดิ์ (รวมลักษณะ
กรมศักดิ์ (ทัณฑ) ซึ่งเป็นมูลคดีแห่ง
ผู้พิพากษาและตุลาการไว้ด้วย)	
๑๒. พระอัยการลักษณะบานแผนก	
๑๓. พระอัยการลักษณะอุทธรณ์	

กลุ่มที่หนึ่ง

พระธรรมนูญ เป็นกฎหมายอันเป็นแม่บทใหญ่ จัดไว้ ๑ หมวด ถือเป็นหลักการสูงสุดอันสืบเนื่องมาจากสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งมีในสารบัญชียกใช้ฤทธิ์เหาะไปจดจำเนือความที่จารึกเป็นภาษาบาลีขนาดเท่ากายคชสารจากกำแพงจักรวาลมาแต่งเป็นคัมภีร์พระธรรมนูญ หากพิเคราะห์หลักการใหญ่ทั้งหมดตามบาลีพระธรรมนูญในกฎหมายตราสามดวง จะเห็นถึงลักษณะแห่งความเป็นธรรมตามธรรมชาติ หรือหลักยุติธรรมสากล เป็น Universal Law ดังนั้น หลักการนี้จึงไม่ถูกเปลี่ยนแปลงและละเมิดมิได้ พระมหากษัตริย์ปรารถนาที่จะตั้งอยู่ในศุภพิริยธรรม ต้องยึดถือหลักการนี้ ดังปรากฏความ

^{๙๓} กาลภายหลัง ถ้าต้องออกกฎหมายใหม่ในรูปพระราชบัญญัติใด ก็สามารถผนวกเพิ่มเติมในหมวดนี้ ในบทมาตราใดเรียบร้อยไม่จำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงปรับปรุงก็สามารถนำไปผนวกเป็นส่วนหนึ่งแห่งพระราชกฤษฎีกาในพระราชศาสตร์ (สาขาคดี ๑๓ หมวด) ได้ตามความเหมาะสม

^{๙๔} ในการภายหลังเช่นเดียวกัน ถ้าจำเป็นต้องออกพระราชกำหนดใหม่อันเป็นพระราชนิติศาสตร์ ก็สามารถเพิ่มเติมขึ้นไว้ในหมวดนี้ ถ้าจำเป็นก็สามารถยกย้ายไปผนวกในพระราชศาสตร์หมวดอื่นๆ ต่อไป

ตอนหนึ่งในพระธรรมศาสตร์ ว่า

"...มะโนสารฤๅษี มีความวิตกที่จะให้พระมหากษัตริย์ตรัสเจ้ากอบปร ด้วยทศพิธราชธรรม ๑๐ ประการจึงเหาะไปยังกำแพงจักรวาล เหนือบาฬิ คำภีร์พระธรรมศาสตร์อันคำภีร์ภาพเป็นลายลักษณ์อักษรปรากฏอยู่ใน กำแพงจักรวาลมีประมณฑลที่เทวกายคชสาร มะโนสารฤๅษีจึงกำหนดบาฬิ นั้นแม่นยำจำได้ แล้วกลับมาแต่งเป็นคำภีร์พระธรรมศาสตร์

เหตุตั้งนั้นคำภีร์พระธรรมศาสตร์นี้เป็นสมุหบดีธรรมชื่อมโนสาร ฤๅษี สั่งสอนพระเจ้ามหาสมุทรราชๆ ก็ตั้งอยู่ในราชธรรม ๑๐ ประการ ... เมตตา กรุณา แก่สัตว์ทั้งปวง แล้วทรงพระอุสาหะมะโนสิการะซึ่งคำภีร์พระ ธรรมศาสตร์เป็นนิมิตกาล..."^{๔๕}

หลักการต่างๆ ตามพระธรรมศาสตร์ ได้แก่ เหตุแห่งตุลาการ ๒๔ ประการ มูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ๑๐ ประการ และมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการ ตามบาลีพระธรรมศาสตร์ เป็นหลักนิติธรรมที่พระมหากษัตริย์ต้องนำมา ใช้ต่างพระเนตรในการตัดสินอรรถคดีทั้งปวงได้โดยยุติธรรม ดังความตอนต่อไป ในพระธรรมศาสตร์ ดังนี้

"...แล้วเสด็จยังสภาระพินิจชัย พร้อมด้วยหมู่มุขมนตรีกระวีราชนโรหิตา ไหวจากรายผู้อยู่ในศีลสังคารงพระไทยพึงอรรชคดีซึ่งกระลาการพิจารณา โดยยุติธรรมนั้นเป็นอันแล้ว แล้วเอาคำภีร์พระธรรมศาสตร์เป็นพระเนตร ดู เทศกาลบ้านเมืองโดยสมควรแล้ว จึงเอาพระกรเบี่ยงขวา คือ พระสะติ สัมปะชัญญะทรงพระขรรค์แก้ว คือพระวิจารณ์ปัญญินิจชัยตัดข้อคือนา ประชาราชฎาทรงปวงโดยยุติธรรม..."^{๔๖}

กลุ่มที่สอง

พระราชศาสตร์ (สาขาคดี) เนื่องจากพระมหากษัตริย์ไม่สามารถ

^{๔๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๓-๑๔.

^{๔๖} ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๑๕.

กำหนดมูลคดีขึ้นใหม่ได้ ถูกจำกัดไว้เพียงมูลคดี ๓๙ ประการ ตามบาลีพระธรรมศาสตร์ แต่สามารถนำมูลคดีนั้นๆ มาตั้งสาขาดิเป็นพระอัยการหมวดต่างๆ แจกแจงรายละเอียดจัดเป็นบทบ้าง มาตราต่างๆ บ้าง รวมเรียกว่า พระราชศาสตร์ ดังความที่กล่าวอธิบายถึงสาขาดิในพระธรรมศาสตร์ว่า

“...สา อตฺถา อันทว่าสาขาคีตั้น ปมาททินฺนา ต่างต่างกันโดยประมาทชื่อว่า **สาขาคีต**มีประการเป็นอันมาก คือลักษณะพระราชกำหนดทพระอัยการแลพระราชบัญญัติซึ่งจัดเป็น**พระราชสาตรา**ทั้งปวง เต อตฺถา อันทว่าสาขาคีตทั้งหลายตั้งพรรณมานัน โปราณราเชน อัน บุราณราชกระษัตร์... ปรกุกเมน ทรงพระอุตสาหะพิจารณาคำนิ่งตาม**คำภีรพระธรรมสาตรา** มาตราภิเชยยน แล้วมีพระราชบัญญัติดัดแปลงตกแต่งตั้งเป็นพระราชกำหนดทพระอัยการไว้โดยมาตราเป็นอันมากทุกทุกลำดับกระษัตร์ มาตราบเท่าทุกวันนี้ ตสฺมา เหตุตั้งนั้น ปณฺทิตโต นักปราช ผู้มีปัญญาเป็นกระลาการ ผู้พิจารณาตัดสินข้อคดีทั้งปวง พึงมีอุสาหดูตามพระราชบัญญัติแห่งบุราณราชกระษัตร์ซึ่งตั้งไว้โดยมาตราเป็นอันมากนั้น เกิด...”^{๔๘}

พระราชศาสตร์ (สาขาดิ) จัดเป็นสองกลุ่ม คือ

๑) สาขาดิจากมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ๑๐ ประการ มี ๕ หมวด

๒) สาขาดิจากมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการ มี ๑๓ หมวด

รวมทั้งสิ้น ๑๙ หมวด ทุกหมวดมีการกล่าวนำด้วยคาถาบาลีตามพระธรรมศาสตร์เพื่อกำหนดหัวข้อกฎหมาย จากนั้นจึงลงรายละเอียดตามบทมาตราได้แก่

ก. **พวกแรก** สาขาดิที่สืบเนื่อง หรืออิงมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ๑๐ ประการ ในพระธรรมศาสตร์ ซึ่งเป็นกลุ่มกฎหมายที่เกี่ยวกับเขตอำนาจศาลและวิธีพิจารณาคดีความ จัดไว้ ๕ หมวด ได้แก่

^{๔๘} ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๓๑.

๑) หลักอินทภาษ มาจากมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการประการแรก ตามพระธรรมศาสตร์ เพื่อบางหลักธรรมในการดำรงตนและการปฏิบัติหน้าที่ ด้วยความเที่ยงตรงของผู้พิพากษาและตุลาการ ซึ่งเป็นการกำหนดคุณสมบัติ และคุณลักษณะของ "คน" อย่างไรก็ดี พบว่าหลักอินทภาษบางตอนถูกตัดไป บัญญัติไว้ในพระอัยการลักษณะตุลาการ และพระอัยการลักษณะรับฟ้อง

๒) พระธรรมบัญญัติ (ท่อนแรก) มาจากมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ประการที่ ๒ ตามพระธรรมศาสตร์ เพื่อกำหนดเขตอำนาจหน้าที่ของศาล ต่างๆ ซึ่งเป็นการกำหนดระบบบริหารงานยุติธรรมของ "องค์กร"

มีข้อสังเกตว่า พระธรรมบัญญัติ (ท่อนหลัง) ไม่มีการกล่าวนำด้วยคาถาบาลี ตามพระธรรมศาสตร์ และเนื้อความเป็นเรื่องเกี่ยวกับการกำหนดอำนาจหน้าที่ของ ขุนนางตำแหน่งต่างๆ และดวงตราประจำตำแหน่ง อันมีลักษณะเป็นระเบียบบริหาร ราชการแผ่นดินจัดเป็นราชนิติศาสตร์ แต่เมื่อนำมารวมไว้ในพระธรรมบัญญัติจึงกลายเป็นส่วนหนึ่งของพระราชศาสตร์ไป

๓) พระอัยการลักษณะพยาน มาจากมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ประการที่ ๓ ตามพระธรรมศาสตร์ กำหนดลักษณะต่างๆ ของพยาน วิธี พิจารณาความเกี่ยวกับพยาน เช่น การอ้างพยาน และสืบพยาน และการรับฟัง พยานในกรณีต่างๆ ต่อท้ายพระอัยการลักษณะพยานแยกเป็นกฎหมายอีกฉบับ หนึ่ง คือ พระอัยการพิสูจน์คำนำลุลยเพลิง ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกัน ในคดีพิพาทซึ่งไม่ สามารถนำสืบพยานหลักฐานในวิถีทางตามปกติได้แล้ว ไม่ว่าจะเกิดจากเหตุ บังคับใด เช่น คดีนั้นขาดพยานหลักฐาน หรือมีพยานบุคคลแต่อาจเสียชีวิตไป ก่อนเบิกความ หรือมีพยานเอกสารหรือวัตถุพยานแต่อาจสูญหายไป หรือด้วย เหตุอื่นใด จึงมีการนำความเชื่อในเรื่องบาปบุญคุณโทษสิ่งศักดิ์สิทธิ์มาเป็น มาตรการสุดท้ายที่จะหาเกณฑ์ตัดสินข้อพิพาท และพิสูจน์ความถูกต้องในคดี โดยยึดถือปรากฏการณ์เหนือ หรือเกินเกณฑ์มาตรฐานตามธรรมชาติเป็นตัวชี้วัด เช่น วิธีให้คู่ความลุลยเพลิงถ่านไฟหน้า ๑ คืบ ยาว ๖ ศอก กว้าง ๑ ศอก ฝ่ายใด ฝ่ายใดไม่พองเป็นฝ่ายชนะ

การต่อพิสูจนมี^{๙๙} ๗ ประการ ได้แก่

๑. ล้วงตะกั่ว
๒. สอบาน
๓. ลุยเพลิงด้วยกัน
๔. ดำน้ำด้วยกัน
๕. ว่ายขึ้นน้ำแข่งกัน
๖. ว่ายข้ามฟากแข่งกัน

๗. จุดเทียนคนละเล่ม ดูว่าผู้ใดหมดก่อน เป็นเกณฑ์แพ้ชนะ

กฎหมายลักษณะนี้สะท้อนให้เห็นความยึดถือเชื่อถือในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อำนาจเหนือธรรมชาติที่มีอิทธิพลต่อสังคมไทยมาช้านาน ในหลักอินทภาษ อธิบาย เรื่องพิสูจนดำน้ำลุยเพลิง โดยเรียกว่า "ต่อพิสูจน" ไว้ในหัวข้อที่เกี่ยวกับ ผู้ทำหน้าที่ผู้พิพากษา ต้องพิจารณาพยานและเปรียบเทียบคำสำนวนและพยาน หลักฐานทั้งปวงในคดีเสมือนส่วนต่างๆ ของต้นไม้ ซึ่งการต่อพิสูจนมีค่าต่ำที่สุด คือ เป็นประจักษ์ไม่ผู้^{๙๙}

พระอัยการลักษณะพยานบางมาตรา มีการอ้างถึงพระราชนิติศาสตร์ ดัง ความว่า

"...พิพากษกันด้วยที่แดนไร่นาละหารป่าฝั่งเรือสวนยวนยวง

^{๙๙} ประมวลกฎหมาย รัชกาลที่ ๑ ๙. เล่ม ๑. ๕๓-๕๔.

^{๙๙} กฎหมายลักษณะลูกหนี้ใน "The Nārada-smṛiti or Nāradya Dharmasāstra" มีการกล่าว ถึงการต่อพิสูจนดำน้ำลุยเพลิงไว้ด้วย ดู, F. Max Müller. *Sacred Books of The East*, ๙๗.

นอกจากนี้ในอาณาจักรฟูนัน ซึ่งเป็นอาณาจักรเก่าแก่แห่งหนึ่งในเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (คริสต์ศตวรรษที่ ๒-๖) ได้กล่าวถึงการต่อพิสูจนดำน้ำลุยเพลิงโดยให้ผู้ถูกกล่าวหา ไข่มือ จับโซ่ที่ผูกไฟจนร้อนแดง ผู้ที่กระทำผิดมือจะไหม้พอง ส่วนผู้บริสุทธิ์จะไม่เป็นอันตรายใดๆ หรือให้ โยนผู้ถูกกล่าวหาลงไปในน้ำ ผู้กระทำผิดจะจมน้ำไป ส่วนผู้บริสุทธิ์จะไม่เป็นอันตราย ดู, R.C. Majumdar. *Kambuja-Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia*. (Philadelphia: A Publication of the Institute for the Study of Human Issues, 1980), ๓๒.

บ่าวไพร่สละพระความ อ้างเพลงพระตำราตราประทอนก็ตี..."^{๑๐๐}

๔) พระอัยการลักษณะรับฟ้อง มาจากมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ประการที่ ๔-๘ และ ๑๐ ตามพระธรรมนูญศาลฎีกานำมารวมเป็นพระอัยการฉบับเดียวกัน เป็นการกำหนดหลักเกณฑ์ต่างๆ ในวิธีพิจารณาในชั้นเริ่มคดี ดังนี้

- ๔.๑) ลักษณะตัดพยาน (๔)
- ๔.๒) ลักษณะแก้ต่างว่าต่างแทนกัน (๕)
- ๔.๓) ลักษณะตัดสำนวน (๖)
- ๔.๔) ลักษณะรับฟ้องได้มิได้ (๗)
- ๔.๕) ลักษณะประวิงความ (๘)
- ๔.๖) ลักษณะตัดฟ้อง (๑๐)

พระอัยการลักษณะรับฟ้องพบร่องรอยการชำระที่ค่อนข้างชัดเจน จากเอกสารของเจมส์ โลว์ กล่าวถึง กฎหมายสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช พ.ศ. ๒๒๑๒ ไว้ ดังนี้ (เทียบกับกฎหมายตราสามดวง)

กฎหมายตราสามดวง	เอกสารของเจมส์ โลว์ ^{๑๐๑}
ลักษณะตัดพยาน มี ๘ ประการ	ลักษณะตัดพยาน มี ๒๒ ประการ
ลักษณะตัดสำนวน มี ๙ ประการ	ลักษณะตัดสำนวน มี ๑๑ ประการ
ลักษณะตัดฟ้อง มี ๒๐ ประการ	ลักษณะตัดฟ้อง มี ๒๒ ประการ

ในพระอัยการลักษณะรับฟ้องยังพบร่องรอยของการชำระกฎหมายที่อาจเป็นข้อสันนิษฐานได้ว่า เป็นการตัดความจากกฎหมายฉบับหนึ่งไปยังอีกฉบับหนึ่งเพื่อให้ถูกที่ตามความเหมาะสม เช่น ความว่า

"...ผู้มีอรรถคดีจะมาให้การกฎหมายร้องฟ้องห้ามมิให้รับร้องฟ้องไว้บังคับ

^{๑๐๐} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๖. เล่ม ๑. ๓๕๔.

^{๑๐๑} Lieutenant Colonel James Low. "On The Laws of Mu'ung Thai or Siam" *The Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia*. p. 332

บ้านนั้นมีในหลักอินทภาษ ๗ คือ คนพิกลจริตบ้าไป..."^{๑๐๒}

ปรากฏว่าในหลักอินทภาษ ไม่มีความตอนนี้ จึงสันนิษฐานได้ว่าความดังกล่าว ถูกตัดมาไว้ที่พระอัยการลักษณะรับฟ้องแล้วเพื่อความเหมาะสม

๕) พระอัยการลักษณะตุลาการ มาจากเหตุแห่งตุลาการ ๒๔ ประการ และ บางส่วนในหลักอินทภาษ ในมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการ ประการแรกตาม พระธรรมศาสตร์ มารวมกำหนดข้อปฏิบัติ ข้อห้ามต่างๆ ในการปฏิบัติหน้าที่ ของผู้พิพากษาและตุลาการ เจ้าพนักงานที่เกี่ยวข้อง ตลอดจนคู่ความ ในการ พิจารณาคดีของศาลไว้ในพระอัยการฉบับเดียวกัน ตั้งชื่อหมวดใหม่ว่า "ตระลาการ" และยังพบร่องรอยของการชำระกฎหมายดังกล่าวมาแล้ว เช่น ความว่า

"...อันว่าลักษณะกระลาการหกจำพวกโดยพระธรรมศาสตร์อ้างหลัก อินทภาษกล่าวดังนี้..."^{๑๐๓}

หากไปดูในหลักอินทภาษจะไม่มี ความเกี่ยวกับตุลาการหกจำพวกเลย จึง สันนิษฐานได้ว่า ความที่เกี่ยวกับตุลาการหกจำพวกในหลักอินทภาษถูกตัดมาไว้ ที่พระอัยการลักษณะตุลาการแล้วเพื่อความเหมาะสม ในบางมาตรามีการอ้างถึง พระราชนิติศาสตร์เช่นกัน ดังความว่า

"...มาตราหนึ่ง กระลาการพิพากษาลดความแล้วให้เจ้ากรมทำคำ ^{หรับ} }
ให้โดยพระราชกฤษฎีกา..."^{๑๐๔}

๖. **พวกที่สอง** สาขาคดีที่สืบเนื่องหรืออิงลักษณะมูลคดีวิวาท ๒๔ ประการ ในพระธรรมศาสตร์ เป็นกลุ่มกฎหมายที่เกี่ยวกับสิทธิและหน้าที่ ตลอดจนความ เกี่ยวพันระหว่างบุคคล การกระทำที่กฎหมายกำหนดให้เป็นความผิดที่มีโทษหลวง หรือโทษราชฎี จัดไว้ ๑๓ หมวด ดังนี้

๑) พระอัยการลักษณะกัณฑ์ มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกัน ประการที่ ๑ ในพระธรรมศาสตร์

^{๑๐๒} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๒๔๕.

^{๑๐๓} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๓๗๔.

^{๑๐๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๔๐๐.

๒) พระอัยการลักษณะอาชญาหลวง เป็นการรวบรวมการกระทำความผิดที่มีโทษหลวงหรือที่เรียกว่า อาญาแผ่นดินในปัจจุบัน จากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๒ ลักษณะวิวาทด้วยลักข้อยับประบัดผลัดเปลี่ยนพระราชทรัพย์ มูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๖ ลักษณะวิวาทด้วยล่วงพระราชบัญญัติ และมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๗ ลักษณะวิวาทด้วยเบียดบังพระราชทรัพย์อากรขนอนตลาดมารวมเข้าไว้เป็นพระอัยการฉบับเดียวกัน เรียกชื่อหมวดใหม่ว่า “อาชญาหลวง”

นอกจากนั้นได้นำมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๘ ลักษณะวิวาทด้วยข่มเหงท่าน มาบัญญัติเป็นพระอัยการอาชญาราษฎร์ และนำไปต่อท้ายพระอัยการอาชญาหลวงเนื่องจากเป็นเรื่องเดียวกันแต่แบ่งการกระทำความผิดที่เป็น “โทษหลวง” และ “โทษราษฎร์” แยกเป็นพระอัยการคนละฉบับแต่นำมารวมกันไว้^{๑๐๕}

๓) พระอัยการลักษณะมรดก มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๓ ลักษณะวิวาทด้วยแบ่งปันมรดกมิได้เป็นธรรมในพระธรรมศาสตร์

๔) พระอัยการลักษณะเบ็ดเสร็จ เป็นการรวบรวมสิทธิหน้าที่ ความเกี่ยวพันระหว่างบุคคลในทางแพ่ง เอกเทศสัญญาต่างๆ การค้าขาย ที่ดินทำกิน ทรัพย์สินต่างๆ การประกอบอาชีพ และอื่นๆ มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันหลายประการ ดังนี้

^{๑๐๕} ดู, จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓, เล่ม ๑, ๑๓-๑๔ ความว่า นายเทียรฆราช หมื่นจำเริญ หมื่นสิทธิอักษร ได้ทำบัญชีรายชื่อหนังสือในตู้ที่ ๖ ในหอหลวง เมื่อจุลศักราช ๑๑๘๖ ระบุว่า “ชั้นบน เบจเสร็จ ๑ ทาส ๑ อาชญาหลวง ๑, ๒ ...” จะเห็นได้ว่าไม่มีการระบุถึงพระอัยการอาชญาราษฎร์ในที่ได้เนื่องจากนำมารวมในพระอัยการอาชญาหลวง.

ต้นฉบับพระอัยการอาชญาหลวงที่หอสมุดแห่งชาติเข้าใจว่าเป็นชุดเดียวกับที่หอหลวงปรากฏว่ามี “พระสมุดพระอัยการอาชญาหลวง ๑ พระสมุด พระอัยการอาชญาหลวง ๒ (มีซ้ำ ๒ เล่ม)” พระอัยการอาชญาราษฎร์อยู่ใน “พระสมุด พระอัยการอาชญาหลวง ๒” และไม่มีการระบุชื่อพระอัยการอาชญาราษฎร์ไว้ที่ปก. ดู, พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ, รายงานการวิจัยเรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาต้นฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์” ๑๘-๑๙. ใน เอกสารประกอบการสัมมนา เรื่อง “กฎหมายตราสามดวง: แว่นส่องสังคมไทย ครั้งที่ ๑”

- ๔.๑ ประการที่ ๔ ลักษณะวิวาทด้วยให้ทรัพย์สินแก่ท่านแล้วกลับคืน
- ๔.๒ ประการที่ ๕ ลักษณะวิวาทด้วยเป็นลูกจ้างท่านและวานท่านให้
- ๔.๓ ประการที่ ๖ ลักษณะวิวาทด้วยเป็นนักแสดงเล่นเบี้ยเล่นสะกา
- ๔.๔ ประการที่ ๗ ลักษณะวิวาทด้วยซื้อขายกัน
- ๔.๕ ประการที่ ๘ ลักษณะวิวาทด้วยที่บ้านที่นา
- ๔.๖ ประการที่ ๑๐ ลักษณะวิวาทด้วยที่ไร่ที่สวนและป่า
- ๔.๗ ประการที่ ๑๙ ลักษณะวิวาทด้วยกระหนาบคาบเกี่ยวให้เป็นเสนียดแก่กัน
- ๔.๘ ประการที่ ๒๒ ลักษณะวิวาทด้วยความสาเหตุเป็นมูล
- ๔.๙ ประการที่ ๒๔ ลักษณะวิวาทด้วยฝากทรัพย์สินไว้แก่ท่าน
- ๔.๑๐ ประการที่ ๒๕ ลักษณะวิวาทด้วยกระทำกฏติยาคุมชะมบจะกละ
- ๔.๑๑ ประการที่ ๒๖ ลักษณะวิวาทด้วยเช่าของท่านไป
- ๔.๑๒ ประการที่ ๒๗ ลักษณะวิวาทด้วยยืมของท่านไปใช้

พระอัยการลักษณะเบ็ดเสร็จ เปรียบเหมือนกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับชีวิตประจำวัน เมื่อนำมูลคดีหลากหลายมารวมกันเป็นพระอัยการฉบับเดียวกันแล้ว จึงตั้งชื่อหมวดใหม่ว่า “เบ็ดเสร็จ (เบ็ดเตล็ด)” ในพระอัยการฉบับนี้มีร่องรอยการชำระกฎหมาย กล่าวคือ ในลักษณะพินนังขึ้นต่อ เมื่อมีการอ้างบาปพระธรรมศาสตร์แล้วลงบทมาตราเป็นสาขาดิแล้ว มีความบางตอนที่มิได้มีลักษณะเป็นพระราชานิติศาสตร์มาแทรกไว้ตรงท่อนกลางระหว่างบทมาตราต่างๆ ที่นำสันนิษฐานว่าเกิดจากการชำระกฎหมาย มีความว่า

“...วันพฤหัสบดี เดือนแปด ขึ้นเก้าค่ำ ปีมเสง นกสัตวเอกศกสมเดจบรมบพิตร
พระเจ้าอยู่หัวมีพระบันทูลสุรสิงหนาทดำรัสตรัสแก่ขุนศรีภูริปริชาให้กฎ
เป็นตำราไว้ดังนี้...”^{๑๐๖}

๕) พระอัยการลักษณะโจร มาจากมาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาท

^{๑๐๖} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๒๕๒.

กันประการที่ ๘ ในพระธรรมศาสตร์ เป็นบทบัญญัติรวมการกระทำผิดเกี่ยวกับการประทุษร้ายทรัพย์สินของผู้อื่น เช่น ลักขโมย ชิงปล้น และอื่นๆ

๖) พระอัยการทาส มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๑ ลักษณะวิวาทด้วยทาสสินไถ่และทาสเชลยชายหญิงในพระธรรมศาสตร์

๗) พระอัยการลักษณะวิวาทตีต่อกัน มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๒ ลักษณะวิวาทด้วยตบด้วยตีด้วยคำสบประมาทท่าน และมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๒๐ ลักษณะวิวาทด้วยบุกรุกกัน มารวมเป็นพระอัยการฉบับเดียว

๘) พระอัยการลักษณะผิดเมีย มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๓ ลักษณะวิวาทด้วยอภิกขันธ์ผิดเมียในพระธรรมศาสตร์ ในพระอัยการนี้มีร่องรอยการชำระโดยนากฎหมายในส่วนพระราชนิติศาสตร์มารวมไว้หลายแห่ง เช่น การให้แบ่งทรัพย์สินในกรณีผิดเมียหากันให้ทำตามพระอัยการเดิมอันโบราณราชกะตริย์บัญญัติไว้ ความว่า

“สุภมัตตะ ๑๑๖๖ ขวดนักสวดข้อศก...พระพุทธเจ้าอยู่หัวผู้ดำรงพิภพพะวัล
ราชกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา...ทรงพระอุสาหะชำระพระราชกฤษฎีกา
บทพระอัยการลักษณะผิดเมียว่าด้วยขุนไกรณรายกับแม่นางเกิดบุตรพรม
นาคจารย์จะอย่ากัน มีบทพระอัยการเดิมไว้...ให้แบ่งปันสินโดยบริคนั้น
เห็นเป็นยุติธรรมอยู่ จะเลิกถ้าเสียมิชอบให้คงไว้...”^{๑๐๗}

หรือในเรื่องการข่มขืนเด็กหญิงไม่รู้เดียงสา จะเห็นได้ว่ามีพระราชนิติศาสตร์ซึ่งออกในรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก คือพระราชบัญญัติฉบับที่ ๑๗ ความว่า

“...พระเกษมราชสุภาวดีกราบบังคมทูลพระกรุณาว่า ขุนสุภาไชยสถานแห่ง
กลางส่งสัจมาให้ปรับ ในระวางหาว่านายด้วงหนุ่มหาเมียมิได้ข่มขืนอ้อแจ่ม
หญิงอายุศหมกขวบกับแปดเดือนมิรู้เดียงสาจตที่สืบหาถึงข้าเราไม่ ข้าพระพุทธ
เจ้าเชิญบทพระไอยะการมาต่อน้ำลูกขุน ณ สถานหลวง พบพระไอยะการแต่ว่า
ชายมีเมียแล้วข่มขืนเด็กไม่รู้เดียงสา ที่ชายไม่มีเมียข่มขืนเด็กไม่รู้เดียงสานั้น

^{๑๐๗} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒, ๓๙.

มิได้พบพระราชกฤษฎีกาจึงมีพระราชโองการ...สั่งว่าทุกวันนี้ชายพาลทุจริต
หยาบช้ำไม่มีหิริโอตปะทำชุกชุมขึ้น หาเกรงกลัว... ครั้นมีปราบปรามก็จะไปสู่
จัดราบายกุมเสียเป็นอันมาก แลให้ตราพระราชบัญญัติไว้แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า
ถ้าชาย มีเมียแล้ว } ก็ดีกระทำการชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงชาแต่อายุศม ๑๒
หาเมียไม่ } ขวลงมามีได้ถึงห้าเราให้ไหมโดยประณมผิตเมีย ถ้าโลหิตตกถึงห้าเรา ให้ไหม
โดยประณมผิตเมียทวีคูณ..."^{๑๐๔}

ส่วนในพระอัยการลักษณะผัวเมีย จะเห็นร่องรอยการชำระกฎหมายในกรณีการ
กระทำความผิดชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงชา กล่าวคือ ในมาตรา ๗๔ ซึ่งเป็นเรื่อง
ชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงชา ใช้คำว่า "ชายใด" ซึ่งหมายความรวมถึงทั้งชายที่มีและ
ไม่มีเมีย ความว่า

"๗๔ มาตราหนึ่ง ชายใดชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงชามีถึงห้าเราให้ไหมห้า
เบี้ยประณมผิตเมีย ถ้าชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงชาถึงห้าเราให้ไหมห้าเบี้ยประณมผิต
เมียทวีคูณ ถ้าตบตีหญิงทำให้มีบาดเจ็บด้วย ท่านให้ไหมชายนั้นโดยบาด
เจ็บอีกโสดหนึ่ง..."^{๑๐๕}

ซึ่งรับกับความในพระราชบัญญัติ ฉบับที่ ๑๗ ที่ว่าเดิมมี "พบพระไอยการแต่ว่าชาย
มีเมียแล้วชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงชา ที่ชายไม่มีเมียชู้สาวจนเด็กไม่รู้เดียงชานั้น มิได้พบ
พระราชกฤษฎีกา" แสดงว่าพระอัยการลักษณะผัวเมียขณะมีการออกพระราช
บัญญัติ ฉบับที่ ๑๗ ยังไม่มีการกำหนดการกระทำความผิดลักษณะนี้ที่กระทำโดยชายที่
ยังไม่มีเมีย จึงต้องออกพระราชบัญญัติ ฉบับนี้เพื่อกำหนดว่าไม่ว่าจะเป็น "ชายมี
เมียแล้ว" หรือ "ชายหาเมียไม่" กระทำการดังกล่าวย่อมเป็นความผิดทั้งสิ้น จะเห็นได้
ว่ากรณีชู้สาวจนลูกสาวหลานสาวท่านถึงห้าเรา (คงเป็นหญิงสาวและพ้นสภาพเด็ก
หญิงแล้ว) ในมาตรา ๗๖ ใช้คำว่า "ชายใดมีเมียแล้ว" ในมาตรา ๗๗ ใช้คำว่า "ชาย
หาเมียมิได้" อันเป็นการแยกมาตราตามสถานะของผู้กระทำความผิดทั้งที่เป็นความผิด
เดียวกัน

^{๑๐๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๓. ๙๗ - ๙๘.

^{๑๐๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๒. ๔๒.

๙) พระอัยการกบฏศึก มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๔ ลักษณะวิวาทด้วยการณรงค์สงคราม และมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกันประการที่ ๑๕ ลักษณะกบฏต่อแผ่นดิน มารวมเป็นพระอัยการฉบับเดียว ตั้งชื่อหมวดเป็น “กระบดศึก” สำหรับโทษทเวติงษกรรมกร ๓๒ ประการ^{๑๑๐} มีร่องรอยปรากฏชัดเจนว่าโทษส่วนใหญ่จำนวน ๒๗ ประการ^{๑๑๑} ที่มีลักษณะโหดร้าย

^{๑๑๐} ดู, *ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑* ๗, เล่ม ๒, ๔๕๕ - ๔๖๑ จะเห็นโทษ ๓๒ ประการตามพระอัยการกบฏศึก แบ่งเป็น ๒ ตอน ตอนแรก คือ โทษกรรมกร ๒๑ สถาน ได้แก่ ๑. เอาก้อนเหล็กแดงวางบนศีรษะเหมือนหม้อเคียวน้ำส้ม ๒. ถลกหนังศีรษะและขัดกระดูกให้ขาว ๓. เอาขอกเกี่ยวปากให้อ้าแล้วเอาไฟยัดปาก ๔. เอาผ้าชุมน้ำมันพันทั่วตัวแล้วจุดไฟ ๕. เอาผ้าชุบน้ำมันพันมือทั้งสองแล้วจุดไฟ ๖. เชือดเนื้อให้เป็นริ้วจากใต้คอถึงข้อเท้าแล้วให้เดินย่ำเนื้อหนังตนเองจนตาย ๗. เชือดเนื้อจากคอถึงเขว จากเขวถึงข้อเท้าให้เหมือนนุ่งผ้าคางรอง ๘. ตีรังคอกเข้ายืนกับหลักเหล็กเอาไฟลนรอบตัว ๙. เอาเบ็ดเกี่ยวเนื้อทั่วร่าง ๑๐. เชือดเนื้อออกทีละตำลึง ๑๑. เชือดเนื้อเอาแปรงขัดให้แลบถึงกระดูก ๑๒. เอาหลอดทองหรือเหล็กกับฟันและจับเข้าหมุนเป็นวงเวียน ๑๓. ทูปกระดูกให้จมทั้งตัวเหมือนตังฟาง ๑๔. เอาน้ำมันร้อนราดตั้งแต่ศีรษะลงมา ๑๕. ปลอຍสุนัขกัดกินเนื้อ ๑๖. ขวานผ่าอก ๑๗. แหว่งด้วยหอกทีละน้อย ๑๘. ขุดหลุมฝังครึ่งตัวแล้วคลอกไฟ ๑๙. กินเนื้อตนเอง ๒๐. ตีด้วยกระบองสั้นและยาว ๒๑. ทวนด้วยไม้หนวยทั้งนามตอนที่สองโทษกรรมกร ๑๑ สถาน ได้แก่ ๑. ทวนด้วยหนวย ๒. ตัดนิ้ว ๓. ตัดเท้าทั้งสองข้าง ๔. ตัดมือสองข้างเท้าสองข้าง ๕. ตัดหูทั้งสองข้าง ๖. ตัดจมูก ๗. ตัดหูทั้งสองข้างและจมูก ๘. ตัดปากแหวะปาก ๙. เสียบเป็น ๑๐. ตัดศีรษะ ๑๑. จำนำประการใส่คุกไว้

^{๑๑๑} ดู, *มหามกุฏราชวิทยาลัยในพระบรมราชูปถัมภ์, พระสูตรและอรรถกถา แปล มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก. เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒. (กรุงเทพฯ: เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๕), ๑๔๖-๑๕๓. และ พาลบัณฑิตสูตรและเทวทูตสูตร. ๑๔๙-๒๐๑* อธิบายความว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลายประการอื่นยังมีอีก คนพาลเป็นราชาทั้งหลายจับโจรผู้ประพฤติ ผิดมาแล้วส่งลงกรรมกรต่างชนิดกัน คือ ๑. โปยด้วยแส ๒. โปยด้วยหนวย ๓. ตีด้วยกระบองสั้น ๔. ตัดมือ ๕. ตัดเท้า ๖. ตัดทั้งมือทั้งเท้า ๗. ตัดหู ๘. ตัดจมูก ๙. ตัดทั้งหูทั้งจมูก ๑๐. หม้อเคียวน้ำส้ม ๑๑. ขอดสังข์ ๑๒. ปากราหู ๑๓. มาลัยไฟ ๑๔. คบ มือ ๑๕. ริ้วสาย ๑๖. นุ่งเปลือกไม้ ๑๗. ยืนกวาง ๑๘. เกี่ยวเหยื่อเบ็ด ๑๙. เหยี่ยูกษาปณ์ ๒๐. แปรงแส ๒๑. กางเวียน ๒๒. ตังฟาง ๒๓. ราดด้วยน้ำมันเดือดๆ ๒๔. ให้สุนัขทั้ง ๒๕. ให้อนหนายบนหลาวเป็นๆ ๒๖. ตัดศีรษะด้วยดาบ ในขณะที่เห็นนั้น คนพาลจะมีความรู้สึกอย่างนี้ว่า เพราะเหตุแห่งกรรมชั่วปานใดแล ราชาทั้งหลายจึงจับโจรผู้ประพฤติผิดมาแล้ว ส่งลงกรรมกรต่างชนิด..” และมีโทษที่นายนิรบาลทำโทษจองจำ ๕ ประการแก่คนพาลรวมเป็น ๒๗ ประการ

ทารุณนั้น เป็นการนำมาจากคาถาบาลีคำสอนตามพระไตรปิฎก และอาจกล่าวได้ว่าเรียงลำดับข้อต่อข้อ จึงน่าเป็นข้อสันนิษฐานอย่างหนึ่งว่าโทษดังกล่าวเป็นการกำหนดไว้เพื่อขู่หรือปราม ดังนั้น คงเป็นโทษร้ายแรงที่เกิดจากการกำหนดเพิ่มของไทยเพียง ๕ ประการ ได้แก่ ๑. ขวานผ่าอก ๒. แหว่งด้วยหอกที่ละน้อย ๓. ขุดหลุมฝังครึ่งตัวแล้วคลอกไฟ ๔. กินเนื้อตนเอง ๕. แหวะปาก ทั้งยังไม่พบหลักฐานที่ใดว่าเคยมีการลงโทษผู้กระทำผิดตามโทษร้ายแรง ๒๗ ประการจากพระไตรปิฎก แต่พบหลักฐานจากจดหมายเหตุฟาน ฟลิต ว่า ในรัชสมัยพระเจ้าปราสาททองเคยมีการลงโทษมเหสีของพระเจ้าทรงธรรมโดยการสับร่างเป็นสองท่อนและแหวะร่างนางกำนัล ๒ คนออกเป็นสองซีกและใส่เครื่องถ่างปากไว้^{๑๐๒} หรือในรัชสมัยพระนเรศวรมหาราชมีการลงโทษถลกหนังทั้งเป็นหรือเชือนและให้กินเนื้อตัวเองต่อผู้กระทำผิด^{๑๐๓} ซึ่งดูจะเป็นโทษของไทยๆ

๑๐) พระอัยการลักษณะลักพา มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกัน ประการที่ ๒๑ ลักษณะวิวาทด้วยพาบุตรท่านไปเป็นต้นในพระธรรมนูญ^{๑๐๔}

๑๑) พระอัยการพรมศักดิ์ มาจากมูลคดีวิวาทประการที่ ๒๓ ลักษณะเกียจฉวย (ค่าคน) และมาจากทั้งมูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการประการที่ ๙ ลักษณะกรมศักดิ์ ตามพระธรรมนูญ มารวมในพระอัยการฉบับเดียวกัน เพื่อรวมหลักเกณฑ์ในการกำหนดค่าเสียหาย การกำหนดโทษและวางโทษแก่ผู้กระทำ ความผิดในกรณีต่างๆ ไว้ที่เดียวกัน แล้วตั้งชื่อหมวดใหม่ว่า "พรมศักดิ์" อำนาจในการกำหนดค่าเสียหาย การกำหนดโทษและวางโทษเป็นอำนาจของพระมหากษัตริย์โดยแท้และอาจเปลี่ยนแปลงตามความเหมาะสมได้เสมอ^{๑๐๕}

^{๑๐๒} ศิลปากร, กรม. *รวมบันทึกประวัติศาสตร์อยุธยาของฟาน ฟลิต (วัน วลิต)*. (กรุงเทพฯ: หจก. โชติวงศ์ บริษัท, ๒๕๔๖), ๓๑๖-๓๑๗.

^{๑๐๓} *เรื่องเดียวกัน*, ๒๒๐, ๒๒๓.

^{๑๐๔} ดู, *ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ*. (พระนคร: คลังวิทยา, ม.ป.ป.), ๔๑๑. เพลงยาวคุณพุ่มแต่งเฉลิมพระเกียรติ ความบางตอนว่า

"สมเด็จพระจอมจักรพรรดิผ่านสุธา	บรมราชาภิเษกเสวยวงส์
ขุนนางนำธรรณินแผ่นดินถวาย	กิจกฎหมายพรมศักดิ์โดยประสงค์
สืบเยี่ยงอย่างปางกิจบพิตรพงศ์	ซึ่งดำรงนครเขตสุธา"

๑๒) พระอัยการบานแผนก มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกัน ประการที่ ๒๘ ลักษณะวิวาทด้วยปืนหมุ่ชาในพระธรรมศาสตร์ มีความบางตอน ที่แสดงถึงการนำพระราชนิติศาสตร์ซึ่งคงเป็นพระบรมราชวินิจฉัยในฎีกาต่างๆ ที่ เกี่ยวกับการพิพาทในเรื่องกำลังพลมาใช้เป็นบรรทัดฐานให้เจ้าหมุ่ฝ่ายทหาร พลเรือนถือปฏิบัติเกี่ยวกับไพร่หลวง ความตอนหนึ่งว่า

"...อนึ่งอย่าให้เจ้าหมุ่ ฝ่ายทหารพลเรือนเอาไพร่หลวงซึ่งท่านได้ใช้ราชการ ไปยื่นว่าเป็นบ่าวไพร่ของตน แลอย่าให้เจ้าหมุ่ใช้ไพร่ทำการของตนดูจะหา ขาดให้สาทกลตามพระราชกำหนดฎีกาเก่าใหม่ ถ้าผู้ใดมิได้กระทำตาม พระราชกำหนดกฎหมายไว้..."^{๑๑๕}

๑๓) พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิดวิวาทกัน ประการที่ ๒๙ ลักษณะวิวาทคดีความด้วยหรือความขึ้นว่าใหม่ในพระธรรมศาสตร์ จะเห็นได้ว่าการปฏิบัติหน้าที่ของผู้พิพากษาตุลาการมักเกิดเป็นกรณีพิพาทกับ ราษฎรผู้เป็นคู่ความหรือมีส่วนได้เสียอยู่เนืองๆ จึงมีพระบรมราชวินิจฉัยที่เป็น พระราชนิติศาสตร์จำนวนมาก และในพระอัยการฉบับนี้มีร่องรอยการชำระ กฎหมายที่มีการนำพระราชนิติศาสตร์มาต่อท้ายไว้เป็นจำนวนมาก เช่น ความว่า

"๑๓ อนึ่งมีกฎให้ไว้ว่า ราษฎรร้องฟ้องหาความแก่กันด้วยเนื้อความสิ่งใดๆ แลลูกความเห็นความข้างตัวนั้นพิรุท แลทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายกล่าวโทษ
หา อาญา } กระลาการ...ให้กระลาการทำตามกฎ...กฎให้ไว้ณ..."^{๑๑๖}
หา อุธร

หรือ

"๑๔ กฎให้ไว้แก่กระลาการทั้งปวงว่า ราษฎรผู้มีความเห็นว่าเนื้อความตน เพลียกลพล่า ย่อมฟ้องหากกล่าวโทษ..."

หรือ

"๑๕ กฎให้ไว้แก่กระลาการทั้งปวงว่า ถ้าลูกความตั้งใจทำฎีกาทูลเกล้าฯ ถวายกล่าวโทษกระลาการ..."

^{๑๑๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๒๗๖.

^{๑๑๖} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ พ. เล่ม ๑. ๔๓๕-๔๔๐.

หรือ

"ศุภมัสดุ ๑๑๕๒ ศกวอกโกถสัตว์สังวัจจะระสาสาทมาศศุขปัถภูมิติฤชฐี
 คุรวาระ พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์...คำหัดว่า นาย
 ทองรอดฟ้องกล่าวโทษว่า...ครั้นพิจารณาไม่สมฟ้องนายทองรอดโจทแพ่งแก่
 อุตรรให้ปรับเป็นพิไนยใช้ทุนนั้น ยังหาเป็นยุติธรรมไม่ แต่นี้สืบไปเมื่อหน้า..."

พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ บทที่ ๑๔ เนื้อความจะตรงกับกฎ ๓๖ ข้อๆ ที่ ๑๔
 พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ บทที่ ๑๕ เนื้อความจะตรงกับกฎ ๓๖ ข้อๆ ที่ ๒๕
 และพระอัยการลักษณะอุทธรณ์ บทที่ ๑๓ ถึง ๑๖ นำความที่ขึ้นต้นด้วยคำว่า
 "กฎ" มีการบรรยายข้อเท็จจริงของตัวบุคคล และพฤติการณ์ที่เกิดขึ้นในคดีที่เป็น
 เหตุแห่งการออกกฎหมาย ซึ่งมักใช้เป็นรูปแบบอยู่ในพระราชกำหนดเก่า พระราช
 กำหนดใหม่ หรือพระราชบัญญัติ และกฎ ๓๖ ข้อ แสดงให้เห็นร่องรอยของการ
 ชำระ โดยนำความบทหรือมาตรานี้มาต่อท้ายพระอัยการลักษณะนี้

ในกฎหมาย "พระราชศาสตร์" ซึ่งเป็นกลุ่มที่ ๒ นี้ พบว่าจะมีการอ้างอิง
 ถึง "ฎีกา" ที่เป็นพระราชนิติศาสตร์หลายแห่ง และจะพบมากในกฎหมายที่เกี่ยวข้อง
 กับวิธีพิจารณาความ เช่น พระอัยการลักษณะรับฟ้อง พระอัยการลักษณะ
 พยาน พระอัยการลักษณะตุลาการ พระอัยการลักษณะอุทธรณ์ และพระอัยการ
 ลักษณะอื่นๆ ด้วย

มีข้อสังเกตว่า มูลคดีแห่งผู้พิพากษาและตุลาการประการที่ ๙ ลักษณะ
 กรมศักดิ์ ถูกไปรวมกับมูลคดีวิวาทประการที่ ๒๓ ลักษณะเกษียณอายุ (ค่าคน)
 ตามพระธรรมนูญศาสตร์ เป็นพระอัยการฉบับเดียวกัน โดยตั้งชื่อหมวดใหม่ว่า
 "พรมศักดิ์" ดังกล่าวมาแล้วในกลุ่มสาขาที่ดีที่มาจากมูลคดีแห่งบุคคลอันเกิด
 วิวาทกัน ๒๙ ประการ จะเห็นได้ว่าการชำระตัวบทกฎหมายต่างๆ เป็นกฎหมาย
 ตราสามดวง นอกจากตรวจดูความถูกต้องยุติธรรมแล้ว ยังมีลักษณะที่เป็นการ
 รวบรวมหลักเกณฑ์ของกฎหมายในเรื่องเดียวกันหรือเกี่ยวพันกัน มาไว้ที่เดียวกัน
 เพื่อสะดวกในการอ้างและใช้ อันเป็นลักษณะของการจัดทำ "ประมวลกฎหมาย"
 อย่างแท้จริง

กลุ่มที่สาม

พระราชานิติศาสตร์ หรือ **ราชนิติคดี**^{๑๑๗} เป็นกฎหมายฝ่ายบริหารปกครอง กฎเกณฑ์เกี่ยวกับราชประเพณี กฎเกณฑ์เกี่ยวกับการปกครองดูแลสงฆ์ พระบรมราชวินิจฉัยอันเป็นบรรทัดฐานในอรรถคดีต่างๆ กฎหมายกลุ่มนี้มิได้สืบหรืออิงมูลคดี ๓๙ ประการ ในบาลีธรรมศาสตร์ (นอกบาลี) เนื้อความบางตอนในพระธรรมศาสตร์จะแสดงถึงที่มาแห่งพระราชานิติศาสตร์ได้เป็นอย่างดี ความเป็นว่า

ปรากฏในหนังสือ **นิติศตกะสุภาณิตร้อยยบท** แต่งโดยปราชญ์ **ภรรตฤหริ** มานานกว่า ๑,๓๐๐ ปี พระสารประเสริฐ (ตรี นาคะประทีป) เมื่อครั้งเป็นหลวงรุกรกิจภิกษานได้แปลจากภาษาสันสกฤตให้ไว้แก่หอพระสมุดสำหรับพระนคร ให้ความหมายของ “ราชนิติ” ไว้ที่น่าสนใจ **“ราชนิติ”** (รัฐรัฐศาสตร์) ย่อมเหมือนกะหญิงบำเรอ มีการเปลี่ยนรูปเป็นเอนก กล่าวคือ ตรงตามความจริงหรือกลับอุบายบ้าง, เข้มงวดหรือผ่อนผันบ้าง, ดุร้ายหรือกรุณาบ้าง, ตัดผลประโยชน์เสียหรือช่วยทุนทรัพย์บ้าง, มีรายจ่ายเสมอ แต่ก็มีทรัพย์เป็นรายได้จำนวนมาก” ซึ่งมีความหมายว่าราชนิติ มีความจำเป็นต้องเปลี่ยนแปลงหรือปรับปรุงให้สอดคล้องกับกาละเทศะของสังคมบ้านเมืองตลอดเวลา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์เกี่ยวกับราชประเพณีที่มีอยู่ในราชการทั้งปวงอันเป็น “ราชกิจ หรือ ราชนิติ” ไว้ใน **พระราชกรณียาณูสร.** พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๑), ๑๓. มีความขึ้นต้นด้วยคาถาและโคลงนมัสการซึ่งมีความตอนหนึ่งว่า

“ชุมชนชาติชาติเชื้อ	เมธา วีเศย
จักเกิดภายหลังมา	มากผู้
พบฉบับแบบตำรา	ราชกิจ นั้น
ไพโรจน์เรื่องเรื่องรู้	รอบรู้ราวรบิล ฯ
.....	
เรื่องนี้เราเริ่มไว้	หวังผล
เพื่อเสร็จประโยชน์ยล	เยี่ยงอ้าง
แต่หมูปัจฉิมชน	ผู้ฉลาด
เพียงราชนิติสร้าง	สืบสืบอวสาน ฯ
.....	”

"...ทรงประพฤธิ์ธรรม ๔ ประการ คือ ...รักษาพระนครราชเสมาให้สุขเกษม โดยยุติธรรม ๑ เป็น ๔ ประการ แลตั้งอยู่ในราชกิจประเพณีมิได้ขาด ...ครั้น มัชฌิมยามทรงฟังยุติธรรมประเพณี..."^{๑๑๔}

ความตอนนี้นำกับกฎมณเฑียรบาล^{๑๑๕} ข้อ ๑๔๖ ความว่า

"...๙ นาลิกาเบ็คนอกท้าวพญา ๑๐๐๐๐ ลงไปถึงนา ๘๐๐ พิกษา
การแผ่นดินตัดสำนวน สิบนาลิกาประภาษ ๑๑ นาลิกาเสด็จหออพระ ๑๒
นาลิกาเสด็จพระที่นั่งในตรัสกิจฝ่ายในค่ำแล้วทุ่ม ๑ เบ็คนอกพิกษา
การศึกษา ๒ ทุ่มพิกษากการเมือง สามทุ่มพิกษานือคดีโบราณ..."

คำว่า "พิกษากการแผ่นดิน" หมายถึง พระราชานุกิจทางนิติบัญญัติทั้ง พระราชศาสตร์และพระราชนิติศาสตร์

คำว่า "ตัดสำนวน" เป็นพระราชนุกิจทางตุลาการ โดยทรงคำนึงถึง โบราณราชนิติศาสตร์ที่เป็นบรรทัดฐาน รวมทั้งการที่จะปรับปรุงหรือยกเลิก พระราชกำหนดกฎหมายได้ด้วยจึงมีนัยของพระราชนุกิจโดยรวมว่า ทรงบริหารงาน ยุติธรรมทั้งในทางตุลาการ คือ ตัดสินอรรถคดีทั้งปวงให้เกิดความยุติธรรมตาม กฎหมาย และพระราชนุกิจทางนิติบัญญัติ คือ กฎหมายใดที่ไม่ถูกต้อง ไม่เป็นธรรม หรือไม่เหมาะสมแก่กาลสมัยจะทรงยกเลิก เปลี่ยนแปลง และแก้ไข

คำว่า "พิกษากการศึกษา" คือ พระบรมราชวินิจฉัยทั้งหลายเกี่ยวกับการ ราชบัณฑิต ทั้งขณะเตรียมพร้อม เตรียมทำสงคราม และขณะเกิดสงคราม

คำว่า "พิกษากการเมือง" คือ พระราชนุกิจด้านการบริหารราชการ แผ่นดินนับเป็นส่วนที่เห็นชัดเจนว่าเป็นพระราชนิติศาสตร์ เมื่อมีพระบรมราช วินิจฉัยแล้ว คือ พระราชกำหนด เช่น การตั้งเจ้าพระยาบวรราชนครราชสีมา ครั้งกรุง ศรีอยุธยา ความว่า

^{๑๑๔} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๙ เล่ม ๑. ๑๓-๑๔.

^{๑๑๕} ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ ๙ เล่ม ๑. ๑๐๗. และดู, พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า อยู่หัว. พระราชนุกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณ พิพรพัฒน์, ๒๔๗๕), ๗-๘.

"...กฎให้แก่นายเถียรราช...ด้วยทรงพระกรุณาตรัสเหนือเกล้าฯ สั่งว่า ให้พระยาไชยาธิเบศร์เป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาโคกราช...กฎให้ไว้ ณ ..."^{๑๒๐}

หรือในชั้นหลังยังปรากฏตามพระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศีลสิกขา ความว่า

"กฎให้ไว้แก่สมณผู้รักษาศีลสังวรวินัย ด้วยสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารทรงพระกรุณา ปฤกษาราชาคณะราชบัณฑิตยชาตินักปราชญ์ เห็นเหตุแห่งสิกขาบท ๒๒๗... กฎให้ไว้ ณ ..."^{๑๒๑}

พระราชานิติศาสตร์จัดไว้เป็น ๘ หมวด มีดังนี้

๑) กฎมณเฑียรบาล อันเป็นข้อบัญญัติพิเศษเกี่ยวกับพระราชฐาน พระราชวงศ์ และระเบียบการปกครองในราชสำนัก เช่น ลำดับชั้น เครื่องอิสริยยศ ลำดับที่นั่งขณะเข้าเฝ้าและหลักปฏิบัติต่างๆ ของพระราชโอรสอันเกิดจากพระมารดาที่มีศักดิ์ฐานะต่างกันไว้ บทบัญญัติต่างๆ เกี่ยวกับพระราชฐาน พระราชวงศ์ การถวายความปลอดภัยแก่องค์พระมหากษัตริย์และพระราชวงศ์ พระราชานุกิจ พระราชประเพณี การลงพระราชอาญาแก่ฝ่ายใน ราชาศัพท์ และเรื่องอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง เป็นกฎหมายที่แสดงให้เห็นถึงรากฐานขนบธรรมเนียมประเพณี และวัฒนธรรมไทยที่สร้างสมสืบต่อกันมายาวนาน

๒) พระอัยการตำแหน่งนาพลเรือน เป็นกฎหมายกำหนดศักดินา ตำแหน่ง ยศ และหน้าที่ของข้าราชการไทยโบราณฝ่ายพลเรือน ฝ่ายหน้า และฝ่ายใน เช่น พระมหาอุปราช ดำรงศักดินาสูงสุดถึง ๑๐๐,๐๐๐ นา นางท้าวพระสนมเอกทั้ง ๔ คือ "ท้าวอินสุเรนทร ท้าวศรีสุดาจัน ท้าวอินทรเทวี ท้าวศรีจุฬาลักษณ์" ถือศักดินา คนละ ๑,๐๐๐

ฝ่ายหน้า เช่น เจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศาคตญาณยก ถือศักดินาสูงเป็นพิเศษเรียกว่า ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ เอกอุราชสิทธิ์ ถือตรา "พระราชสิทธิ์"^{๑๒๒} เป็น

^{๑๒๐} รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๕), ๑๖๗.

^{๑๒๑} พระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศีลสิกขา. (พระนคร: โรงพิมพ์ไทย, ๒๕๕๘), ๑-๓๖.

^{๑๒๒} ตราราชสิทธิ์ คือ ตราสำคัญดวงแรกในตราสามดวง

ผู้บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายเหนือทั้งปวง ตำแหน่ง "ออกพญาศรีธรรมราชเดชะชาติ
อำมาตยานุชิตฯ หรือเจ้าพระยาพระคลัง ผู้ปกครองบังคับบัญชาหัวเมืองชายทะเล
ตะวันออก ศักดินา ๑๐,๐๐๐ ผู้ถือดวงตรา "บัวแก้ว"^{๑๒๓} และข้าราชการฝ่าย
พลเรือนอื่นๆ ซึ่งถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ และลดหลั่นกันลงมา

๓) พระอัยการนาทหารหัวเมือง เป็นการกำหนดศักดินา ยศ และหน้าที่
ของข้าราชการฝ่ายทหาร ตำแหน่งสูงสุดคือ เจ้าพระยามหาเสนาบดีวิริยภักดีฯ
สมุหพระกลาโหม บังคับบัญชาหัวเมืองฝ่ายใต้ทั้งปวง ถือศักดินา ๑๐,๐๐๐ เป็น
ผู้ถือตรา "คชสีห์"^{๑๒๔} และการกำหนดศักดินา ยศ และหน้าที่ของข้าราชการ
หัวเมืองต่างๆ ไว้เป็นฉบับเดียวกัน

๔) กฎ ๓๖ ข้อ

๕) พระราชกำหนดเก่า

๖) พระราชกำหนดใหม่ เป็นกฎหมายบัญญัติใหม่ในรัชกาลที่ ๑

๗) พระราชบัญญัติใหม่ เป็นกฎหมายบัญญัติใหม่ในรัชกาลที่ ๑

กฎ ๓๖ ข้อ พระราชกำหนดเก่า ๖๕ ฉบับ พระราชกำหนดใหม่ ๔๕
ฉบับ และพระราชบัญญัติ ๒๒ ฉบับ คือ "พระราชนิติศาสตร์" ทั้งหมด กล่าว
คือ พระมหากษัตริย์ทรงวางกฎเกณฑ์ในการปกครอง การบริหารราชการแผ่นดิน
การศาลยุติธรรม และแนวการวินิจฉัยคดีความที่เกิดขึ้นจากมูลคดีต่างๆ อันเกิด
ปัญหาข้อขัดข้องในการพิจารณาความในอรรถคดีและมูลคดีวิเวทต่างๆ ระหว่าง
รัฐหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐกับราษฎร หรือระหว่างราษฎรด้วยกันเอง โดยยกตัวอย่าง
คดีและข้อเท็จจริงในคดีตามที่เกิดขึ้นจริง รวมทั้งพระบรมราชวินิจฉัยครั้งนั้น
โดยนำมาวางเป็นกฎไว้ใช้บังคับต่อไปโดยระบุนับเดือนปีที่ให้ไว้ด้วย

๘) กฎพระสงฆ์ เป็นกฎหมายบัญญัติใหม่ในรัชกาลที่ ๑ มี ๑๐ ข้อใหญ่
เป็นการวางหลักปฏิบัติ ข้อพึงปฏิบัติ ข้อห้าม การสอดส่องดูแล การกำกับ
ตรวจสอบ เพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ทั้งหลายประพฤติตนได้สมกับสมณเพศ ตาม

^{๑๒๓} เป็นตราดวงที่สามในตราสามดวง

^{๑๒๔} ตราสำคัญดวงที่สองในตราสามดวง

พระธรรมวินัยและมีบทลงโทษกรณีต่างๆ ไว้ มีการยกตัวอย่างคดีที่พระสงฆ์กระทำความผิดหรือประพฤติน่าสมควรออกนอกกลุ่มนอกลทางไว้มากมายหลายกรณี เช่น การเสพเมถุนกับสีกา พุดจาหรือทำกิริยาเกี่ยวพาราสีสีกา เสพสุรา เล่นการพนัน อวดอุตริเป็นผู้วิเศษ ฯลฯ ตราไว้ใช้บังคับในฝ่ายพุทธจักรโดยเฉพาะ

บทที่ ๕ บทสรุป

จากการวิเคราะห์องค์ประกอบ ลำดับศักดิ์ของกฎหมาย ประเภทตีความ ศาล ผู้พิจารณาตัดสิน คู่ความ และโครงสร้างของกฎหมายตราสามดวงดังกล่าวมาแล้วในบทที่ ๑ ถึงบทที่ ๔ สามารถสรุปได้ ดังนี้

๑) กฎหมายตราสามดวง รวม ๒๗ หมวด จัดแบ่งเป็น

- ๑ พระธรรมศาสตร์ ๑ หมวด
- ๑ พระราชศาสตร์ ๑๘ หมวด
- ๑ พระราชนิติศาสตร์ ๘ หมวด

๒) พระราชศาสตร์ (สาขาคดี) ที่สืบหรืออิงมูลคดีจากผู้พิพากษาศาลการ ๑๐ ประการ จัดไว้ ๕ หมวด โดยตั้งชื่อใหม่ ๑ หมวด คือ ลักษณะตระลาการ

๓) พระราชศาสตร์ (สาขาคดี) ที่สืบหรืออิงมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการ จัดไว้ ๑๓ หมวด คงชื่อเดิม ๙ หมวด และตั้งชื่อใหม่ ๔ หมวด คือ พระอัยการอาญา หลวงรวมพระอัยการอาญาราชภูรี พระอัยการเบ็ดเสร็จ พระอัยการกบฏศึก และพระอัยการพรมศักดิ์

๔) พระราชนิติศาสตร์ (ราชนิติคดี) จัดไว้ ๘ หมวด เป็นกฎหมายเดิมของอยุธยา ๕ หมวด และกฎหมายบัญญัติใหม่ในรัชกาลที่ ๑ อีก ๓ หมวด

๕) มีข้อสังเกตว่า สาขาคดีที่นำมาจากมูลคดี ๓๙ ประการ ตามพระธรรมศาสตร์นั้น ได้รับการบรรจุและประมวลไว้เป็นกฎหมายหมวดหมู่ต่างๆ อย่างครบถ้วนบริบูรณ์ แต่ทว่าน่าจะมีมูลคดี สาขาคดีตามคัมภีร์พระธรรมศาสตร์เดิม หรือจากคัมภีร์พระธรรมศาสตร์ฉบับอื่นเพิ่มเติมเข้ามาเพื่อให้กฎหมายตราสามดวงมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น ดังจะเห็นได้จากกฎหมายหมวดเบ็ดเสร็จว่ามีมูลคดีลักษณะตู่ทรัพย์ เข้าทุนกัน (หุ้นส่วน) หรือการจำนำ ซึ่งมูลคดีเหล่านี้ปรากฏอยู่ในพระธรรมศาสตร์รามัญ แต่ไม่มีในมูลคดีวิวาท ๒๙ ประการของพระธรรมศาสตร์

ไทยในกฎหมายตราสามดวง นอกจากนั้น ยังมีการนำอรรถกถาทางพุทธศาสนา มาประมวลไว้ด้วย เช่น พระอัยการลักษณะผัวเมีย บทที่ ๗๖ ซึ่งกำหนดลักษณะ หญิงโสธ ๗ ประการ ที่ชายใดไม่ทำการชู้ขอตามประเพณี แล้วอุกอาจไป ทำอนาจาร ช่มชู้ ทำชู้ หรือพาหนีไป ชายนั้นต้องมีโทษตามกฎหมาย ซึ่งเป็นการ นำความมาจากคัมภีร์สารัตถสังคหะทางพุทธศาสนาที่กำหนดลักษณะหญิงดังกล่าวไว้ ๒๐ ประการ แต่พระมหากษัตริย์เลือกมากำหนดไว้ในกฎหมายเพียง ๗ ประการ^{๑๒๕} หรือโทษกรรมกร ๓๒ ประการในพระอัยการกบฏศึก นำโทษ ๒๗ ประการที่ปรากฏในพระสูตร ได้แก่ พาลบัณฑิตสูตร และเทวทูตสูตร มากำหนดไว้ เป็นโทษที่ไทยกำหนดขึ้นใหม่เพียง ๕ ประการ

๖) สำหรับ “พระราชศาสตร์” เป็นการสืบสาขาดิฉันจากมูลคดี ๓๙ ประการตามพระธรรมศาสตร์ ในแต่ละพระอัยการจะกล่าวนำเป็นคาถาบาลีว่า เป็นมูลคดีลักษณะใด เนื้อความในบทกฎหมายแต่ละส่วนเมื่อขึ้นความใหม่จะใช้ คำว่า “บท หรือ มาตรา” บ้าง

ส่วน “พระราชนิติศาสตร์” เป็นเรื่องนอกบาสิธรรมศาสตร์ พระมหากษัตริย์ ทรงบัญญัติขึ้นนอกเหนือไปจากที่มีกำหนดไว้ในมูลคดี ๓๙ ประการตามพระ ธรรมศาสตร์ เนื้อความในบทกฎหมายจะไม่ใช้คำว่า “บท หรือ มาตรา” เช่น กฎ มณฑลยัยบาล เมื่อขึ้นความใหม่ จะใช้คำว่า “อนึ่ง, ถ้า, แล” คงมีข้อยกเว้นเพียงแห่ง เดียวในกฎมณฑลยัยบาล ข้อ ๕๖ ใช้คำว่า “มาตราหนึ่ง” จึงอาจเป็นข้อสันนิษฐาน ได้ว่ามาตรานี้เป็นการคัดลอกมาจากส่วนที่เป็นพระราชศาสตร์เดิมในคราวชำระ กฎหมายตราสามดวง แล้วนำมาบัญญัติไว้ในกฎมณฑลยัยบาลเพื่อความเหมาะสม

๗) พระราชบัญญัติ หรือ พระราชกำหนดที่เป็นกฎหมายฝ่ายพระราช นิติศาสตร์อาจย้ายไปเป็นส่วนหนึ่งของพระราชศาสตร์ (สาขาดิฉัน) และกลายเป็น พระราชกฤษฎีกาไปในที่สุด ตัวอย่างที่เห็นได้เด่นชัด คือ พระอัยการลักษณะ อุทธรณ์ บทที่ ๑๖, ๑๗, ๑๘, ๑๙ และ ๒๒ หรือพระอัยการลักษณะผัวเมีย บทที่ ๗๕, ๗๖ หรือพระอัยการทาส บทที่ ๘๑

^{๑๒๕} พระนันทาจารย์. รวบรวมและเรียบเรียง. คัมภีร์สารัตถสังคหะ เล่ม ๑-๒-๓. (กรุงเทพฯ: เลียงเชียง, ม.ป.ป.), ๒๕๐-๒๕๑.

๘. สาขาคดี (พระราชศาสตร์) ยึดถือพระราชบัญญัติอันเป็นพระราชกฤษฎีกาเป็นหลักสำคัญ

๙. ราชนิติคดี (พระราชนิติศาสตร์) ยึดถือพระราชบัญญัติอันเป็นพระราชกำหนดเป็นหลักสำคัญ

๑๐. การบังคับใช้กฎหมาย จะเชื่อมโยงกันทั้งในส่วนที่เป็นพระธรรมศาสตร์ พระราชศาสตร์ และพระราชนิติศาสตร์ หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งใช้บังคับทั้งพระราชกฤษฎีกา พระราชกำหนด ตามที่กฎหมายระบุไว้ในหมวด บท มาตรา หรือข้อ และฉบับต่างๆ

๗๖ ๗๖ ๗๖ ๗๖ ๗๖ ๗๖ ๗๖ ๗๖

บรรณานุกรม

ขุนหลวงพระไกรสี. **กฎหมายรัชกาลที่ ๕**. เล่ม ๖. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์วิชาการ บ้านหม้อ, ร.ศ. ๑๑๗.

คณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ, สำนักงาน. **กฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย**. เอกสารประกอบการสัมมนาทางวิชาการเรื่องกฎหมายตราสามดวงกับสังคมไทย วันที่ ๑๓-๑๔ พฤศจิกายน ๒๕๓๓. ณ ศูนย์วัฒนธรรมแห่งประเทศไทย.

คณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมและโบราณคดีสำนักนายกรัฐมนตรี. **พระตำราบรมราชูทิศเพื่อการกัลปนา สมัยอยุธยา ภาค ๑**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ทำเนียบนายกรัฐมนตรี, ๒๕๑๐.

งานจารึกและประวัติศาสตร์ของประเสริฐ ณ นคร. นครปฐม: โรงพิมพ์ศูนย์ส่งเสริมและฝึกอบรมการเกษตรแห่งชาติ, ๒๕๓๔. รวบรวมและจัดพิมพ์เนื่องในโอกาสฉลองอายุครบ ๖ รอบ ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร ๒๑ มีนาคม ๒๕๓๔.

จดหมายเหตุ รัชกาลที่ ๓ เล่ม ๑. กรุงเทพฯ: ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคลสหประชาพานิชย์, ๒๕๓๐. รัฐบาลในพระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช จัดพิมพ์ชุดเกล้าฯ ถวาย ส่นองพระมหากษัตริย์คุณในมหามงคลเฉลิมพระเกียรติ วันพระบรมราชสมภพ ครบ ๒๐๐ ปี พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว พุทธศักราช ๒๕๓๐.

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **พระราชานุกิจของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว**. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๕. พิมพ์ในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลที่หน้าพระศพพระเจ้าพี่นางเธอ พระองค์เจ้าทิพยาลังการ ครบสัตตมวาร ณ วันที่ ๑๐ มิถุนายน พุทธศักราช ๒๔๗๕.

ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. **ตำนานกฎหมายเมืองไทย**. พระนคร: บริษัทสุทธาหาพาณิชย์, ๒๔๙๐. พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพพระทิพย์ปรีชา (ดวง ดิษยมณฑล) ณ วัดมกุฏกษัตริยาราม วันเสาร์ที่ ๒๗ กันยายน ๒๔๙๐.

ธรรมศาสตร์มหาวิทยาลัย. **ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ เล่ม ๑-๓**. กรุงเทพฯ: เรือนแก้วการพิมพ์, ๒๕๒๙.

ธุรกิจพิธาน,หลวง (ตรี นาคะประทีป เปรียญ) ผู้แปล.**นิติศตกะ สุภาชิตร้อยบทของภรรตฤทธิ แปลจากภาษาสันสกฤต**. พระนคร: โรงพิมพ์ศรีหงส์, ๒๔๗๐. อำนวยการโดยหลวงพิพิธภูมิวิจารณ์ (ปรีดี เสนีวงศ์ ณ อยุธยา) พิมพ์ในการปลงศพ นางพริ้ง นาคพันธุ์ ผู้เป็นมารดาของภริยา แลนางพิพิธภูมิวิจารณ์ (วิ้ว เสนีวงศ์ ณ อยุธยา) เมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๗๐

ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พุทธศักราช ๒๓๙๔-พุทธศักราช ๒๔๐๔. กรุงเทพฯ: บริษัทโรงพิมพ์กรุงเทพ (1984), ๒๕๔๑. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมพระราชทานพระบรมราชานุญาตให้จัดพิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลโทหม่อมเจ้าชิดชนก กฤดากร ม.ป.ช., ม.ว.ม., ท.จ.ว. ณ เมรุหลวงหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส กรุงเทพมหานคร วันเสาร์ที่ ๒๖ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๕๔๑.

ประชุมเพลงยาว ฉบับหอสมุดแห่งชาติ. พระนคร: สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ม.ป.ป.

พระนนทธารักษ์. **รวบรวมและเรียบเรียง. คัมภีร์สารัตถสังคหะ เล่ม ๑-๒-๓**. รวม ๓ เล่มจบบริบูรณ์. กรุงเทพฯ: เลียงเชียง, ม.ป.ป.

พระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงแถลงพระบรมราชาธิบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐. พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานแจกเนื่องในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ในวันตรงกับเสด็จสวรรคต ที่ ๒๓ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๐.

พระราชกำหนดเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงนุกูลกิจ, ๒๔๗๖. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระศิลปินานุจิตรการ (จิตร อินทรเสน) ณ วัดมกุฏกษัตริย์ ปีระกา พ.ศ. ๒๔๗๖.

พระราชกำหนดของพระเจ้ากรุงธนบุรีว่าด้วยศิลปศึกษา. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ไทย, ๒๔๕๘. หม่อมเจ้าหญิงสารภี ในพระบรมวงศ์เธอชั้น ๓ กรมหมื่นภูมินทรภักดี พิมพ์แจกในงานปลงศพสนองคุณหม่อมพลับ ผู้มารดา ปีเถาะสัปตศก พ.ศ. ๒๔๕๘.

พัชรินทร์ เปี่ยมสมบุญ. "การปฏิรูปกฎหมายของประเทศไทยตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๘." วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๑๗.

พิทยลาภพฤฒิยากร, พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่น. **พระพุทธยอดฟ้าทรงฟื้นฟูวัฒนธรรมของไทย.** พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าขจรจิรพันธ์ จิรประวัติ ณ เมรุวัดธาตุทอง วันที่ ๒๗ สิงหาคม ๒๕๑๔.

พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ. รายงานการวิจัย "กฎหมายตราสามดวง: การศึกษาด้านฉบับตัวเขียนและฉบับตัวพิมพ์" เอกสารประกอบการสัมมนาโครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว. "กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก" เรื่อง "กฎหมายตราสามดวง: แวนสองสังคมไทย ครั้งที่ ๑" วันที่ ๗-๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๔๖ ณ โรงแรมดุสิต กรุงเทพมหานคร.

มหามกุฏราชวิทยาลัย. จัดพิมพ์. **พระสูตร และอรรถกถาแปล มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ เล่มที่ ๓ ภาคที่ ๒.** กรุงเทพฯ: เฉลิมชาญการพิมพ์, ๒๕๒๕. พิมพ์เนื่องในวโรกาส ครบ ๒๐๐ ปี แห่งพระราชวงศ์จักรีกรุงรัตนโกสินทร์ พุทธศักราช ๒๕๒๕.

มหาอำมาตยาธิบดี, พระยา (แสง วิริยะศิริ). เรียบเรียง. **รายการเรื่องศาลชำระความเมืองพม่า.** กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สยามอักษรกิจ, ๒๔๓๖. พิมพ์ตามฉบับของหอพระสมุดวชิรญาณ ในงานพระราชทานเพลิงศพ อำมาตย์ตรี หลวงชัยอาณัติ (ทรัพย์ สุตะพาหะ) กับประวัติหลวงชัยอาณัติ ซึ่งเจ้าภาพเรียบเรียง.

รวมเรื่องเมืองนครศรีธรรมราช. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๐๕. พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พลเอก เจ้าพระยาบดินทรเดชาอนุชิต (แย้ม ณ นคร) ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส ๒๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๕.

ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, พระเจ้าลูกเธอ กรมหมื่น. กฎหมาย เล่ม ๒ สำหรับผู้พิพากษาแลทนายว่าความ. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์กองบัญชาการ, ร.ศ. ๑๒๓.

ร. แลงการ์ด. ประวัติศาสตร์กฎหมายไทย ๒ เล่ม. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด, ๒๕๒๖.

ศิลปากร, กรม. จารึกสมัยสุโขทัย. กรุงเทพฯ: ม.ป.ท. ๒๕๒๗. พิมพ์เนื่องในโอกาสฉลอง ๗๐๐ ปี ลายสือไทย.

_____. พระราชพงศาวดาร ฉบับพระราชหัดถเลขา. กรุงเทพฯ: คลังวิทยา, ๒๕๑๖.

_____. พระราชกฤษฎีกา. พิมพ์ครั้งที่ ๓, กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สุวรรณภูมิ, ๒๕๔๑.

สันต์ ท. โกมลบุตร ผู้แปล. จดหมายเหตุลาดูแบร์ ฉบับสมบูรณ์. เล่ม ๑. พระนคร: สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐.

เสนีย์ ปราโมช, ม.ร.ว. ปาฐกถาเรื่องกฎหมายสมัยอยุธยา. พระนคร: ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิล, ๒๕๑๐.

สำเนาพระราชหัดถเลขาส่วนพระองค์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวถึงเจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) กับประวัติเจ้าพระยาอมราช. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์บำรุงธรรม, พ.ศ. ๒๔๘๒. พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ เจ้าพระยาอมราช (ปั้น สุขุม) วันที่ ๑๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๒ ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส.

G.E. Harvey. *Outline of Burmese History*. Bombay Calcutta Madras: Longman, Green and Co., 1947.

Lieutenant Colonel James Low. "On The Laws of Mu'ung Thai or Siam." The Journal of the Indian Archipelago and Eastern Asia

R.C. Majumdar. **Kambuja-Deśa or An Ancient Hindu Colony in Cambodia.** Philadelphia: A Publication of the Institute for the Study of Human Issues, 1980.

_____. **India and South East Asia.** Delhi: B.R. Publishing Corporation, 1976 .

F. Max Müller. Ed. **The Sacred Books of The East.** Vol. XXXIII. The minor Law-Books. Part I. Delhi; Varanasi; Patna: Motilal Barasidass, 1965.

เกี่ยวกับผู้เขียน

นาย กฤษฎา บุญสมิต

อัยการผู้เชี่ยวชาญพิเศษ สำนักงานที่ปรึกษาทนายความ สำนักงานอัยการสูงสุด
ที่ปรึกษาราชบัณฑิตยสถาน

กรรมการในคณะอนุกรรมการ

ผู้ทรงคุณวุฒิด้านกฎหมายใน อ.ก.พ. ราชบัณฑิตยสถาน

ชำระกฎหมายตราสามดวง กระทรวงวัฒนธรรม

พิจารณาต้นฉบับจดหมายเหตุกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๕ กระทรวงวัฒนธรรม
และ ฯลฯ

**โครงการวิจัยเมธีวิจัยอาวุโส สกว.
“กฎหมายตราสามดวง: ประมวลกฎหมายไทยในฐานะมรดกโลก”
รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิและนักวิจัย**

ผู้ทรงคุณวุฒิประจำโครงการ

๑. ศาสตราจารย์ ดร. ประเสริฐ ณ นคร	ประธานที่ปรึกษา
๒. ศาสตราจารย์ วิสุทธ์ บุษยกุล	ที่ปรึกษา
๓. ท่านผู้หญิง วรณยูพา สนิทวงศ์ ณ อยุธยา	ที่ปรึกษา
๔. พลตรี หม่อมราชวงศ์ ศุภวิชย์ เกษมศรี	ที่ปรึกษา
๕. ดร. เกษม ศิริสัมพันธ์	ที่ปรึกษา
๖. อาจารย์ จุลทัศน์ พยัคฆรานนท์	ที่ปรึกษา
๗. รองศาสตราจารย์ วุฒิชัย มูลศิลป์	ที่ปรึกษา
๘. ศาสตราจารย์ ดร. นิยะดา เหล่าสุนทร	ที่ปรึกษา
๙. รองศาสตราจารย์ แสงว นุญเฉลิมวิภาส	ที่ปรึกษา
๑๐. Dr. Peter Skilling	ที่ปรึกษา

หัวหน้าโครงการและคณะนักวิจัย

๑. ดร. วินัย พงศ์ศรีเพียร	หัวหน้าโครงการฯ
๒. นาย กฤษฎา บุญสมิต	นักวิจัย
๓. ผู้ช่วยศาสตราจารย์ จักรฤทธิ์ อุตโธ	นักวิจัย
๔. นางสาว จิราธร ชาติศิริ	นักวิจัย
๕. อาจารย์ ดร. ชาณุณรงค์ บุญหนุน	นักวิจัย

๖.	อาจารย์ บักริน วังคีรี	นักวิจัย
๗.	อาจารย์ ปรีดี พิศณุวิทย์	นักวิจัย
๘.	อาจารย์ พงษ์ภิญโญ แม่นโกศล	นักวิจัย
๙.	นางสาว พิมพ์พรรณ ไพบูลย์หวังเจริญ	นักวิจัย
๑๐.	นางสาว พิมพ์พรรณ ล้ายอง	นักวิจัย
๑๑.	อาจารย์ ภักดีกุล รัตนา	นักวิจัย
๑๒.	อาจารย์ เรืองวิทย์ ลิ้มปนาท	นักวิจัย
๑๓.	อาจารย์ วรพร ภู่งศ์พันธุ์	นักวิจัย
๑๔.	นางสาว ศิริพร กรอบทอง	นักวิจัย
๑๕.	อาจารย์ ศิริพร คาบเพชร	นักวิจัย
๑๖.	อาจารย์ ศศิกานต์ คงศักดิ์	นักวิจัย
๑๗.	นาย อติรุจ ตันบุญเจริญ	นักวิจัย
๑๘.	นางสาว วีรวัลย์ งามสันติกุล	นักวิจัยและเลขานุการโครงการฯ